BOGÁCSI ERZSÉBET

RIVALDA-ZÁRLAT

DOVIN · BUDAPEST, 1991

A FEDÉLTERV
IFJ. RAJK LÁSZLÓ
MUNKÁJA

33936

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézet
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000508277

ISBN 963 7895 23 x

© BOGÁCSI ERZSÉBET, 1991

TÖBB MINT ELŐSZÓ

Csakhogy nem lehet megírni... Hányszor, de hányszor hallottam művészek ajkáról ezt a mondatot! Kis sóhajjal, keserű félmosollyal, lelket mérgező rezignációval.

Mégiscsak meg kellene írni! – ágáltam magamban, valahányszor kényes interjú-kérdést tettem fel, bizalmas beszélgetésben faggatóztam, vagy amikor a premierek szünetében összeverődött szakmabeliekkel adtuk szájról szájra a híreket. Ha nem fordult volna nagyot a világ, akkor is le kellett volna jegyezni e szájhagyomány útján terjedt színháztörténetet. Legalább az asztalfióknak.

Tehát színháztörténet? Vagy botránykrónika? Sem ez, sem az. S ha úgy tetszik: ez is, az is. Lehet pillantást vetni a kulisszák mögé. De nem a szigorú tudorok, nem is a szenzációt fürkészők szemével. Inkább azzal a higgadt tekintettel, amelylyel az ember vissza-visszanéz a múltjára. Műfaji tökélyért, hatásos tálalásért nem tizedeltem meg azt, amit a már homályosuló vagy éppen húzódozó emlékezések elárultak, amit összegyűjtögettem az azóta talán „kiselejtezett" iratokból. Hátha így többek kedvére tettem.

E könyv lapjai közé nemcsak a színházszeretőket csalogathatom be. Hiszen az első része bárkit érdekelhet, aki nem közönyös a próbatételt kiálló ember iránt. Négyen – színházvezetők, rendezők – mondják el históriájukat. Szemben velük megszólalnak a kultúra párt- és államirányításának akkori

képviselői. A politika iránt fogékony közönség tetszésére szolgálhat e második rész. Nemkülönben a harmadik. Bár ez a fejezet több ismeretet tételez fel a színházművészet tárgyában, s nem is kényeztethet el olvasmányos stílussal. De az avatott szem ritka csemegéket fedezhet fel. S melyik tisztelt olvasóm ne lenne már-már szakértő e lapokhoz érve? Szigorúan titkos anyagok tanúságát idézem a „diktatórikus szocializmus" utolsó éveiről. Arról a zaklatott évtizedről, amelyet a társadalmi elemzők – noha a címkék gyorsan cserélődnek – a „pangás évtizedének" neveznek.

A korszakhatár: 1978. Nem politikai, hanem színháztörténeti dátum. Az úgynevezett „színházi robbanás" esztendeje. Ez az explózió veti a legjobb vidéki – kaposvári, szolnoki, kecskeméti – társulatok vezetőit csapataikkal a fővárosba, hogy ott végre megrendítsék a merev intézményeket: megmoccantsák „az ország első színházát", a Nemzeti Színházat, illetve részt vegyenek egy fúzióval létesülő együttes, a felújított Várszínházba költözködő Népszínház megalapításában. A progresszív szándék korántsem egyértelmű – legalább annyira ellentmondásos, mint amennyire meghasonlott volt a kulturális élet „kettős irányítása". Ezért a Népszínház már csírájában, a Nemzeti Színház pedig sorsában tükrözte két egyéni koncepció éles különbözését, vagyis: a személyes befolyását kiterjesztő Aczél György és a miniszteri önállóságáért vívó Pozsgay Imre ellentétét. Mindenesetre ettől a földindulástól eredtek a kisebb lökések, elsősorban a fővárosi változásoknak feláldozott színházak vezetésében. A legkésőbb a szolnoki rengések nyugodtak el, újabb és újabb hullámaikat nyomon követtem. A leghamarább a kaposváriak heverték ki a rázkódtatást, bár sokáig lebegett veszedelem felettük. Szépen rímelnek egymásra a „rémtörténetek", amelyeknek zöme lezajlik 1982-ig. Ekkor – a két politikus többfordulós mérkőzésének végeredményeként – távoznia kell a Nemzeti Színház direkciójának, e társulatból kiválik a Katona József Színház, beleolvad viszont egy része a Népszínháznak. Ez az esztendő ismét határvonalnak látszik, amelyhez hasonló, éles cezúra több nincs a pártállam felbomlásáig.

A nagypolitika csapódik le a színházművészet sorsában is. Az összefüggés nyilvánvaló. „A világpolitikai események közül, az 1979. december 27-i afganisztáni bevonulás, majd az 1980-as lengyelországi válság, illetve 1981. december 13-án a Jaruzelski-féle katonai diktatúra bevezetése voltak azok, amelyek a legerősebb befolyást gyakorolták még a művészeti irányításra is" – így fogalmazta meg Pozsgay Imre. Ezekhez a dátumokhoz még az 1982. év egyik nevezetes napját kell hozzátenni: november 10-én meghal Leonyid Iljics Brezsnyev. Szinte másnapra, november 12-én szabadon bocsátják Lech Walesát, december 31-én pedig felfüggesztik a lengyelországi szükségállapotot. Igaz, a Gorbacsov-korszak elérkeztére még esztendőket – Andropov és Csernyenko érájának múltáig – kell várni.

A hetvenes évek végének, a nyolcvanas évek elejének sűrű esztendeire nemcsak a politikai, hanem a gazdasági-pénzügyi válság is rányomta bélyegét. 1974-ben az első, 1980-ban már a második olajárrobbanás következett be. A világpiaci árváltozások, a „romló cserearányok" következtében honi adósságunk felhalmozódik, s 1982 nyarára súlyos adósságszolgálati válságba torkollik. Ha a felkent szakértők kinyilatkoztatásai még igazak, ez évben csökkent először, 1956 óta az életszínvonal. Hiába őrizte meg fizetőképességét az ország, köztudott: a hátralévő esztendők a forintleértékelések és áremelések jegyében, válságból válságba botorkálva múlnak el.

Érthetően nyugtalan a belpolitika, így a kulturális politika is. A krízis évében, 1982-ben menesztik Pozsgay Imrét miniszteri székéből, aki még 1981 decemberében, tíz nappal a lengyel fordulat előtt, szerencsétlen időpontot választva „pakolt ki" az oktatás ügyében a Központi Bizottságnak. A művelődési tárcát Köpeczi Béla veszi át, aki mindenekelőtt az

oktatással, a közművelődéssel foglalkozott, s a művészetpolitikát, kivált a művészetirányítást készségesen átengedte a miniszter-helyettes Tóth Dezsőnek, s álmában sem rivalizált a hazai kultúra hatalmasságával, Aczél Györggyel. Vagyis Köpeczi Béla hivatalba lépésével megszűnt e területen a párt- és állami akarat különbsége, amely a döntő személyiségek konfliktusából fakadt Pozsgay Imre miniszterségének idején. A szóban forgó időszak megoszlik azért is, mert 1982-ben a miniszterelnök-helyettesi reprezentatív tisztségből Aczél György visszatér a felső pártvezetésbe. Amíg 1985-ben fel nem váltja Berecz János, addig a Központi Bizottság ideológiai titkári funkciójában a pártállam teljes erejével rendelkezik a kultúra felett – a színház felett.

Ezek a politikai kulisszák, amelyek között szereplőim fellépnek!

1989. ősz.

PÉLDÁT MONDOK...

Nem egy példát, hanem négyet hozok fel. Mindegyik eset – mindegyik élet – más és más. Máshonnan érkeztek, más színházi végvárban küszködtek, másfelé tartottak e szögesen eltérő művészek. Megvallom, azért is választottam őket, mert portréjuk azt mutatja: a különbözőségek ellenére, a tehetség minden útja a hatalom nehezteléséhez vezetett.

Egyikük sem volt ellenzéki, szervezkedő ellenfél, a rendszer ellenlábasa – igaz: szimpatizánsa sem. Még azt sem győzte meg e „létező szocializmus", akit papírforma szerint meg kellett volna nyernie. Hiszen alacsony sorból származott, munkás volt, párttag volt egyikük. Nem oly zárkózott magánzó, mint másikuk, aki személyisége finom szűrőjén rostálta ki e világ salakját. Földön és légben járók, okos és konok entellektüelek – furcsa mód – egyvalamiben megegyezni látszanak. Jóhiszeműek voltak.

Józan ész nem érhette fel a tilalmak okát. Legalább azt nem hihették, hogy mindig „a fejtől bűzlik a hal", s inkább mitugrász funkcionáriusok túlkapásaira gyanakodtak. Ki abban kétkedett sokáig, hogy meghurcoltatásának láncszemei egyetlen szálra fűzhetők fel. Ki a veszély nagyságát nem fogta fel, holott a szomszéd várban, sőt, a védfalak között is hullottak fejek. Ártatlanok voltak.

Igazságuk volt.

SCHWAJDA GYÖRGY

– Én nem értelmiségi családból származom. Nyomorúságban nőttem fel. Négyen voltunk gyerekek. Mire az általános iskolát befejeztem, apám nagybeteg lett, hamarosan meg is halt. Még hárman voltunk testvérek otthon, kettő nálam kisebb. Tizennégy évesen munkába kellett mennem. Tehát harminckét éve dolgozom, ebből tizenöt évig fizikai munkát végeztem. Felemás érzés volt, hogy gyerekemberként munkába álltam. Volt bennem egy kis büszkeség is, hogy szinte családfő lettem, s mennyire fontos, hogy a fizetésem hazavigyem, leszámoljam utolsó fillérig az anyámnak, aki házmester volt. Szinte ez számított az egyetlen keresetnek, mert amit a házfelügyelőségért kaptunk, nevetségesen kis pénz volt ahhoz, hogy meg is éljünk. De volt düh is bennem, mert rettenetesen szerettem volna tanulni. Nagyon kevés volt az, amit otthon kaptam. Nem is a szegénység miatt, attól még adhattak volna jó könyveket egy gyerek kezébe. Eltelt pár esztendő, s beiratkoztam egy pesti gimnáziumba. Levelező tagozatra, mert úgy hittem, az a jobb, ha csak egyszer megyek hetente. Azután rájöttem, úgy nem lehet megtanulni négy év anyagát tisztességgel. Akkor az estivel próbálkoztam. Nem éreztem úgy, hogy nagyra hivatott vagyok, aki nyilván ki fog nőni ideiglenes helyzetéből. Abba a környezetbe valónak tartottam magam, ahová születtem. Nem azért, mintha önérzetes lettem volna. Hanem azért, mert akiket megismertem, szembeszökően másak voltak, másképpen gondolkodtak, egészen máshonnan szemlélték a világot. Voltak előbb gimnazista, később egyetemista barátaim, fiúk-lányok. Sportoltam ugyanis az Újpesti Dózsában, kézilabdáztam. Ez a pálya a Timár utcában volt, ahová – valószínűleg a közelsége miatt – sokan lejártak a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumból, a Keleti Károly utcából. Tehát sok csapattársam a Rózsadombról jött, s természetesen, hasonló negyedekből jöttek a lányok is, akik hamarosan mint menyasszonyok, majd mint feleségek szurkoltak a pálya széléről. Elég nagy társaság verődött össze, s amikor nem volt meccs, akkor házibuli volt. Hát, ez a hatvanas évek „nagy generációja", az úgynevezett beat-nemzedék Többségük nem humán érdeklődésű volt, nem bölcsészek lettek, hanem a közgázra – a Közgazdasági Egyetemre – kerültek, ahol szintén voltak közös programjaink. Kezdetben sok mindenre csak kapkodtam a fejem. Csomó író, csomó mű számomra teljesen ismeretlen volt, míg az ő számukra hétköznapian ismerős, mert már gyerekkorukban is ott állt a polcon otthon. A kisebbségi érzés sarkallt arra, hogy végigjárjam ugyanazt az utat, amelyet ők is megtettek, csak én jóval később, már felnőttként. Igazából erre a Színművészeti Főiskola szolgált. Tudtam, hogy utána soha többé nem lesz se időm, se lehetőségem, hogy módszeresen ledolgozzam a hátrányt. Ez az a drámaíró-dramaturg osztály volt, amelyikkel kipróbálták, lehet-e oktatni egyáltalán e mesterséget. Úgy festett az életem, hogy már hajnalban újságot hordtam ki. Éppen akkor nézett ki az első lakás, amelyre össze kellett szednem a pénzt. Négy órára mentem a Nyugatiba az újságokért, amelyeket nem lehetett akkoriban a postaládákba bedobni, hanem föl kellett vinni a lakások ajtajába. Hétre bementem a gyárba, karbantartó voltam az Elzett Tűzoltókészülék Gyárában, ahol kaptam egy kevés munkaidő-kedvezményt, hogy beérjek kettőre-háromra a főiskolára. A tanítás ugyanis délután kezdődött, s körülbelül este nyolcig tartott, de minden

nap. Nem esti tagozat volt; csakhogy már valamennyien dolgoztunk, így alkalmazkodtak az elfoglaltságunkhoz. Öten voltunk az osztályban, rajtam kívül mindenki diplomás, s volt, aki két diplomával is büszkélkedhetett. Elég fura alaknak tarthattak engem, aki egyenest a gyárból mentem, s nem voltam olyan helyzetben, hogy több ruhám lehetett volna, sok ingem, sok cipőm. Tisztán ugyan, de nem valami szépen, elegánsan jártam. A többiek egyetemekkel a hátuk mögött köpték-vágták azokat az ismereteket, amelyekbe én még éppen csak beleszagoltam. A furcsa az volt, ez a helyzet a diplomaosztásra megváltozott, megfordult. Merthogy a barátaim sokmindent könnyedén vettek, lekezelően. Minek nekem még filozófiát tanulni, mikor én már államvizsgáztam belőle? Minek nekem zeneelméletet tanulni, mikor én már hallgattam azt? A végére kiderült, bizony, egy-egy vizsga mögött inkább csak magolás volt, s kevesebb tudás. Én viszont metodikusan végigtanultam mindent. Hogy mikor, arról halvány fogalmam sincsen. De emlékszem, akkor olvastam végig mindent, ami csak hozzáférhető volt a filozófiatörténetből, Platóntól Schellingig, és tovább. Egyszerűen azért, mert érdekelt. Harmincéves voltam, amikor 1973-ban diplomát kaptam.

– Köszönöm, hogy bemutatta azt a fiatalembert, akit annakidején, a pályára lépésekor megismerhetett a színházi szakma. Mielőtt továbblépnénk afelé a művészigazgató felé – történetünk főszereplője felé –, aki 1978-ban kereken nemet mondott a kultúra mindenhatójának, kérném, rajzoljon még egy vonást a portréra! Párttag volt-e már ezidőben?

– Huszonhat évesen léptem be, még az Elzettnél. Annyi volt akkoriban az alsó korhatár. Nem otthon adtak rá példát. Apám ugyan párttag volt, de a kereszt is ott lógott a falon. Vigyázott rá az öreg, nehogy megharagudjon a Jóisten, amiért megpróbál alkalmazkodni az idők szavához. Nyakamban a család terheivel sok mindent megkíséreltem. Elmentem én a

templomba is, akartam hinni, azután káromkodtam egyet, mert ráébredtem, mennyire egyedül vagyok. A marxizmus tűnt a legértelmesebbnek. Soha nem érdekelt különösebben sem a materializmusa, sem a gazdaságtana. A dialektikája ragadott meg. Az eddig létező, szerintem legigazabb filozófia – a dialektika. Hogy az emberben, a társadalomban, a világmindenségben egyszerre van jelen minden, s mindennek az ellenkezője. Addig nem lesz belőlünk semmi, amíg nem tudunk eszerint élni. Vagyis elfogadni egymást egyszerre jónak és gonosznak, a másik államot, a másik népet, a másik nemzetiséget, a másik fajt. Még mindig csak próbálkozik vele az ember, de képtelen rá, én is képtelen vagyok. Ha elfog az indulat valakivel szemben, tüstént elfelejtem, hogy egyszerre van igaza és nincs igaza. Csak később jöttem rá, hogy ezt a gondolatot, mint mások is, Marx is csak átvette. Végül is nevezhetjük bárminek, de én a marxizmusban ismertem meg. Azt hiszem, senki nem választotta még ezért a marxizmust. S volt még valami, amiért beléptem a pártba. Nagyon nem tetszett, amilyen volt, meg amilyenek a párttagok voltak. Azt gondoltam, ne pofázzon az ember kívülről, ahhoz nincs joga. Menjen közéjük, s próbáljon változtatni!

– Már továbbhaladhatnánk az élettörténetében, amely máris a szóban forgó események színhelyére, Szolnokra vezet.

– A Szigligeti Színházhoz szerződtem dramaturgnak. Akkoriban nevezték ki Székely Gábort, aki előbb rendezőként, majd főrendezőként is, megbízott igazgatóként is működött, mielőtt igazgatónak beiktatták volna. Tehát bizonyos tekintetben egyszerre kezdtük, közösen sokmindent megpróbáltunk, elfogadtatni addig nem játszott darabokat is. Például mi szereztük meg, fordíttattuk le először – nem oroszból, mert semmire sem jutottunk Moszkvával, hanem németből – Nyikolaj Erdman színműveit, a *Mandátumot* és az *Öngyilkost,* amelyet be is adtunk a műsortervi kérelemben, persze, hiába. Még akkoriban merült fel *A velencei kalmár* is, a

Shakespeare-dráma, amelyet Székely Gábor nagyon szeretett volna megrendezni. Többször kértük, nem egyszer írtam mellé egy kis értekezést is, mennyire nem „zsidóprobléma" a témája, még hivatkoztam is Marxnak a zsidókérdésről írott tanulmányára. Mire az a válasz jött hivatalos helyről, a minisztérium vezető munkatársától: ugye, nem is írt Marx ilyen tanulmányt? Annyi fáradságot sem vettek, hogy megnézzék a Marx-összesnek a tartalomjegyzékét! Időközben mint drámaírónak is le kellett nyelnem az első keserű pirulát. A felszabadulás közelgő harmincadik évfordulójára drámapályázatot írtak ki, amelyre engem is meghívtak. Vagy fél évig azon törtem a fejem, hogyan lehet olyan darabot írni, amelyik „megfelel". Azt gondoltam, valóban más egy ünnepi nyitány, mint egy sors-szimfónia, s lehet megrendelésre is írni úgy, hogy az megállja a helyét. Iparkodtam, semmi bonyodalmat, feszültséget ne tartalmazzon a munkám, még a konfliktust is kerüljem. Ami ugye, a dráma esetében a műfajjal is ellenkezik. Nem is lett igazi dráma, jó dráma a *Mari,* csak egymás mellett szóló monológok sorozata. De olyan sem lett, amilyent elvártak volna. Hiszen én voltam a szülőapja, aki ráadásul sohasem voltam ünneplős típus. Csupán a gesztust méltányoltam, különben nem lebegett a szemem előtt április negyedike. Mindig hazugságnak éreztem, mikor egy-egy napot megjelölnek, legyen az a munka ünnepe vagy karácsony. Nem szeretem a kiválasztott és felfokozott jelképeket sem. De az járt a fejemben, már főiskolás korom óta – aminek a nyomát azok a darabkísérleteim is mutatták, amelyeket később eldobáltam, s amelyeknek a csúcsteljesítménye a *Mari* lett –, hogy amiképp az ókori görögök tették, minekünk is meg kell teremtenünk a magunk mítoszát. Nem a felszabadulásról írtam, még csak nem is a háborúról. A színművem úgy kezdődik, hogy egy macska lelöki a Lenin-szobrot, s az összetörik... Úgy volt, két színházban is előadják, Békéscsabán és Kaposvárott. De Békéscsabán elkövették azt az ostobaságot, hogy a bemutatót az április negyedikei díszelőadásként tűzték ki. Mire a helybeli irányítás képviselői föltették a pápaszemüket, hogy megvizsgálják, megfelel-e a szövegkönyv egy ünnepi beszédnek. Nem kellett belemélyedniük a textusba, már néhány mondat után megrettenve közölték: erről szó sem lehet! A magas minisztérium ezúttal a pályázatának presztízsét féltette, le is utazott győzködni a helyieket, akik kötötték az ebet a karóhoz. Mikor fölálltak a tárgyalóasztal mellől, a fővárosi vendégek azzal búcsúztak: nem baj, úgy is lesz bemutató Kaposvárott! Erre felkapták a vizet a pártbizottságiak, mentek reklamálni, úgy hírlett: Aczél elvtárshoz. Ne röhögtessék ki őket az egész országgal! Hogy ők beijednek attól, ami másutt vidáman mehet! Nem is lett bemutató sem Békéscsabán, sem Kaposvárott...

– ...és még jó ideig sehol sem. Mire elérkezett a színigazgatói felkérés ideje – 1978 – már bőven rendelkezett tapasztalatokkal.

– Éppen a születésnapomon, március 24-én szólt Székely Gábor. Akkorra dőlt el végérvényesen, hogy a Nemzeti Színházba felhozzák a szolnoki, illetve a kaposvári vezetőket. Mondta: mehetek velük dramaturgnak, megvan a helyem mellette, de jobb szeretné, ha folytatná valaki, amit elkezdtünk. Anélkül, hogy észrevettem volna, ő éveken keresztül készített engem erre a feladatra. Sohasem csak dramaturg voltam mellette. Ott kellett lennem valamennyi főpróba-héten, valamennyi díszlet- és jelmezterv-elfogadáson. Sőt, amikor éves pénzügyi beszámoltatás volt a megyei tanácsnál, akkor is magával cipelt. Volt olyan pár hét is – amikor ő vendégrendezett máshol –, hogy egyedül hagyott. De sohasem jutott eszembe, hogy színházat vezessek. S hogy mekkora súly, azt csak később éreztem. Ugyanaz a kényszer hajtott, amilyen kényszer szorított tizennégy évesen, vagy amikor megnősültem, családom lett, s otthont kellett teremtenem. Mindig

ugyanaz a kényszer vezérli az embert, mikor azt mondják, szükség van rá. Az igazgatói megbízatásom április elsejével lépett érvénybe. De március utolsó napjaiban már szerződéseket kötöttem, amivel vártak addig, de amivel végeznem kellett március végéig. Azokon kívül, akiket Székely Gábor vitt el, nem távozott el senki a vezető színészek közül. Mi több, olyanokat sikerült hozni, mint Margitai Ági, vagy a főiskoláról érkezettek között Udvaros Dorottya. Elég hirtelen kellett beadnom a műsortervet is, amelyben szerepelt például a *Macbeth,* amelyet Csiszár Imre meg is rendezett, vagy a *Vérrokonok,* az Örkény-darab, amely nem volt könnyű falat. De a programnak két olyan sarkalatos pontja volt, amely nemcsak támadható, hanem életveszélyes vállalkozásnak tetszhetett: a *Tangó,* Mrozek abszurdja és *A velencei kalmár,* a rendre visszautasított Shakespeare-dráma. Amikor a színházat megkaptam, azonnal eldöntöttem, mindenképpen bemutatom ez utóbbit. Nagyrészt Major Tamás miatt, akinek régi álma volt, hogy eljátssza újra Shylockot. Alig száradt meg a kinevezésemen a tinta, mikor fölkértem. Alá is írta a szerződést, hogy jön Szolnokra ennyiért és ennyiért a szerepre.

– Mikor látta első jelét annak, hogy ez az álom füstbe megy?

– A szezon vége felé romániai vendégszereplésre indultunk. A repülőtéren a minisztérium színházi osztályának munkatársa azzal a hírrel búcsúztatott, nem engedélyezik *A velencei kalmárt.* Már ott a repülőn megmondtam a társulatnak: készüljenek föl lelkileg, én végig fogom verekedni. Vagy azt csinálok, amit akarok. Vagy keressenek mást. Amint hazaértünk, föl is hívtam Aczél Györgyöt, aki talán még aznapra vagy másnapra megadott egy időpontot.

– Ilyen könnyű volt felhívni kulturális életünk fejét?

– Nem volt olyan lehetetlen, mintha az utcáról telefonált volna egy ismeretlen. Azonnal tudta, miről van szó – hiszen

tőle fújt a szél. Egyébként meglehetősen exponált helyzetben voltunk Szolnokon, mióta csak Székely Gáborék elmeneteléről tárgyaltak. Az őrségváltás is úgy történt, hogy pesti hívás jött, s közölték a pártbizottsággal: ki megy, s ki jön a helyébe. Amit tudni kell: a mechanizmus úgy működött, ha valaki valamit el akart érni, nem a helyi tanács vagy pártbizottság illetékesét kereste meg, még a minisztérium színházi osztályát sem feltétlenül – ők legfeljebb kisebb ügyekhez voltak elegek. A jelentős színházvezetők, mint Várkonyi Zoltán vagy Major Tamás, sohasem szaladgáltak a Fővárosi Tanácshoz, illetve a Kulturális Minisztériumba. Az igazán lényeges kérdésekkel magához Aczél Györgyhöz mentek, mert tudták, a dolgok ott dőlnek el.

– Hogyan zajlott le tehát a beszélgetése Aczél Györggyel?

– Elmondtam a magamét: képtelenségnek tartom, hogy az a betiltás legyen érvényben, amelyet 1940-ben a nyilasok rendeltek el a Nemzeti Színház előadása ellen. Lehetetlen, hogy ne játszhassunk egy Shakespeare-művet. Különben is már készül a díszlet, a jelmez. A rendező Paál István elkészült a szereposztással. Az évad első premierje lenne. Aczél György nem mondott ellent: igen, ezt játszani kell! Csak nem Szolnokon, hanem majd egyszer Budapesten! Ezt nem értettem. Elégedjek meg a *Tangó*val! Ezt sem értettem. Hogyan függ össze a kettő? Nem is fejtegette, a darab erről szól, arról szól. Nem állította azt, ebben a színműben „zsidóznak", s ez rossz vért szülhet. A faji kérdéssel nem is foglalkozott, föl sem merült. Szó sem esett politikáról, vagy bármi nagy horderejű szempontról, mint amilyenre én számítottam. Elég mulatságos érvek hangzottak el. Vagy mert nem talált megfelelő indokokat, vagy mert nem is akart találni. Voltaképpen nem is vitatkozott. Miután látta, nemigen tudunk egymással zöldágra vergődni, bólintott: jó! De akkor egyelőre ne tudjon senki a tervről! Valami ilyesmi lett a vége: legalább maradjanak csöndben!

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

– Persze, nem lett csönd...

– A legnagyobb rákfenéje az ügynek szegény megboldogult Major Tamás volt, aki fűnek-fának ujjongva mesélte, ő milyen boldog, mert eljátszhatja Shylockot! Még a parlamenti folyosókon, az országgyűlés szünetében is ezt fecsegte. Amiről egyébként éppen Aczél Györgytől értesültem, akit azokban a napokban, valamilyen pénzügyi problémával felhívtam, s aki emlékeztetett az egyezségre. De hiába könyörögtem Major Tamásnak: Tanár úr! Nagyon kérem, tartsa a száját! Nem fogott rajta a figyelmeztetés, úgy viselkedett, mint egy gyerek. Azonkívül, mielőtt Aczél Györggyel megállapodtam volna, az évadzáró ülésen ismertettem a műsortervet, s ott nemcsak a társulat, hanem a sajtó is jelen volt. A *Magyar Nemzet*nek pedig, Önnek még külön is nyilatkoztam. Persze, akkor még azért, hogy visszavonhatatlan legyen a döntésem. Később viszont nem szóltam egy árva szót sem, s el is felejtettem, hány helyen is mondtam. Kisebb gondom is nagyobb volt annál, mintsem ezen tépelődjem. Csakhogy elterjedt a hír, megjelent az Ön írása is. Persze, Aczél György be is pörgött.

– És jött egy telefon?

– Pontosan. Az ő megbízásából Tóth Dezső telefonja. Megmondtuk, hogy nem tudhat róla senki! Nem tartottad be az alkut! Most már nem is lesz bemutató! Mint amikor a rossz kisfiút sarokba állítják: mégiscsak elpofáztad, ezért nem játszhatod! Ez már kész vicc volt. Hiába magyaráztam, nem lehetett Major Tamás szájára lakatot tenni, nem én dumáltam el, én már hallgattam a megbeszélésünk után, csak annak előtte nyilatkoztam. Nem boldogultunk egymással a telefonban. Ordított Tóth Dezső, mint a sakál. S ha ő üvöltött, én visszaüvöltöttem. Ha azt kiabálta: akkor mégsem! Én azt kiabáltam: de mégis! Vedd tudomásul, hogy senkinek sem engedem, hogy beleszóljon! Mire ő: add írásban! Mire én: írásban is adom!

– Csak nem ez lett az a bizonyos felmondólevél?

– Nem volt szabályos felmondólevél. Kézzel írtam, a repülőtéren adtam fel, mielőtt a családommal nyaralni indultam. Azért időzítettem így, hogy ne is lehessen vitatkozgatni rajta. Azt írtam benne, csak akkor vagyok hajlandó színházat vezetni, ha szabadon hagynak dolgozni, ha úgy adják a kezembe, hogy én döntöm el, mit lehet és mit nem – politikai tekintetben is. Vagy megbízik a hatalom bennem, vagy adják olyannak e tisztet, akiben inkább megbíznak. De azt gondolom, mindenképpen olyan embert keressenek, akinek mernek szabadságot adni. Akinek merik azt mondani: itt azt csinálhatsz, amit csak akarsz!

– Akár megfelelt a formalitásoknak ez a felmondólevél, akár nem, mindenesetre elfogadták a leköszönését.

– Lehetett visszalépésnek venni. Szándékosan úgy fogalmaztam: „szívesen átadom a helyem". Mire visszatértem a nyaralásból, nem tartottak már igényt a működésemre. Tárgyaltak is Kerényi Imrével, aki ellátogatott a lakásomra azzal, addig nem vállalja el az igazgatást, amíg nem tudja, mi van emögött. Én elmondtam, mi történt, mit miért csináltam. Ő azt fűzte hozzá, örül, hogy megkérdezett, így már tudja, mi a kötelessége. Majd megölelt, elment – és beült a direktori székbe. Én be sem akartam tenni a lábam többé a színházba, de még a városba sem. Egyszer mégis le kellett mennem, mielőtt a szerződésem megszűnt volna augusztus 21-ével. Mégpedig egy fegyelmi tárgyalásra idéztek meg.

– Ugyan mit követhetett el néhány kurta hónap alatt?

– Komikus eset. Arra az említett romániai útra odafelé repülővel mentünk Bukarestig, majd busszal is, vonattal is, át Konstanzába. De visszafelé nem tudtak repülőt biztosítani, mert nem volt járat. Van viszont vonat – közölte a minisztérium. Igaz, hogy vasúton, Konstanzától Budapestig mintegy harminchat órát kell utazni, elfogytak a hálókocsi-jegyek is, mindössze négy darabot tudtak szerezni. A negyvenvalahány

emberből majd négyen alszanak, a többiek pedig ébren üldögélnek. Így indultunk el, román területre, nem magyar-lakta tájékra. Az volt a románok bánata akkoriban, hogy a kulturális cserék alkalmával inkább Kolozsvár, Marosvásárhely, az erdélyi városok vonzzák a magyarokat, nem pedig a színromán vidékek. Mi szinte úttörőnek számítottunk azzal, hogy vállalkoztunk ilyen utazásra. Amit elég veszélyesnek ítéltem. Mert az én drága társulatomnak könnyen eljárt a szája, különösen, ha egyikük-másikuk locsolgatta is a gégéjét. Kint Romániában pedig kiderült, hogy az a vonat, amelyiket kinézett a minisztérium nekünk, s amelyikre a jegyeket kellett volna érvényesítenünk, az a vonat nincs is. Mert az csak idényjelleggel közlekedik. Annyira zűrösnek nézett ki a hazautazás – ennyi embert, köztük időseket, átszállásokkal, két napon keresztül, másodosztályú kocsikban, ülve utaztatni –, hogy ezt nem akartam megkockáztatni. A román államvasutaktól kértem igazolást, pecsétes papírt, hogy az a vonat nincs is. Vagyis beszereztem, amit kell, hogy fedezzem magam. Majd fölhívtam a minisztériumot, s megmondtam, hogy lehetetlen helyzetbe kerültünk, s nem akarok balhét. A minisztérium tanácstalankodott. Küldjenek ide egy különrepülőgépet! – Hát, nem tudják, lehet-e? – Miért ne lehetne? – Ki fogja kifizetni? – Ha senki nincsen, aki vállalja, legfeljebb kifizetem én, a színház kasszájából. – Akkor jó! De még visszaszóltak azért is, hogy kétféle gép van, ha jól emlékszem: hatvannyolcezer forintos és hetvenkétezer forintos. Ami nem is olyan tömérdek pénz, ha többet is ért a forint. Mert a népes társulatnak negyvenötezer forint volt a vonatjegy is. Sőt, ha időben kértek volna gépet, csak a felébe került volna, mert akkor kifelé nem üresen megy, hanem szerveznek rá csoportot. Egy IL—18-assal másfél óra alatt Budapesten voltunk – normális, európai körülmények között. Amint hazaérkeztünk, megírtam az igazolójelentést a minisztériumnak, ez és ez történt, s arról ne is álmodjanak, hogy egy fillért is

fizetek az ő baklövésükért. Persze, erre jött egy dörgedelem, hogy az állam pénzét herdálom, kivettem a zsebükből egy jókora summát, méghozzá feleslegesen. De itt van az igazolás a vasúttól! – Kérem, mi nem tudunk románul! Erre azt írathatott, amit akart! Ilyen szinten ment a disputa. S a megyei tanács fegyelmi eljárást indított ellenem, hogy kivizsgálják a tényeket. Pedig valaki részt vett a városból is a mi „delegációnkban", mint politikai vezető. Tanúja volt a történteknek. Természetesen, a vizsgálat azzal zárult, hogy nem tehettem mást – s nem marasztaltak el. Azért Tóth Dezső nagylelkűséget színlelve „lenyilatkozta": Jó, ennyit még átvállalunk Schwajda Györgytől! Mintha sáros lettem volna az ügyben.

– Felvette a munkakönyvét, s ezzel lezárult az 1978-as, szolnoki história.

– Arra a munkakönyvre sokáig nem volt szükségem. Nem volt állásom. Mint író, bejelentkeztem az Irodalmi Alaphoz. De több mint fél évig az állástalan színészek központi alapjából kaptam havi háromezer forint segélyt. Azzal sem volt szerencsém, amikor a következő év januárjában elszegődhettem dramaturgnak Szegedre, ahol mindössze hat hetet töltöttem, mert kiderült, hogy a színház belső csatározásaiban akarnak felhasználni. Amikor Csiszár Imrét – aki ugye, rendező volt az én szolnoki társulatomban – az évad végén fölkérték a Miskolci Nemzeti Színház vezetésére, ő rögtön felhívott, s megkérdezte, hajlandó lennék-e dramaturgként hozzá szerződni. Miután nem lehetett egy személyben igazgató-főrendező, még azt is megpróbálta kijárni, hogy én legyek az igazgató. Amiről hallani sem akartak. Aczél György „pártfogása" annyi volt, hogy pár évre rá, egyszer csörgött a telefonom otthon, ő hívott személyesen, s tudakolta, hogy vagyok, segíthet-e valamiben. Ekkor gondoltam egyet, s azt feleltem: igen. Elmennék néhány évre nyelvet tanulni, világot látni. Ebből annyi lett, hogy néhány hetes francia ösz-

töndíjjal Párizsban ünnepelhettem meg a negyvenedik születésnapom.

– Az átélt szűk esztendőkben is úgy érezte, helyesen tette, hogy nem hajtott fejet a hatalmi szónak?

– Azt már akkor is felfogtam, milyen súlyos lépés volt, amit megtettem – az egész életemre kihatott. Azzal a szemmel nézve, ahogy egy állástalan családfő láthatta: ha én nyelek egyet 78-ban, tudomásul veszem, amit elvárnak tőlem, tovább csinálom, egy hang nélkül – akkor nekem nyugdíjas pozícióm van, magas fizetéssel, gondtalan életet tudok nyújtani a gyerekeimnek, a feleségemnek. Arra persze, nem számíthattam, olyan idők jönnek, amikor már a színházigazgatók sem tudnak megélni könnyen. Akkor ez biztonságos pályának tűnt, s egyfajta karriernek is. Ennek ellenére mindig arra a végeredményre jutottam: megint csak megtenném. Abban ugyanis bizonyos voltam, a megalkuvásokra alkalmatlan vagyok. Az egyetlen lehetőségem, ha bármikor bármit elvállalok, bármit teszek – mert az írásra is vonatkozik –, hogy önmagam legyek. Természetes, hogy az ember köt bizonyos kompromisszumokat is. Én úgy érzem ma, hogy szüntelen kompromisszumokba kényszerülök, mindegyre szégyellem magam. Holott azt mondják rám, hogy soha semmilyen kompromisszumra nem hajlok. Ha *A velencei kalmár* megszólalhatott volna, a taktikai kitérők nem izgattak volna. Ha nem kap megérdemelt publicitást, azon az égvilágon semmi nem múlik – a lényegen nem változtat. Csak szellemi-tartalmi kompromisszumokra nem szabad a fejünket adni. Mit értek ezen? Például, ha az ember ír, s észreveszi a sorain, hogy működik az öncenzúra. Vagy ha az ember műsortervet készít, s közben fél, fontolgat. Ha el is hiteti az ember magával, hogy legalább szellemileg szabad, mint a madár, akkor is a körülmények többé-kevésbé gúzsba kötnek. Az abszolút szabadság végül is illúzió.

– S az nem volt illúzió, hogy azt hitte, létezhet egyedi, kivételes eset – az Öné? Fennáll egy struktúra, működik egy mechanizmus, mindenki mást, a csúcstól a legalsó szintig kontrollálnak, felülbírálnak – csak Schwajda Györgyöt nem Szolnokon?

– Sohasem hittem az emberek tévedhetetlenségében. Soha nem jelentett semmi különöset a számomra egy-egy rang, legyen az bárkié. Adott esetben: az ország első kulturális vezetőjének a rangja. Ő is ugyanolyan ember, mint a többi. Attól még, hogy valaki másképp olvasta *A velencei kalmár*t, mint én, nem kell nekem is elfogadnom az ő megítélését, akár egy isteni kinyilatkoztatást. Attól még lehet igazam nekem, aki esetleg nála többet tudok a színházról.

– Feltéve, de meg nem engedve: ha be is látták volna az igazát abban az esetben, kisvártatva jött volna a következő ügy.

– Nem jött volna, mert akkor már lett volna precedens.

– Mire alapozta, hogy előfordulhatott volna ilyen precedens azokban az időkben?

– Alighanem a korábbi személyes tapasztalataimból vontam le a téves következtetést, hogy lehet az ügyeket emberi módon is kezelni. Mire én igazgató lettem, pár éve már Pozsgay Imre volt a kulturális miniszter, aki sűrűn járt Szolnokra színházat nézni. Gyakran beállított háromnegyed hétkor, minden beharangozás, minden slepp nélkül, utána beszélgetett is, s indult vissza. Így elég közel kerültem egy emberhez, aki mégiscsak jelentős hatáskörrel rendelkezett. Néha elkísérte Tóth Dezső is, akinek miniszterhelyettesként nem volt még akkora hatalma, mint később, mint Köpeczi Béla mellett. Mindenesetre úgy viselkedett, mint aki még szívvel-lélekkel Pozsgay Imre mellett van, s hogy Aczél Györgyhöz húzott-e valójában már akkor is, nem tudom megmondani. Mi tegeződtünk is, mint ugyanazon írószövetség tagjai, mert Tóth Dezső mindig is írónak, irodalmárnak tartotta magát, pedig hát, politikus volt minden ízében. Nyilván, ezekből a

látogatásokból adódott Székely Gáborék feljövetele is a Nemzeti Színházba, amely Pozsgay Imre győzelme volt. Bár felemás győzelem attól, hogy Aczél György ki tudta hajtani, hogy Nagy Pétert igazgatóként fölérendeljék a Székely–Zsámbéki-féle művészeti vezetésnek, amivel nagyjából el is intézte a Nemzeti sorsát. Néhány év múltán fölényesen megjegyezhette: Ugye, én megmondtam! Ha akkor 1978-ban Pozsgay Imre az ország első számú kulturális vezetője, akkor az az álláspont a világon a legtermészetesebb, amelyet én képviseltem *A velencei kalmár* kapcsán.

– Ám tiszte ellenére, nem Pozsgay Imre volt az első számú kulturális vezető. Úgy képzelte, hogy az a nyitás, amely mintegy évtized múlva elérkezett, az a kultúra területén évtizeddel korábban is tért hódíthatott volna egyetlen személynek köszönhetően?

– Nem kellett volna egy személyhez kötődnie. A másabb, nyíltabb gondolkodás önmagában elégséges lett volna, hogy lehessen előbbre moccanni. Ha nem is országos méretekben, de több helyütt. Ehhez a tíz évhez hozzátartoztak olyan apróbb esetek is, mint amikor valaki egyszercsak azt mondta: nem! Így nem jó! Másképp kellene! Nemcsak én, mások is mondtak nemet, s egyre többen. Vagyis nem előzmények nélkül való, ami ma történik. Anélkül, hogy túlbecsülném a magam szerepét, éppen az én példám bizonyítja, hogy a korábbi történések előkészítették a talajt a változásokhoz. Hiszen 1985-ben – még mindig nem a mai helyzetben – már úgy hívtak vissza Szolnokra, hogy mindazt az önállóságot megkaptam, amelyet 1978-ban nem.

– Ekkor távozott KB-titkári tisztéből Aczél György...

– ...de még jó ideig hozzá szaladgáltak eligazításért. Mégis úgy kerestek meg a megyeiek, hogy teljesen szabadkezet adnak. Sőt, még elnézést is kértek a múltban történtekért. Ami csak azért volt mulatságos, mert a világon semmi közük sem volt hozzá. Nem vettek részt annakidején még a kine-

vezésemben sem. Nem is hiszem, ha ők dönthettek volna, feltétlenül engem választanak Székely Gábor elmenetelével. Meg kell mondanom, nem nagyon szerették ugyanis a Székely-féle színházat. Eltűrték, mert országos sajtója volt, de nem szolgálta ki az ő ízlésüket. Azelőtt évadonként háromnégy operett volt műsoron, ezzel szemben a mi időnkben egy nagyoperett és egy zenés játék – ennyi. Holott a város a mai napig a zenésekért van oda. Magát Székely Gábort sem nagyon szerették, mert ő ugyanúgy, rendkívül keményen, szinte a végsőkig ellenállva, nem engedte, hogy a munkájába beleszóljanak. Persze, mindig beleszólnának ebbe-abba.

– Az újabb szolnoki igazgatói korszakában is? Minden fogadkozásuk ellenére?

– Mindig akadtak irritáló lépéseim. Például, amikor a gyanúsan „avantgárd" Fodor Tamást odacsalogattam, az ő Stúdió K-jával egyetemben. Rögtön nyafogtak: kell ez? Jó ez? Siránkoztak akkor is, amikor Rajk Lászlót meghívtam díszletet tervezni. Mikor 1988 tavaszán felkértem, még ijedséget, háborgást keltett. Mire az előadás meglett – a *Kastély*, a Kafka-adaptáció –, a riadalmuk mulatságosnak tetszett. És lehívták a pártközpontbelieket annak a *Lúdas Matyi*nak a főpróbájára, amelyet én szabtam át Fazekas Mihály történetéből a mi korunk képére-hasonlatosságára. A premieren az egész közösség a megyei első titkárt leste döbbenten, aki nem is jött hónapokig a színház tájékára sem, még a felesége is megsértődött. Pedig én nem is tudtam, ennyire róla szól a mese, nem vagyok szolnoki, nem ismertem a viselt dolgait...

– ...amelyekre azóta fény is derült. Csak a felelősségrevonás marad el, mert időközben vétkei elévültek.

– Megpróbáltak arra is rábírni például, hogy, ne mutassuk be a *Doktor Zsivágót*. Esetleg várjunk vele, várjuk meg, amíg megjelenik, bemutatják Moszkvában is. Legalább ne november hetedike előtt legyen a premier. De nemet mondtam a sirámaikra. Nemcsak a tanács, a pártbizottság foglal-

kozgatott velünk. Volt – van? – egy szervezet, amely hosszan túlélte önmagát. Mikor odakerültem másodjára, meglátogatott két pasas, akik közölték velem, hogy ők az úgynevezett kulturális rendőrség tagjai, a Szolnok megyei Rendőrkapitányságon dolgoznak, de közvetlenül a Belügyminisztériumhoz tartoznak. Az egyik őrnagy, a másik talán százados volt. Ideológiai és kulturális ügyekben ők felügyelték a színházat. Be tudtak számolni arról, kik tartoznak különböző ellenzéki csoportosulásokhoz a társulatból, kiknek a magánélete számukra megjegyzendő, mert nyilvántartást vezetnek arról, ki alkoholista, ki homoszexuális, ki pedig kábítószer-élvező. Afféle „bemutatkozó látogatáson" voltak, nemcsak azért, hogy megismerkedjünk, hanem azért is, hogy kapcsolattartásra, együttműködésre biztassanak, amire persze, részemről nem került sor. Meghökkentett a dolog. Az ő szimatolásaikat nem lehetett észrevenni. Ma sem tudom, kik számolhattak be a színház belső eseményeiről. De tény, hogy igen rövid idő alatt, időnként már fél óra múlva tudták, mi történik. Egyszer összehívtam csak a színészeket, a műszaki állományt nem, valamin begurultam, s azt vágtam a szemükbe: nem fogok dolgozni velük, ott hagyom őket a francba! Fél óra múlva jött a telefon a pártbizottságról, miért is akarok lemondani. Majd ők is megérkeztek. Ezek civileknek néznek ki, bekopogtatnak a titkárságra, beszélgetni akarnak. Nem utasítanak, inkább „súgnak", csupa jóindulatból. Erre és erre kellene figyelemmel lenni. De én nem vagyok jó médium, mert kizavarom őket. Már hosszú ideje nem látogattak a színházba, úgyhogy a megfigyelésünk alighanem megszűnt.

– Vagy tapintatosabb formát öltött.

– Az utolsó találkozásom a BM jeles képviselőjével a múlt év őszén volt. A megyei pártbizottság tartott egy ülést, ahol meghívottként részt vettem. A szünetben odajött hozzám ez a tiszt, aki időközben előre is lépett a ranglétrán, s elmondta, hogy megalakult a Magyar Demokrata Fórum szolnoki szervezete. Elképesztő mondatot fűzött hozzá: már sikerült mindenkit beazonosítanunk, s nagy örömmel tapasztaltuk, senki sincs köztük a színházból. Tette ezt hozzá – dicsérőleg. Az volt a meghökkentő, hogy 1988 őszén még mindig így működött a rendszer, még mindig úgy érezték, az ellenzéket „be kell azonosítani", nyilván kell tartani.

– Azt a tényt, hogy párttag, a fejére szokták-e olvasni, ha „engedetlenkedett"?

– Annak idején sokakat meglepett, hogy pártfegyelmi nélkül „úsztam meg" *A velencei kalmár*-ügyet. Mert én párttag lévén – ha a KB agit-prop ülésén úgy döntöttek, az volt a párthatározat, ez a dráma nem mehet – akkor a pártutasítás megtagadásával pártfegyelmi vétséget követtem el. Ám ha pártfegyelmit adtak volna, kiderült volna a közvélemény számára, hogy a színházak is pártutasításos módszerrel működnek. Ezt nem akarták. Így nem részesítettek semmiféle pártbüntetésben. Csak el lettem könyvelve, mint olyan, aki nem tisztességes párttag. Leírtak. Úgy is, mint írót, akinek a darabjai sem a mindenkori pártválogatott szellemében íródtak. S úgy is, mint színigazgatót.

– Arra sohasem gondolt, hogy kilépjen a pártból?

– Nem, sohasem. Éppen azért, mert láttam az ostoba döntéseik sorozatát. Minden területen. A kultúrpolitikában is, a saját szakmámban, a színházban is. Azt hittem, belülről kell megreformálni a pártot. Mindig arra gondoltam, ha kilépek, még annyi esélyem sincs, hogy meghívnak egy kommunista aktívára, s ott felállhatok, s elmondhatom a véleményem, ahogy jó néhányan mondtuk is. Az 1988. májusi pártértekezleten is ott voltam, az elnökségben. Arra, hogy ilyen mértékben váltják fel a régi vezetést, ott nem számítottak. De olyan volt a közhangulat, hogy elsöpörte azokat, akik fokozatosságot tanácsoltak volna. A jelölőlistáról mindenki annyi nevet húzott ki és írt be, amennyit csak akart. Így született meg az eredmény. Már elég nevetségesek voltunk az emberek sze-

mében. Vagy csinálunk valamit, vagy ennek a pártnak vége. Az utolsó esély volt.

– Hogyan gondolkodik most?

– Azt gondolom, egyre kevésbé szükséges, hogy politizáljak. Az MSZP-be nem is léptem át. Igazság szerint, sohasem voltam igazán politikus alkat, legfeljebb ösztönösen tiltakoztam, ha esztelenséget láttam. Jobb, ha profi politikusok cselekszenek és ellenőrzik egymást. Teljesen felesleges, hogy egy művész politizáljon. Inkább próbáljon meg alkotni ebben a felkavarodott, elképesztő világban. A már valóságos politikai életben, a valóságos ellenzék mellett – az égvilágon semmi szükség rá, hogy én legyek a fenegyerek.

SZIKORA JÁNOS

– Az az eset, amelynek felidézésére vállalkozunk, e közelmúlt korszaknak bizonyos tekintetben a legsúlyosabb, a legkeményebb személyi konzekvenciával sújtó története. Ez időben Ön volt az első színházvezető, akit nem egyszerűen csak támadtak, lehetetlenné tettek, konfliktusokba hajszoltak, s így lemondásra sarkalltak, hanem adminisztratív intézkedéssel, a lehető legnyíltabban, ha négyszemközt is, de kimondva: politikai indokkal bocsátottak el 1982-ben, a győri Kisfaludy Színház prózai tagozatának az éléről. Példát statuáltak. Úgy tűnik, egész pályája erre predesztinálta. Ezért kérném, hogy korábbról, rendezői debütálásától kezdje felgombolyítani a története fonalát.

– Renitens fiatalt kerestek. A Pécsi Nemzeti Színháztól akkoriban vált meg Paál István, aki újító szellemű, jelentős előadásokat hozott létre ott. Sikerét tapasztalva, a színházvezetés úgy vélte, megint kellene egy ifjú lázadó. Felutaztak tehát a főiskolára, s megkérdezték a tanári kartól, a rendezőnövendékek közül ki a legrenitensebb. Én voltam a legnyughatatlanabb. Akkor ez a mi emberünk – mondták. És mi illene más egy „fésületlen" művészhez, mint *Az óriáscsecsemő,* Déry Tibor furcsa, avantgárd színműve, amely persze, elvarázsolt engem. Döbbenetes, hogy Déry, mennyi mindent előre látott 1926-ban, és az ő friss szelleméhez képest, a hetvenes évek vége milyen elmaradottnak, provinciálisnak tűnt. Igazán lu-

bickoltam a feladatban. Tehát a pécsiek találtak egy renitens embert, hozzá egy renitens darabot, s a számításuk bevált, mert botrány helyett siker lett belőle.

– Emlékszem, csakugyan az 1977–78-as évad kiugró eseménye lett – szakmai, kritikai tekintetben is.

– Addig csak szűk körben ismerték a nevem, s egyszer csak főiskolásként, nagyszínházban olyan sikert arattam, amely a későbbi évekre is meghatározó volt. A bemutatónak szomorú aktualitást kölcsönzött, hogy Déry Tibor valamivel előtte, az előző nyár végén halt meg. Még tudott róla, hogy egy ismeretlen, fiatal rendező fogja színpadra állítani a művét, de már nem ismerhettük meg egymást. Az özvegye viszont levelet küldött, biztatott a munka megkezdése előtt, s látván a produkciót, megint írt, nagyon boldogan és lelkesen. Az évad végén, a pécsi társulat felhozta a Madách Színházba *Az óriáscsecsemőt*. Az előadáson ismertem meg személyesen Déry Tibor feleségét, ő mutatott be a szünetben az ugyancsak jelenlévő Tóth Dezsőnek, az akkori kulturális miniszterhelyettesnek a protokollkabinetben. Tóth Dezső nagyon el volt ragadtatva, és úgy éreztem, hogy nem az udvariasság mondatja vele a dicsérő szavakat. Személyesen is jó benyomást tehettem rá, aki akkor még elég friss ember volt a maga posztján, és úgy látszott, igyekszik a fennálló keretek, lehetőségek között progresszív irányban előremozdítani a kultúra ügyét. Akkor még nem tudtam, hogy ez a találkozás döntően befolyásolni fogja a pályám alakulását. Barátom és munkatársam, Morcsányi Géza, a pécsi színház dramaturgja, jól ismerte Tóth Dezső feleségét, aki régebben tanította őt. Tóth Dezső pedig megtudhatta, hogy Géza és énközöttem szoros kapcsolat van. Így jött létre közte és Morcsányi Géza között egy tájékozódó, szigorúan magánjellegű beszélgetés, amelyben Tóth Dezső üzent nekem. Az volt a lényege, hogy jelezze, szándékában áll erősen fiatalítani a színházvezetői kart az országban.

– Ez a szándék aligha az övé, csakis az övé volt. Hiszen

ekkortájt zajlott a „színházi robbanás", a kulturális miniszter Pozsgay Imre offenzívája, amely a legjobb vidéki színházak vezetőit a fővárosba lendítette. Az így üresen maradt székek betöltésével is elindult az a folyamat, amelyet „fiatalításnak" is nevezhetett. Mert ekkorra már fogyóban voltak a régi generáció színházi káderei. Tehát a felismert szükségszerűség is sarkallhatta Tóth Dezsőt.

– Mindenesetre, üzenete szerint, ő – vagy ő is – kereste a megfelelő embereket, s *Az óriáscsecsemő* alapján, bennem ilyen potenciális, új szellemű vezetőt látott. Biztosított arról, hogy szeretne nekem segíteni, s meg is fogja tenni, amint alkalma nyílik rá. Mindehhez türelmet kért. Mert konkrét ígéretei nem voltak.

– Nem tűnt fel, hogy ezt az ajánlatot nem a kulturális miniszter tette, hanem a helyettese?

– Én akkor egyáltalán nem foglalkoztam ezzel, tekintve, hogy semmilyen kapcsolatom sem volt a hatalommal. Ez az üzenet, ez az ígéret egyszerűen jól esett, bár különösebb reményeket nem fűztem hozzá. Eszembe sem jutott, hogy én valamelyik színházi műhelynek a vezetője legyek. Sokkal inkább lefoglaltak a színdarabok, meg az az új közeg, amelybe a főiskoláról cseppentem. Élveztem, hogy azt csinálhatok, amit akarok és ha bizonyos gazdasági, működésbeli korlátok között is, de szabadon dolgozhatom. Lényegében gond nélkül, burokban éltem Pécsett, az első években.

– Én már a pályaralépésekor úgy éreztem, ingoványos talajra merészkedik a darabválasztásaival, rendezéseivel, amelyek fölöttébb elütöttek a preferált ízléstől.

– Színpadi változatot mutattam be *A per*ből, Franz Kafka művéből, 1978 novemberében. Ez volt a diplomarendezésem. A színpadkép nem a regénybeli, hivatali miliőt idézte fel, hanem természeti környezetbe helyezte az eseményeket. A tervező ifjabb Rajk László volt, akivel még főiskolás koromban ismerkedtem meg, s akivel lassanként szoros barátságba ke-

rültem. Már végzett építész volt, amikor meghívtam az első nagyobb, főiskolai vizsgarendezésem díszlettervezőjének is, amely szintén Kafka-mű volt, Tadeusz Rózewicz adaptációjában *Az éhezőművész elmegy* címmel. Nagyon jól dolgoztunk együtt, inspiráltuk egymást, szinte folytatni tudtuk egymás gondolatait. Így esett rá a választásom, amikor *A per*re készültem. Akkor ezt könnyen el tudtam fogadtatni, mert még tiszta embernek számított, még nem ívelt fel az ellenzéki hullám. Semmilyen problémát nem észleltem. Kisvártatva még az évad legjobb díszletéért járó díjat is megkaphatta, *Az elefántember* terveiért a Pesti Színházban. De az első nagyszínházi terve éppen *A per*hez készült. Nagyon sokáig minden előadásomnak ő volt a tervezője. Sokfelé hívták sokat el is vállalt, érezhető lelkesedéssel. Pillanatok alatt ismert és népszerű, igazán felkapott tervező lett.

– Mikor borult el a pécsi indulás felhőtlensége?

– Egyetlenegy súrlódás volt, pontosabban: megbicsaklás. A szezont, 1979 őszén a *Takarítás*sal, Nádas Péter drámájával akartam kezdeni a kamarateremben. Ez azonban csak a színház vezetése és a felsőbb irányítás közötti hosszú harcok után kerülhetett be a műsortervbe. A nyáron Rajk Laci megtervezte a díszletet, amely színházi pályafutásom alatt első és talán utolsó ízben majdnem kilencven százalékban elkészült szeptemberre, mikor a próbák indultak volna. Tehát a szezon úgy kezdődött a számomra, hogy bementem az évadnyitó társulati ülésre, ahol is a tárvezetők büszkén megmutatták a nagyon szép és csaknem kész díszletet, majd behívott az igazgató, s közölte: a játszási engedélyt visszavonták. Kérte, vegyem tudomásul, hogy ebben a dologban mi tehetetlenek vagyunk. Az elkészült díszletet felaprítják, én pedig csak egyet tehetek, most azonnal másik darabot választok. Mert ezen a nyáron történt valami, amire nem számítottunk. Ekkor voltak a nagy, súlyos, az életszínvonalat érzékenyen érintő áremelések.

– Valóban: 1979. július 23-án.

– Amennyire visszaemlékszem, ekkor drágultak először igen jelentős mértékben az élelmiszerek: a kenyér is ötven százalékkal, a tej, a cukor, a liszt, a zsír, a hús...

– És a tüzelő, a gáz, a villany, a távfűtés, a melegvíz...

– De a bútorok, az építőanyagok, a gépkocsi is. A gazdasági hanyatlás szembeszökő jelei először mutatkoztak meg. S ami megint közvetlenül a színházat érinti: agit-prop ülést hívtak össze.

– Alig több mint egy héttel az áremelést követően, augusztus 1-jén összeült az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága.

– Azért, hogy felkészüljenek az ellenséges közhangulatra, illetve, a lehetőség szerint mérsékeljék az ellenérzéseket – rendre kihúzták a programokból azokat a darabokat, amelyeket politikai szempontból kényesnek ítéltek, vagy alkalmasnak arra, hogy az emberben lappangó elégedetlenséget, pesszimista életérzést táplálják. A *Takarítás* ilyennek minősült.

– Volt-e lényegbevágó indoklás is, vagy csak sommásan tanácsolták el tőle? Ráütve a bélyeget: ez pesszimista mű. Hiszen a Nádas-dráma eléggé rejtjeles, a tartalma nem feltétlenül tűnik szembe első tekintetre.

– Nem volt érdemleges indoklás. Hozzá kell tennem: akkoriban már érvényesült a Nádas Péter személye elleni retorzió, amely Aczél Györgytől eredt. Nádas Péter és Aczél György között a konfliktus – ahogy tudom – egy óriási, végül is kölcsönös üvöltözésbe fulladt beszélgetés alkalmával pattant ki, amikor Aczél egyszer számonkérésre berendelte Nádast. Attól fogva Nádas Péter „fekete seggűnek" számított. Őszintén szólva, fel se tételezem, bárki is vette volna a fáradságot az agit-prop ülésen résztvevők közül, hogy elmélyüljön a műben. A szerző neve elég volt arra, hogy mint egy homokzsáktól, igyekezzenek megszabadulni tőle, s kidobták a kosárból a ballasztot...

– Persze, egy évadkezdő premiert nem lehet észrevétlenül helyettesíteni. Kényszerű felcserélésének a híre szükségképpen visszhangot kelt. Ön ezt békével vette tudomásul?

– Ez volt az első ilyen esetem. Azért nem rázott meg nagyon, mert rögtön a megoldandó feladatot néztem. A kamaraszínház első bemutatója *A tenger asszonya,* az Ibsen-dráma lett. Épp ezt próbáltam, amikor – valamikor késő ősszel –, telefonon kerestek Győrből. Törőcsik Mari hívott, aki akkor épp a győri társulat művészeti vezetője, tanácsadója volt. Kertelés nélkül a tárgyra tért: azt szeretné, ha elvállalnám a prózai tagozat vezetését, gondoljam meg, s találkozzunk mielőbb. Meglepetéssel ért az ajánlat, hiszen személyesen nem ismertük egymást, tudtommal nem látta a rendezéseimet sem. Csak a Xantus János rendezte vizsgafilmben látott Werthert játszani, és az egyéb információi alapján úgy gondolta, megkérdezi, volna-e kedvem a feladathoz.

– Nem ugrott be, „lám, most válik az ígéret valóra"? Az az ígéret, amelyet Tóth Dezső tett?

– De igen. Úgy hallottam, Törőcsik Mari azt a lehetőséget, hogy Győrben az új színház művészeti vezetője legyen, Tóth Dezsőtől kapta. Beszélgetéseink során az kiderült, hogy az én felkérésem Törőcsik Mari ötlete volt, de Tóth Dezső szívből helyeselte. Én pedig elvállaltam. Sokan figyelmeztettek, sokan óvtak Győrtől, óvtak az új helyzettől, óvtak Markó Ivántól – akit különben nem ismertem még –, mondogatták, hogy „két dudás egy csárdában", és a többi. Természetesen, ezekkel az intésekkel nem foglalkoztam. Amikor igent mondtam, Tóth Dezső behívatott, és azt mondta, Győrben nagy fantáziát lát, támogatni fog minden tekintetben, bármi gondom van, őt keressem. Valami olyasmit is mondott: vigyázzak magamra.

– Nem furcsállta most sem, hogy sohasem a kulturális miniszterrel, mindig csak a helyettesével tárgyal. Nem érzékelte, hogy más gyakorolja a hatalmat, nem az, akit megilletne?

– Ez sem tűnt fel nekem akkor. Én iszonyú nagy örömmel gondolkodtam mindazokról a lehetőségekről, amelyeket ez a színház nyújthat. Grandiózus, rendkívül szimpatikus elképzelései voltak Törőcsik Marinak. Szerette volna nemzetközi művészeti műhellyé, kelet–nyugati centrummá alakítani a győri színházat. Több rangos művészt ismert a világban, megkereste Andrzej Wajdát, Jiři Menzelt és még másokat, hogy jöjjenek rendezni, akik ígéretet is tettek erre. Mikor belegondoltam abba, ha itt valóban ilyen műhely lesz, ilyen rendezők fognak dolgozni, ráadásul én határozhatom meg a színház gárdáját, miközben itt van a fiatal Markó Iván, tele ambícióval, nagyszerű új csapattal, úgy éreztem, hogy számomra: itt van a Kánaán. De ez a lelkesedésem, mielőtt az 1980–81-es évad elkezdődött volna, jócskán megcsappant, lelohadt. Az utolsó pécsi szezonom vége felé ugyanis, Törőcsik Mari újból megkeresett, s megdöbbentő tényeket közölt: felmondott, otthagyja a győri színházat, mi több, Cserhalmi Imre igazgatóval együtt, mert mély konfliktusaik támadtak/a helyi vezetéssel. Kevéssé ismertem felszikrázó ellentéteik természetét, de két dolog világos lett számomra. Az egyik: Törőcsiknek, s az őt pártoló, sőt, az én hátországomat is biztosító Cserhalmi Imrének elment a kedve attól, hogy színházat csináljon Győrött. A másik: egyedül maradtam. Egyedül, helyi támogatás nélkül. Még mielőtt egyáltalán bármibe belefoghattam volna – viszont már aláírtam a szerződésemet. A boldogságom nem volt többé felhőtlen. Az új igazgató megbízottként Vass Károly lett, a színház idős rendezője. Az évadot meglehetős szorongással kezdtem el.

– Mi volt az, ami valóban úgy lett, ahogyan számított rá?

– A szerződéskötéskor voltak feltételeim. Mindenekelőtt az, hogy magammal vihessem azoknak a színészeknek a csapatát, akikkel jól tudtam dolgozni Pécsett, s akik valamit éreztek-értettek abból a színházból, amelyet én tudok vagy szeretnék. Ezt a feltételt elfogadták. De az is kikötésem volt,

hogy bemutassam Nádas Péter *Takarítás*át. Mindenesetre Cserhalmi megígérte közreműködését ez ügyben, s feltehetően sokat tett érte, hogy a műsortervben jóváhagyják. Végül is mi tette lehetővé, hogy Győrött színre kerülhetett egy évvel azután, hogy az agit-prop bizottság nem engedélyezte Pécsnek, fogalmam sincs. Való igaz, hogy a bemutató fölöttébb erős politikai felügyelet mellett jött létre. A megyei pártbizottság első titkárának részletesen be kellett számolnom, még a felkészülés megkezdése előtt, mit is akarok, milyen lesz az előadás, ő megnézte a díszletterveket, bejárt a próbákra. Egy viszonylag megítélhető összpróba után elmondása szerint, telefonon referált Aczél Györgynek, s végül is felelősséget vállalt politikailag azért, ami a győri színház stúdiójában történni fog. Innentől kezdve az érezhető hallgatás, hírkorlátozás megszűnt, a politikai nyomás enyhült. Az első titkár nem jött többet a próbákra. Bár Tóth Dezső állandóan érdeklődött, erős figyelemmel kísérte, mi lesz a színjátékból. Fölfölhívogatott a színház titkárságán, s ilyenkor be kellett számolnom, nincs-e valami baj, zűrzavar. Készült rá többször is, hogy lejöjjön próbát nézni. Ez a megtekintés nem történt meg.

– Úgy hírlett: az egyik főszereplő, Kovács Mária megbetegedett.

– Mindenki politikai botrányra készült, mégsem az lett belőle, hanem etikai botrány. A próbák utolsó szakaszában súlyos konfliktusba sodródtam Kovács Máriával, aki visszaadta a szerepet. Főszereplő nélkül maradtunk. Két választásunk lehetett. Vagy teljesen elhagyjuk a bemutatót, vagy pedig átosztjuk a szerepet. Az utóbbi mellett döntöttünk, Olsavszky Évát hívtuk meg. Ha többes számot használok, amögött mindig Nádas Pétert kell érteni, aki majdnem valamennyi próbán részt vett, s azokról folyamatosan írta azt a naplót, amelynek részlete meg is jelent egy kötetében. Bár az izgalmasabb rész – az, hogy valójában mi történt köztünk és Kovács Mária között – még jó ideig titok marad, s akkor lesz csak megismerhető, ha már senkinek az érzékenységét sem sérti. Megtörtént a bemutató. A közönség egyik fele lelkesedésssel nézte, a másik fele, a helybeliek döbbenten, de érdeklődve. Az volt a meggyőződésem, hogy gond nélkül ment le. Végül is Tóth Dezső soha nem látta az előadást.

– Ám a lapokat eltanácsolták a beszámolótól. Jómagam, aki minden egyes munkájáról írtam, ekkor nem tehettem meg a *Magyar Nemzet*ben.

– Mégis az előadásnak nagy kritikai visszhangja volt, mert a szakmai orgánumok megtették a magukét. Talán fél évre rá, a Színházművészeti Szövetségben vitát rendeztek, amelynek publikálták az anyagát.

– Ekkorra már kialakult az a gyakorlat, hogy a nemszeretem színműveket a stúdiókba száműzték.

– Nem éreztem száműzetésnek, mert e művel kapcsolatban eszembe sem jutott a nagyszínpad, sem itt, sem még Pécsett, ahol eleve a kamarába szántuk. Győrben egészen más volt a tér, és Rajk Lacinak volt elég fantáziája és merészsége ahhoz, hogy tökéletesen mást tervezzen ide. A szűkített lehetőség – hogy Győrben, stúdióban hozzuk létre, felügyelet mellett, s csak szakmai visszhangja lehet – volt az adott keret, amelyen belül az engedély megszületett. Ezt tudtuk, amikor közölték, hogy mehet. A lényeg mégis az volt, hogy a *Takarítás*t bemutathatjuk, ehhez képest a megszorítások nem büntetésnek, hanem olyan kompromisszumnak tűntek, amelyben még mindig mi éreztük magunkat győztesnek.

– Elég nyugodtan fogadta a megkötéseket.

– Egy darabig – igen. Persze, ekkor még a történések elején jártunk. Nekem mindig az volt a fontos, hogy valami megvalósuljon, és az, hogy kap-e elég publicitást, már teljesen másodrendű kérdésnek tetszett. A felügyelet, a kontroll-telefonok és -beszélgetések bármilyen gyerekeseknek, nevetségeseknek, megalázóknak tűnnek fel most, abban az időben

mégis könnyű szívvel vállaltam, mert úgy éreztem, hogy abba, amit én igazán akarok, mégsem szólnak bele.

– Ilyen toleráns lett a „renitens"?

– Belekényszerítettek egy karámba, egy szűk ketrecbe, de ott már úgy mozogtam, ahogy nekem jólesett. Miután a *Takarításon* ily módon túljutottunk, kicsit föllélegeztem. Az évad második felére, 1981 kora tavaszára terveztük a *Paravánok* bemutatóját, Jean Genet színjátékát, amelyet engedélyeztek a műsortervben. Ekkor már a társulatnak új igazgatója volt, mivel Vass Károly nyugdíjba vonult, ment volna korábban is, de marasztalták addig, amíg nem találtak mást; kisvártatva infarktust is kapott, de túlélte. Pétervári Istvánt 1981 februárjában iktatták hivatalába. Ebbe a választásba semminemű beleszólásunk nem volt. Megjelenésével érezhetően erősödött a színházban a belső kontroll. Akkor már pontosan észleltem, olyan keménykezű igazgatót kerestek, aki kordában tart engem. Korábban Pétervári István a veszprémi színház igazgatója volt. Mint ilyen, a régi generációt képviselte, akik feltétlenül megbízható párttagok voltak. Tudtommal Nógrádi Róbert, a pécsi igazgatóm után, ő volt a második legrégebb óta egyhuzamban poszton maradt színházigazgató az országban. Kölcsönösen tartottunk egymástól, bizalmatlanok voltunk egymás iránt, az első perctől fogva. Pétervárira számos megoldandó feladat várt. Az egyik legnehezebb: az egyre erőteljesebb konfliktus a balett és a színház többi tagozata között. A balettot Markó Iván, a zenés tagozatot Bor József, a prózait én irányítottam. Elvileg a három különálló területet az igazgató felügyelte, koordinálta. Markó Iván azonban nagyobb önállóságot, voltaképpen teljes függetlenséget akart. E követelésnek a lényege természetesen, a gazdasági-szervezeti függetlenség volt, hiszen eszmeileg senki sem szólt bele az előadásaiba. Vagyis szerette volna a saját produkcióit, a saját turnéit a színház működésétől független, technikai személyzettel lebonyolítani. Az ő különállását a prózai társulat egyre merészebb, egyre gigantikusabb törekvései meglehetősen zavarták és korlátozták.

– Nem lappangott valamilyen személyes motívum is ebben az ellentétben?

– Már az indulás pillanatában látható volt, nagyon eltérő művészek, személyiségek vagyunk. Sosem fogom elfelejteni azt az évadkezdő „ismerkedési délutánt", amelyet a megyei pártbizottságon tartottak, s amelyre a színház új vezetését meghívták. Az asztal egyik oldalán ültek a pártbizottság tagjai, a másik oldalon pedig mi: Vass Karcsi bácsi, Markó Iván, Bor József, Nádas Péter, Morcsányi Géza és jómagam. De mi ültünk a nappal szemben. A megyei titkár mesélt nekünk a megyéről, a színházzal szembeni elvárásokról, mi pedig a művészi céljainkról. E beszélgetésen Markó Iván fantasztikus monológot rögtönzött. Meleg szavakkal ecsetelte, milyen nagyszerű a kapcsolat a balett és a megyei pártbizottság között, s hogy élete egyik nagy élményének tartja, amikor egyszer az első titkár bement a próbára, végignézte megerőltető munkájukat, majd odament hozzá, megölelte és megcsókolta. Ezt a lebilincselő jelenetet idézte fel Markó Iván, olyan meghatottan, hogy még könny is megcsillant a szemében. Minekünk torkunkra fagyott a nevetés. Azt kérdeztem magamban: ó anyám, hová kerültem?

– Függetlenül művészi-emberi alkatuktól, nem volt-e szükségszerű, hogy a felívelő pályájú, nemzetközi sikerre aspiráló balett-társulat konfliktusba keveredjen a vele társbérletben lakó tagozatokkal?

– Én olyan színházból érkeztem, ahol régi hagyománya volt a balettnek. Pécsett tapasztaltam, hogyan tud együtt élni a balett a prózai és a zenés tagozatokkal. A vezetőik között szoros kontaktus volt, ott számos prózai előadásban balettesek léptek fel, de a fordítottjára is akadt példa, hogy balettprodukciókban szövegeket mondtak színészek. Ez utóbbi Markóéknál is előfordult, de kivételesen, s csak egy-egy sze-

replőre korlátozódott. Magával a prózai tagozattal vagy személyesen velem, semmilyen kapcsolat nem alakult ki. Pedig amikor odakerültem, az első és legfontosabb feladatomnak azt tartottam, hogy Markó Iványnal megismerkedjek, törekedjek a jó viszonyra. Találkoztunk, beszélgettünk, együtt vacsoráztunk, s eleinte úgy tűnt, talán lesz is valami e közeledésekből, amelyek azonban formálisak maradtak. Igazából nem volt szüksége ránk, legföljebb egy-egy színészre. Nekünk szükségünk lett volna rá, az ő koreográfus szemére, de az együttműködésre soha nem maradt ideje. Szó sincs arról, persze, hogy emiatt támadt volna köztünk nehezteles, ez még önmagában érthető, természetes. Az igazi összeütközés akkor kezdődött, amikor egymás működési feltételeit kezdtük zavarni.

– S ez a *Paravánok* próbáinak idején volt.

– Az évad legmerészebb vállalkozásának ígérkezett. Elkezdtük próbálni, de a felkészülési periódus közepe táján, két irányból is egyre hevesebb támadások értek. Egyfelől: Rajk olyan monstre, óriási díszletet tervezett, hogy az a színház műszaki vezetése számára túlságosan nagy falatnak, majdnem kivitelezhetetlennek tűnt, ráadásul drága volt. Ekkor már kezdtek fölerősödni azok a hangok, amelyek szerint, a prózai tagozat a színház pénzét, gyanús eszmeiségű, trágár előadásokra szórja ki. Elpocsékolja a drága forintokat, amelyeket természetesen más tagozatoktól von el. Másfelől: névtelen feljelentések érkeztek a pártbizottságra, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy a Genet-darab csupa szenny, szemét, mocsok, s így tovább. Egyébként a pártbizottság szerint ezek a levelek csakis a színházból származhattak, mert a legbelsőbb ügyek ismeretére vallottak. Bekérették a szövegkönyvet, s egyszer csak feltűnt nekik az, ami addig nem – pedig a szezon műsortervének a vizsgálatakor már olvasniuk kellett volna –, hogy ebben a színműben csakugyan több nyers kifejezés előfordul. Huzavona kezdődött, mit gyomláljunk ki belőle, s

mit nem. Kisebb funkcionáriusokkal, sameszokkal kellett dűlőre jutnom.

– Minden jóhiszeműsége ellenére, ekkor már kellett látnia, milyen gyanakvás kísérte.

– Ezidőben vettem észre. Amikor már feljelentések rágalmaztak, s kiderült, hogy mennyire támadó élű a színház műszaki vezetésének a hozzáállása is a munkához.

– Megérezte-e már a veszélyt is?

– Éreztem, de lebecsültem ezt a veszélyt. Pedig nem kellett volna. Valójában a műszaki vezetés teljesen szabotálta a feladatot, a roppant díszlet csak ímmel-ámmal készült. Hosszúhosszú viták során egyezkedtünk Pétervárival a költségvetésről, amelyet végül is elfogadott, bár igen magas volt, a szokásosnak talán a háromszorosa. Természetesen, ez az egész anyagi kérdés csak ürügy volt, valójában a Genet-mű szellemiségétől ijedtek meg. S még valami. Kiktől is jöhettek a névtelen feljelentések? A prózai tagozat számára a szezon Harag György szerencsétlen vállalkozásával kezdődött, aki a Kisfaludy Károly-centenáriumra, *Kisfaludy-játék* címen montázst készített az író munkáiból. Ez nem lett sikeres, semmilyen tekintetben. Ebben a félresiklott produkcióban találkozott először a társulat régi magva, s az újonnan jött csapat – a „Szikora bandája", ahogy később minket elneveztek. Nos, a különbség tüstént kiütközött, és a konfliktus az évad folyamán sem enyhült, sőt, feszültebb lett. Ezt még az is tetézte, hogy a *Paravánok* szerepeit én elsősorban az új tagokra bíztam – kevés régi színész került az előadásba, s azok sem játszottak jelentőset.

– Helyesen tette, a mai eszével megítélve?

– Valószínű, hogy nem. De az is igaz, hogy hasonló szituációban ma sem tennék másként. Nagyon sok, nagyon gyenge színész vette ott fel nem-kevés fizetését, akiknek a megnyerése nem volt a célom. Hát, nem is nyertem meg őket. Vérre menő ellenségeimmé váltak. Elmozdítani, a színházból

elküldeni őket nem lehetett, mert többen védettek voltak, vagy a koruk miatt, vagy mint párt- és szakszervezeti funkcionáriusok. Summa summárum: elbizakodottan azt hittem, minden vita és cirkusz ellenére, én fogok győzni. Nem így lett. Két héttel a premier előtt betiltották az előadást. A helyi vezetés adta a tudtomra – bár nem emlékszem, hogy papír lett volna róla –, hogy nem vállalják e dekadens szellemű darab színreállításának a politikai következményeit. A háttérben furcsa helyzet, bonyolult képlet rejlett. Tudtommal az történt, a helyi irányítás följelentette magát, vagyis panaszra mentek Tóth Dezsőhöz, talán máshoz is, még följebb is, hogy micsoda szemét bemutató készül. Akkor Tóth Dezső utasította a színházi osztály vezetőjét, foglaljon állást. A minisztérium pedig úgy nyilatkozott, hogy a szabadszájúság nem kardinális motívuma az ügynek. A helyiek azt szerették volna elérni, hogy ne ők tiltsák be, hanem tiltsa be a minisztérium. Míg a minisztérium azt akarta, hogy ne ő, hanem a helyiek döntsenek. Tehát a minisztérium visszadobta a labdát.

– Amennyi nyoma írásban maradt, az nem a „föntiek" pártfogására vall.

– Ekkorra megizmosodott a kurázsi Győrben. Leállították a próbákat, viselve minden költségvonzatát, feledve addigi félelmüket a kiadásoktól. Hangsúlyozták, ne vegyem támadásnak, továbbra is igen tehetséges embernek tartanak, de csináljak gyorsan valami mást. Akkor már éreztem: nyakamon a kés. A társulaton belül kezdünk elszigetelődni, a balettel nem találjuk a kapcsolatot, a helyi vezetés ellenséges, mind bizalmatlanabb. Ha van esetleg támogatás és rokonszenv, az túl távoli, s hatástalan. Így azonnal műsorra tűztük a *Nyári kalandozások*at, Goldoni művét, megint csak Rajk László díszletével, akinek a személye miatt még akkor sem szóltak. Ez friss szellemű komédia, s ugyanannak a lelkes csapatnak a munkája volt, amelyik a *Paravánok*ban részt vett. S e csapatban égett a dac: azért is megmutatjuk! Nem tudom

mit, de megmutattuk. Nagy siker lett, s akkor úgy látszott, megnyugodtak a kedélyek, elcsitultak az ellentétek, a város mély, megkönnyebbült sóhajjal elfelejthette ezt a viharos szezont.

– Ne borítsunk fátylat még az 1980–81-es évadra. Hiszen ekkor zajlott az az ügye is, amely példa nélkül áll. Be merte perelni a *Népszabadság*ot.

– A *Mozgó Világ* 1980. decemberi számában megjelent velem egy hosszabb interjú, Gervai András tollából. Ezt követően, nem is túl hamar, semmiképpen sem egy napilap frisseségével, a *Népszabadság* 1981. január 18-án közölte E. Fehér Pál írását *Csodálkozások* címen. Nos, ebben sok mindenen csodálkozik E. Fehér Pál. De ami a szemét leginkább szúrta, az a velem folytatott beszélgetésnek egy-egy kitétele – *A per*ből, Franz Kafka regényéből adaptációt készítő Peter Weiss „marxista didaxisáról", és arról, hogy „fizetett ellenzéknek számítok". Cikkének bizonyos megfogalmazásait annak vettem, ami. Tehát támadásnak. Megpróbáltam védekezni. Kértem, adjanak helyt sajtó-helyreigazításnak. A levélben jeleztem azt is, ha kérelmemnek nyolc napon belül nem tesznek eleget, akkor bírósághoz fordulok. Nem jött semmilyen válasz természetesen, nem is jelent meg semmi. Így az ügyvédem beadta, megindította a keresetet.

– Egy kafkai per kezdődött el...

– Ahogy utólag rekonstruálom az eseményeket, valóban az. Az elsőfokú tárgyalást 1981. március 12-én 11 órára tűzték ki a Markó utcában. Előtte egy nappal, 11-én délután közölték az ügyvédemmel, hogy a tárgyalás helyét és idejét megváltoztatták. Délután fél háromkor a főteremben mégis rengetegen gyűltek össze, különösen sok joghallgató. A zajongó terem hangulatán érződött, ki mellett állnak. Ezt a tárgyalásvezető bírónő, dr. Macsinkáné is észrevette, mert miután meghallgatta az ügyvédem keresetét, majd a *Népszabadság* ügyvédjét E. Fehér Pál képviseletében, aki ott volt,

de nem szólalt fel, meglepő fordulattal a hallgatósághoz fordult, és megkérdezte fiatal kollégáit, mi a véleményük szakmai szemszögből a perről. A jogi kar növendékei elmondták, hogy a védelem érvei ugyancsak gyenge lábon állnak. Dr. Macsinkáné meghallgatott mindenkit, de nem hozott ítéletet, hanem elnapolta a tárgyalást. Ítéletet ebben az ügyben ő nem is hozott soha, mert pár napra rá elfogultságot, összeférhetetlenséget jelentett be. Lemondott az ügy képviseletéről, amelyet átadtak egy másik bírónak, aki az ügyvédem értesülése szerint, soha életében nem foglalkozott személyiségi jogi perekkel, hanem kifejezetten gazdasági ügyekre specializálódott, mellesleg párttag volt. Első fokon, az ítélet bizonyos pontokon elfogadta kérelmemet, és kötelezte a *Népszabadságot*, hogy záros határidőn belül jelentesse meg a jogos helyreigazítást. Természetesen, a *Népszabadság* nem közölte, hanem fellebbezett a legfelsőbb bírósághoz, amely erősen sántító logikájú érvelés után, megmásíttatta az elsőfokú bíróság határozatát, engem minden pontban elutasított, a *Népszabadság*nak pedig minden pontban igazat adott. Köteleztek a perköltségek kifizetésére, és ezzel az ügy lezárult.

– Természetes, hogy csak így érhetett véget.

– De ez talán nagyobb utóéletet biztosított az ügynek, mint ha simán megjelent volna egy helyreigazítás. Hiszen bekerült a MUOSZ folyóiratába, a *Magyar Sajtó*ba, s mint érdekes jogi eset, bekerült az úgynevezett Bírósági Hatátozatokba is. Jogi körökben az ítélet egyfelől meglehetősen fölháborítónak tetszett, másfelől viszont minden jogász barátom azt fűzte hozzá: Öreg, ez van! Csak nem képzelted, hogy győzhettek!

– Pedig képzelte. Miért? Hová tűnt az az éleslátása, amelyről a rendezései tanúskodtak, vagy akár csak az inkriminált nyilatkozat gondolatai?

– Túlságosan betű szerint vettem azokat az állampolgári jogokat, amelyekről tanultam a jogi egyetemen. Úgy hittem, lehet velük élni. Az ügyvédem, régi iskolatársam, gimnázium-

ba jártunk együtt, amikor elindította a keresetet, az első percben megmondta: bár barátságunkra tekintettel ügyemet szívesen vállalja, de ne legyenek illúzióim, ezt a pert én Magyarországon soha nem fogom megnyerni. Amikor első fokon részeredményt értünk el, ő volt a legjobban meglepve, s tüstént közölte velem, hogy nem csodálkozna, ha váratlan fordulatok következnének. Hát, következtek is! Hozzá kell tennem: az, hogy első fokon ilyen kompromisszumos ítélet született, nem az elsőfokú bíróság jóindulatának tudható be, hanem feltehetően átgondolt, felső utasításra döntöttek így. Ezt abból sejtem, hogy miután az elsőfokú bírónő visszalépett, és a pert átosztották egy másik bírónak, az ügyvédem szeretett volna betekinteni az aktákba. Ám kiderült, hogy az akták nincsenek a Markó utcában, hanem fölvitték őket a legfelsőbb bíróságra, ahonnan még nem érkeztek vissza. Vagyis mielőtt az elsőfokú bíróság bármit is döntött volna benne, a legfelsőbb bíróságon már áttanulmányozták az egész ügyet. Ha pedig időben elhelyezzük, mindez szűk fél év alatt, a *Paravánok* hercehurcájával párhuzamosan zajlott.

– Térjünk vissza a színházhoz, a küszöbön álló 1981–82-es szezonhoz, amelynek a tervezéséhez már a körülmények ismeretében láthatott hozzá.

– Voltaképp én is ugyanazt szerettem volna, amit Törőcsik Mari. Progresszív, lehetőség szerint nemzetközi szellemű alkotóműhelyt létrehozni. Ma már látom, ehhez az ideához Győr teljesen alkalmatlan város volt. Talán, ha másutt van ez a színház, nem így végződött volna a történet.

– Természetesen, ez illúzió. Hiszen a korszak meghatározó volt.

– Mégis az ember sok illúziónak tetsző dolgot megvalósít. Ez akkor nekem nem tűnt lehetetlennek. Ennek érdekében szerettem volna, ha az ország leghaladóbb szellemű rendezői dolgoznak ott. Fölvetettem Ascher Tamásnak, Ács Jánosnak,

csináljunk közös produkciót, jöjjenek rendezni, de sajnos, egyikük sem ért rá. Azt is szívesen vettem volna, ha Ács János akár elszerződik Győrbe, otthagyja Kaposvárt. Bizonyára megerősödött volna a társulat, ő azonban úgy gondolta, hogy eltérő szellemű emberek vagyunk, az ő jelenléte megosztaná a prózai tagozatot, ami nem lenne jó. Talán a vonakodásában az is benne volt, hogy gyengének találta az együttest. Abban az időben végezte utolsó tanéveit egy új, rendezőosztály. Az volt a tervem, hogy Csizmadia Tibort, Salamon Subát meghívom diplomarendezésre, és velük talán megerősödik a rendezői gárda. De erre már nem kerülhetett sor. Mint a saját színészcsapat, számomra ugyanolyan lényeges volt, hogy nagyjából hasonlóan gondolkodó emberekből alakult, szellemi alkotócsoport is tartozzon a színházhoz. Ezért szerződött a társulathoz dramaturgként Nádas Péter. Szerettem volna, ha legalább félállásban Jeles András is oda kötődik. Első perctől kezdve csábítottam, de Jeles félt otthagyni a filmgyárat, ahol a helyzete amúgy sem volt stabil. Attól tartott, ha elszerződik egy színházhoz, az jó ürügy lesz arra, hogy a filmesek megszabaduljanak tőle. Szívesen jött viszont vendégnek, 1981 őszén a *Varázsfuvolá*ból gyermekelőadást készített.

– Nem ő volt az egyetlen filmrendező, aki felbukkant Győrött.

– Meg akartam nyerni Bódy Gábort is, azóta tragikusan elhunyt barátomat. Egyszer, kora tavasszal, Bécs felé menet, éppen Győrben a *Hamlet*tel álmodott. Reggel bejött a színházba és elmondta a tervét: Hamletnak meghívá Cserhalmi Györgyöt, akivel azután egy színházi és egy televíziós variációt rendezne. Az ötlet mindenkinek tetszett. Tehát olyan díszlet tervezésére kérte fel Bachmann Gábort, amelyik egyaránt jól funkcionál színpadon és a televízió képernyőjén. És Bachmann tervezett is egy fantasztikus, de filmes díszletet,

ami persze, méregdrága lett, csakúgy, mint az egész produkció. Az új évad tehát máris azzal indult, hogy újból volt miről csámcsogni a városban, a pártbizottságon, a színházban, mindenütt. Hosszan folyt a szócséplés, megint micsoda pénzpocsékolás, milyen pazarlás folyik itt. Az senkit sem érdekelt, hogy a kiadásoknak több mint a felét a televízió állta. Megjegyzem, hogy a fő botránykő itt is a díszlet volt. Bachmann olyan technikai követelményeket támasztott, amilyeneket a győri műszaki gárda nem tudott megoldani, vagy csak fusi módon. Ahogy szokásos. A díszlet részleteit nem dolgozzák ki, elnagyolják, mondván: úgyse látszanak. Valóban nem látszanak a nézőtérről, de látszanak a kamerán át. Így folyamatos veszekedés, feszültség forrása lett az a monstre, nagyon rondán kivitelezett díszlet, amely végül sokkal jobban funkcionált a televízió képernyőjén, mint a színházban.

– Óriási várakozás előzte meg a bemutatót. Szinte az egész szakma felvonult azon a premieren. Azt hiszem, sem azelőtt, sem azután, soha annyian nem utaztak el egy győri előadásra, mint azon az estén.

– Mindenki azt gondolta – mivel Bódy Gábor csak úgy vállalta el a produkciót, ha segédrendezőjeként támogatom –, hogy a kettőnk együttműködéséből vagy jókora összeveszés, vagy óriási siker születik. Sem az egyik, sem a másik nem született. Inkább jó barátság. Az előadást pokolian lehúzta a kritika. Furcsamód, ez nem zavarta a közönséget. Telt házakkal játszottuk a *Hamlet*et. Kíváncsiak voltak Cserhalmi Györgyre, kíváncsiak voltak a díszletre, amely felől annyi legenda, pletyka keringett. Sajnos, a negatív kritika jó fegyverré vált azok kezében, akik akkorra már csak az alkalmat lesték, a megfelelő pillanatot várták, hogy leszámoljanak velem, és egy életre eltávolítsanak a színházból. Nyilvánvaló lett, hogy mindarra, amit én a színházban szeretek, szerettem volna megteremteni, a műhelymunkára, az alkotóközösségre,

semmi szüksége nincs sem az irányításnak, sem Győrnek. Nem én voltam az az ember, akit ők akartak. Az ő emberük Pétervári István volt, aki ült és várt. Tudta, hogy az idő neki dolgozik.

– Ekkor már a *Bambini di Prága,* Bohumil Hrabal kisregényének adaptációja következett a műsoron.

– Az az évad a csehszlovák dráma évadja volt. A cseh fél eljuttatta a magyar művelődési minisztériumhoz azoknak a műveknek a listáját, amelyeket szívesen látna színpadjainkon. Ezen az ajánlólistán szerepelt a *Bamini di Prága*...

– ...amelynek a bemutatását hiába kérte pár esztendővel annakelőtte a kaposvári társulat.

– Gondoltam, annyi probléma után, rendezek egy cseh darabot, szerzek egy jó pontot. Hadd legyen jó nekünk, meg a kultúrpolitikának!

– Ez „nem jött be."

– Elolvastam a szövegkönyvet, nagyon tetszett. A színiváltozat montázs szerkezetű, egymással laza összefüggésben álló, különféle helyszínek és képek sorozata, amelyen egy csaló – magukat temetkezési vállalkozóknak kiadó – társaság halad keresztül, köztük egy beépített nyomozóval, aki végül is az egész kompániát lefüleli. Az forgott az agyamban, milyen jó volna, ha minden helyszínt más díszlettervező tervezne. Hiszen itt van a terjedelmes győri színpad, a kivételes, technikai lehetőségeivel, hozzunk létre valami izgalmasat, valami monumentálisat. Ismét Rajk Lacit kértem föl az alapdíszlet elkészítésére, ő zseniális ötlettel hatalmas vágányhálózatot gondolt el, olyant, mint amilyent rendezőpályaudvarokon látni. Az egyik kritika így aposztrofálta: Szikora-rendezőpályaudvar. Tehát egy olyan sínrendszert képzelt el, amelyen kis kocsik közlekedhetnek. Ezekre a vasúti kocsikra építjük rá az egyes helyszínek díszletét, és minden tervező kap egy-egy vagont. S ha már ez a cseh dráma évada, legyenek a tervezők csehek. Az első pillanatban mindenki örült a nagyszerű gon-

dolatnak. Olyannyira, hogy a minisztérium jelentős összeggel dotálta a produkciót, sőt, finanszírozták az utunkat Prágába, hogy Rajk Laci és én fölvegyük a kapcsolatot azokkal a cseh díszlettervezőkkel és képzőművészekkel, akiknek a névsorát megkaptuk. Már olyan stádiumba jutott a dolog, hogy lefoglalták a repülőjegyet, a szállodát, tolmácsot, mindent. Ám a tervezett utazás előtt pár nappal behívattak minket a minisztériumba, s közölték, hogy az érkezésünket csehszlovák részről nem tartják kívánatosnak.

– Ilyen még sokáig megeshetett.

– Nem értettük, miről van szó. Megmagyarázták. Kiderült, hogy az utazásunk október 23-ára esne, amikor is Prágában a cseh ellenzék az 1956-os magyar forradalom megemlékezésére készült. A csehszlovákok azt a következtetést vonták le, hogy a mi tárgyalásunk a díszletről csak ürügy, fedőakció, s valójában azért mennénk, hogy csatlakozzunk az emlékünnephez. Az utazás meghiúsulása miatt kifutottunk az időből. Nem maradt más, mint hogy az ötletbe magyar képzőművészeket, magyar díszlettervezőket vonjunk be. S ekkor fölállt egy nagyszerű csapat: Rajk László mellett Bachmann Gábor, Haraszty István, Erdély Miklós, Szegő György, Pauer Gyula. Igazán nagyszabású vállalkozás volt, amelynél nem akartunk ugyanabba a műszaki fiaskóba esni, amelybe már belejutottunk, amikor a *Paravánok* díszletét megépíthetetlennek minősítették, a *Hamletét* pedig silányan kivitelezték. Ezért szerződtettünk egy független szcenikust Nagy Bálint személyében, aki feladata szerint, a tervek leadásától a premier napjáig, állandóan járta a műhelyeket, minden pillanatban konzultált, minden egyes mozzanatért felelt, a munkáját kitűnően végezte.

– Emlékeztessünk arra, hogy már 1981 végét írjuk.

– Ebben az időben már erősen aktivizálódott az ellenzék: megjelent a *Beszélő,* már javában működött az ÁB kiadó, Rajk Laci megnyitotta a szamizdat kiadványok butikját a

Galamb utcai lakásán, s a Nagy Bálint által vezetett SZETA is számos jelentős akciót tudott már maga mögött. Ezért a győri színházra fölfigyelt egy olyan szervezet is, amellyel addig nem akadt dolgom, a helyi BM. Az elhárítás is jelezte a helyi pártbizottságnak, hogy az utóbbi időben feltűnően megszaporodtak a szamizdat-kiadványok Győrben. Ez lett az adu azoknak a kezében, akik várták a leszámolás percét.

– Ráadásul újabb botrány is kitört a bemutató körül.

– A premier előtti, utolsó héten megbetegedtem, magas lázzal influenza döntött le a lábamról. Legalább két napot ágyban kellett töltenem, nem volt jártányi erőm sem. Azután csökkenő lázzal folytattam a próbákat, de az eredetileg péntekre kitűzött premiert nem vállalhattuk, csúsztatni kellett, csupán egy nappal. Ez az egynapos halasztás azt kívánta, hogy az arra az estére tervezett balettet le kellett mondani. Amikor Markó Iván meghallotta, hogy az ő előadását el akarják hagyni, fölrohant az igazgatói szobába, s kikérte magának, hogy így korlátozzák a balettegyüttes szabadságát. Úgyhogy a bemutató előtt pár nappal ahelyett, hogy csak a próbákkal foglalkozhattam volna, viharos gyűlésekre jártam az irodába. Mivel az igazgató úgy vélte, ha ilyen helyzet előfordul egy színház életében, akkor természetesen az új produkció kapja az elsőbbséget. Markó Iván elrohant panaszra, mindenhová, ahová lehetett. Jöttek is a funkcionáriusok, hogy tájékozódjanak a történtekről. Végül egy olyan ülés jött létre, amelyen részt vett a pártbizottság, a tanács képviselője és a színház összes érintett vezetője. Ez azzal zárult, hogy a premiert el kell halasztani egy nappal, s az akkorra tervezett balettelőadást le kell mondani. Ekkor Markó Iván kirontott a szobából, azzal a felkiáltással, hogy őt itt megbénítják. Másnapra látványos demonstrációt szervezett. A balett-társulat egységesen megjelent a személyzeti irodában, s beadták a felmondásukat, majd elhagyták a várost. A balett kivonult Győrből. Óriási skandalum, amely megágyazta a hangulatot

a mi premierünknek. A bemutató kifogástalanul zajlott le, de ekkor már olyan éles helyzet jött létre, amelyben úgy tűnhetett, hogy a prózai társulat keresztezi a nagyszerű balettegyüttes kibontakozását. Markó Iván tehát visszavonult a családi házába, nem volt hajlandó tárgyalni sem. A megyei pártbizottság első titkára felutazott Budapestre, hogy személyesen békét kezdeményezzen. Ez volt a megfelelő pillanat, hogy Markó kikövetelje magának a függetlenséget. Jól bizonyítottnak tüntette fel, lám, ő ilyen körülmények között nem tud dolgozni. Meg akart szabadulni tőlem, s mindenkitől, aki az útjában állt. Feltételeit közölve, Markó Iván megbocsátott, s csapatával visszatért Győrbe. Az együttesükből utóbb kiszivárgott, miért lett volna olyan döntő az az előadásuk, amelyik elmaradt. Állítólag – ma sem tudom, igaz-e vagy sem – egy befolyásos impresszáriót vártak arra az estére, akin a balett egyik turnéja múlott.

– A *Bambini*-előadás ment közben a maga útján?

– Pattanásig feszült a hangulat. Még egy stúdióelőadást szerettem volna létrehozni a KISZ Új Zenei Stúdiójának a közreműködésével. Valamikor áprilisban–májusban mutattuk volna be a *Theatre peace* című John Cage-művet, színészi akciókra és hangszeres improvizációkra épülő performance-t, amelyet én rendeztem volna, ha lehet egyáltalán rendezésről beszélni ez esetben. A megyeiek már nem tétováztak, nem szaladtak sehová, hanem egyszerűen közölték velem, meg a minisztériummal is, hogy „a józan ész és az értelmes színház nevében" – ezekre a kitételekre a mai napig emlékszem – kikérik maguknak John Cage-t, s az ő művét, s nem engedélyezik a bemutatót.

– Hamarosan e több fejezetnyi történet végére pontot tettek. S hogy nem a helybeliek, annak szokatlanul nyilvános, szembeszökő jele is volt: Aczél György ellátogatott Győrbe.

– Ez a többnapos látogatás megyei politikai aktíva ürügyén történt. A színházban is előadást tartott időszerű politikai

kérdésekről Aczél György, aki persze, találkozott a színház vezetőivel, hogy informálódjon a társulat életéről, konfliktusairól. Nemcsak ennyi történt. Én nem voltam jelen, ezalatt Pécsett tartózkodtam egy barátomnál. Nem szándékosan tartottam magam távol, csak nem vettem észre e látogatás igazi tartalmát.

– Mindenesetre senki sem vádolhatja azzal, hogy törleszkedett, helyezkedett volna.

– Amikor utaztam vissza, találkoztam a győri vonaton a színház grafikusával, aki furcsán hallgatott, miközben én lelkesen beszéltem a következő évad terveiről. Megérkeztem, bementem a színházba, ahol a portás azzal fogadott, hogy Pétervári igazgató úr vár engem. Nem értem még fel a szobájába, amikor néhány színész elkapott a folyosón, betuszkolt Morcsányi Géza barátomhoz, aki a lehetőséghez képest higgadtan fölkészített arra, hogy kirúgtak a színházból. Én nyeltem egyet, s bementem Pétervárihoz, aki ebben a szituációban több emberséget mutatott, mint amennyit vártam tőle. Nagyjából a következőket mondta: János, én nagyon nehéz helyzetben vagyok. Sok kínos utasítást kellett már végrehajtanom az életben, ez az egyik legkínosabb. Nekem fel kell mondanom neked. A mai naptól nem vagy a színház tagja... S átadott egy olyan tartalmú, jogilag támadhatatlan értesítést, hogy a jövő szezonra nem kívánja megújítani a szerződésemet, a munkámra addig sem tart igényt. Ez a munka *A testőr,* a Molnár Ferenc-vígjáték színre állítása lett volna. A szereposztása már kint függött a próbatáblán, a díszletei már készültek. Sőt: azon a napon kellett volna megtartanom a kamarában az olvasópróbáját, amikor a felmondólevelem megkaptam. Maga Pétervári vette át a darabot...

– ...amely igazán ártatlan művecske.

– Azt is félreérthetetlenül közölte, hogy sürgősen le kell venni a műsorról a *Bambini di Prágát* is. Természetesen faggattam az okok felől. De ő nagyon szűkszavúan nyilatkozott.

Annyit árult el, mindez összefüggésben áll Aczél György látogatásával, de nincs jogában bármit is közölni róla. Talán annyit a tudomásomra hozhat, hogy a legfelső szintről jött a leghatározottabb utasítás. Több részletet nem mondhat. Azt tette hozzá: nyilván tudom, itt-tartózkodásom alig két éve alatt sok ostobaságot csináltam, és most betelt a pohár.

– Sohasem volt kétséges a számomra, viszonylag kívülről figyelve az eseményeket, hogy azok fölfűzhetők egy szálra.

– A fölmondást követően, hamar le is vették a műsorról a *Bambini di Prágát*. Az utolsó előadás éjszakájára, egy külön műszaki brigádot szerveztek, akik azonnal nekiláttak a díszletek fölaprításához. Egy éjszaka alatt ócskavassá és szeméttékellett rombolniuk. Úgy látszik, ez a magyar színházban hagyomány. Kísértetiesen emlékeztetett Latinovits Zoltán előadásának, *Kispolgárok*-rendezésének a sorsára. Akkor – szintén Pétervári igazgatása alatt, Veszprémben – alig csapódott össze a függöny az utolsó estén, azonnal megrohanták a díszletet, szétbontották, szétverték. Mintha jelképes fontossága lett volna annak, hogy írmagja se maradjon.

– De ezzel még nem ért véget a kálvária.

– Már csak a *Hamlet* volt az egyetlen, amely műsoron maradt. Hamarosan az is lejátszott. Az utolsó kitűzött előadást azonban nem lehetett megtartani, mert kigyulladt a díszlet, és az utóbbi évtizedek legnagyobb színháztüzében majdnem leégett az épület. Ez a díszlet a hatalmas forgószínpadon állt, amely szinte állandóan mozgott. Az utolsó hetekben többször figyelmeztettek, valami szabotázs lehet, mert a forgó egyik jelentős alkatrésze újra és újra meghibásodik. Ha ezt a hibát időben nem veszik észre, akkor a forgószínpad megállhatott volna játék közben, ami egyet jelent az előadás félbeszakadásával. Azt is elmondták a műszakiak, olyan hibáról van szó, amely nem mechanikai természetű. Vagyis: ha a szerkezethez nem nyúl hozzá ember, így nem romolhat el. Hogy ilyen ne fordulhasson elő, külön műszaki ügyeletet ren-

deltem el. Még akkor tudtam intézkedni, mert a hibák első jelentkezése a felmondás előtt volt. Az ügyeletes tehát az előadások alatt ott ült, és vigyázta a forgószínpadot. Amikor az ominózus előadás kezdete előtt percekkel kigyulladt a díszlet, amely pillanatok alatt lángtengerré változtatta a színpadot, föl a zsinórpadlásig, az első pillanatban mindenki szabotázsra gondolt, gyújtogatást emlegetett. Erre gondoltak a helyi BM-esek is, mert különösen szigorú rendőri vizsgálat kezdődött. A pakliban – éreztem – benne volt az a kártya is, hogy valamiképpen a nyakamba varrják ezt a tüzet, ami természetesen, nem sikerülhetett. A rendőri vizsgálat úgy zárult, hogy a tüzet kideríthetetlen eredetű, elektromos szikra okozta.

– „Kipattant egy elektromos Szikora!" – az akkoriban elterjedt vicc poénja szerint.

– Megkíséreltem a helyzetem tisztázni, magyarázatot kapni arra – naiv módon –, mi az oka az eltávolításomnak. Ezúttal Pozsgay Imréhez jelentkeztem be, akivel csak egyetlen egyszer találkoztam Győrben, amikor Markó Iván egy balettjét jött megnézni. A szünetben váltottam szót vele, hívtam, hogy látogasson el prózát nézni. Nem jött, nem volt ideje, s amikor pedig azt akartam megtudni, mi is történt, nem fogadott.

– Ekkor már Pozsgay Imre lába alatt is ingott a talaj, közeledett az elmozdítása.

– Kétségkívül. Azokban a napokban elmentem a Nemzeti Színházba, abba a bizonyos Székely–Zsámbéki-féle Nemzetibe, a melyet Pozsgay Imre pártfogolt. Azt reméltem, a következő szezonban ott dolgozhatom, ha másképp nem, legalább vendégrendezőként, hiszen a *Takarítás* után már hívtak egyszer, csak nem tudtam egyeztetni a győri teendőimmel. Az igazgató Sziládi János gondterhelten fogadott. Hallott már az ügyemről, de nem állt módjában segíteni. Mert: csak nagyon bizalmasan mondhatja, nem publikus még, bár napokon belül úgyis kiderül, ez a Nemzeti Színház sem létezik többé!" Székely és Zsámbéki megválnak a társulattól, s neki is men-

nie kell. Megértettem, az én eltávolításom nem magánügy. Ezzel Győr, mint színházi lehetőség, fölrobban. De nemcsak Győr hullik szét, hanem a Nemzeti is.

– Kereste-e a magyarázatot tovább?

– Bejelentkeztem Aczél Györgyhöz is, aki egy kora reggeli időpontot adott meg a Parlamentben. Erre a találkozásra sokan és sokféleképp készítettek föl. Talán mind a ketten kíváncsiak voltunk egymásra. Az ő verziójában olyan motívumokal gazdagodott a történet, amelyekről nem tudtam addig. Valamelyik *Bambini di Prága*-előadást látta a csehszlovák kultúrattasé. Egyébként jelezték nekem az érkezését, furcsálltam is kissé, hogy az előadás végén szótlanul távozott. E hallgatagságnak nagy jelentősége volt. A cseh diplomata úgy értékelte, hogy szocializmusellenes előadást látott, s corpus delictiként lobogtatta a műsorfüzetet. Véleményét hazafelé is jelezte, a csehszlovákoknak is.

– Mi volt a baj a műsorfüzettel?

– Nem tudom, mi lehetett. Olyan homályos szemrehányás hangzott el: „És ez a műsorfüzet is, ugye...?" Mintha az elhallgatott félmondat alapján kötelességem lett volna tudni, mi szárad a lelkemen. Amennyire gondolom – de csak találgatok –, minthogy egyetlen olyan anyag sincs benne, amely ellen önmagában kifogás lehetett volna, talán a szerkesztése adott olyan politikusoknak nem tetsző, esetleg különböző érdekeket sértő felhangot. Rémlik, hogy belőle a Clement Gottwald-beszédet – miért éppen Clement Gottwaldot? – emlegették itt-ott. Ez még 1947-es, tehát a fordulat éve előtti beszéd volt. Talán ez volt a bökkenő? A közlése mindenesetre szoros logikai összefüggésben volt a darabbal, hiszen az 1948-ban játszódik, feketézők, csalók között. A szónoklat pedig éppen a feketekereskedők, a feketepiac ellen szólt.

– Egy időre el is ment a kedve az ilyen, gondolatilag igényes műsorfüzetektől. Egyébként a színikritikusokat is meginvitálta testületileg Aczél György, s akkor is felrótta a mű-

sorfüzetet, amelyet kifogásolnunk kellett volna. De folytassuk annak a beszélgetésnek a felidézését Aczél Györgyel!

– Csehszlovák részről tiltakozó jegyzék érkezett Kádár Jánoshoz, amelyben az előadás, s a műsorfüzet ellen szót emeltek. Kádár János hallott a győri botrányokról, Markó Iványék kivonulásáról, így a nyomok a prózai társulat felé mutattak, mint a bajok fő forrására. És Aczél György elmesélte, hogyan dorongolta le őt Kádár János: Mi folyik ott Győrben! Csináljon rendet! Ekkor Aczél György lement, és rendet csinált. Ha ott lettem volna azokban a napokban, akkor sem változtathattam volna már a helyzetemen. De Aczél György a legnagyobb botlásomnak nem az előadást tartotta, nem is a műsorfüzetet. A legsúlyosabb vétkemül azt hányta fel, hogy rosszul válogatom meg a barátaimat. Hogyan képzelem én, hogy az állam pénzét ellenzéki személyekre költöm. Vagyis – ezt nem expressis verbis fogalmazta – az állam vagyonát átjátszom, burkoltan ellenzéki szerveződéseket támogatok. Azután ecsetelte, milyen káros az országnak az ellenzéki tevékenység, és egyáltalán mindenfajta ellenzékieskedés a művelődés, a művészetek terén. No, de annak a magatartásnak is meg vannak számlálva a napjai, amelyet én képviselek. Mármint hogy nem vagyok nyíltan ellenzéki, beépülök a hivatalos kultúrába, és annak a keretein belül a rendszer ellenségeinek malmára hajtom a vizet. Fenyegető hangsúllyal tette hozzá: És nehogy azt higgye, hogy az a Kaposvár is még sokáig így maradhat! Megkérdezte még, hány éves vagyok. Mondtam, hogy harminckettő. Na látja! Amikor én már ennyi idős voltam, börtönben ültem. S tudja miért? Mert én tudtam, hová kell állnom. Jó lenne, ha maga is eldöntené, hová áll. Hová akar állni? De nem akarunk magából mártírt csinálni.

– Volt módja valamit is mondani?

– Volt rá módom, de nem érdekelte. Akármit mondtam volna, úgyis elsikkadt volna... Úgy éreztem, most suhintott egy nagyot a kasza, amelynek csak az első csapására esett el

Győr, a másodikra a Nemzeti Színház. De az átfogó büntető akció le fog sújtani a többire is.

– Bizonyára, le is sújtott volna, ha a nemzetközi helyzet nem enyhül, ha mintegy fél év múlva, Leonyid Brezsnyev 1982. november 10-i halálával nem bizonytalanodik el a politika. De egyelőre a fennálló rendszer éppen ellentámadásba lendült.

– Úgy gondoltam, ezt a friss információt sürgősen meg kell osztanom azokkal, akiket illet. Megkerestem tehát a Kaposvárott rendező Gazdag Gyulát, aki azt ajánlotta, hogy mondjak el mindent Babarczy Lászlónak, a társulat igazgatójának. Úgyhogy lementem Kaposvárra, hogy figyelmeztessem őt a fenyegető veszélyre. Babarczy meglepően magabiztosnak tűnt, de furcsa volt az a kioktató, kicsit vállonveregető stílus is, ahogy kezelte a győri ügyet, mondván: ügyetlenül csináltam, amit csináltam. El is csodálkoztam, mennyire megingathatatlannak érzi a helyzetét.

– Ki tudott, ki mert akkor segédkezet nyújtani?

– Talán jellemző, hogy ebben az időszakban három ember keresett meg. Az első Molnár Gál Péter volt, aki félretéve kritikusi tollát, éppen száműzetésének esztendeit töltötte Békéscsabán. Azt mondta, ebben a helyzetben egyet lehet tenni, azonnal dolgozni kell. Fölajánlotta, rendezzem meg Spiró György *Esti műsor*át Békéscsabán. Ez a vendégrendezésem a következő évadban valósult meg. A második Horvai István volt, aki szintén vendégrendezni hívott, a Pesti Színházba. A próbák névtelen feljelentéssel indultak, zűrösen folytatódtak, majd félbeszakadtak, végül a bemutató sosem jött létre. A harmadik Paál István volt, aki az igazgató Lengyel Boldizsár egyetértésével felajánlotta, szerződjek a szolnoki színházhoz, azokkal a színészeimmel együtt, akiknek a helyzete tarthatatlanná vált az én távozásommal. Szolnok alkalmas helynek látszott, hogy a csapat együtt maradjon és dolgozzon. Paál István és Lengyel Boldizsár le is szerződtették az összes

színészemet. Miután ez megtörtént, az én szerződtetésemmel kapcsolatban a helyi vezetők azt kérték: várjanak vele. Ők tudták, miért. Majd Lengyel Boldizsár megkeresett, sápadtan elmondta, hogy a helyi pártbizottság azt közölte vele: Szikora János a lábát nem teheti be Szolnok megyébe, nemhogy a Szigligeti Színház tagja legyen. Így sikerült elérni, hogy elválasszanak a színészeimtől. A csapatom elszegődött Szolnokra, engem viszont nem engedtek a színház közelébe sem. Ez volt az az idő, amikor hívatott Tóth Dezső, hogy tudtomra adja, kiszemelték azt a társulatot, ahol a megítélésük szerint dolgozhatok, a művészi ambícióimat kiélhetem. Ez a hely a miskolci Nemzeti Színház volt, akkor Csiszár Imre művészeti vezetése alatt.

– Netán ekkor is nyájas volt Tóth Dezső, aki korábban atyai barátságosságot mutatott?

– Jól lehordott, mondván: ő is komoly letolást kapott Aczél Györgytől. Valójában mindenki megitta a levét annak, ha engem segített. A színházi osztály vezetőjének az állásába került az akciója, hogy kezdetben támogatta a *Bambini di Prága*-produkciót. Ezután elmentem Csiszár Imréhez, aki nagyon barátian fogadott, és nyugodt alkotó körülményeket ígért Miskolcon.

– Meddig kellett megbélyegzettnek éreznie magát?

– Nem tudom a pontos tartamát, inkább elmondok egy-egy esetet. Ítélje meg Ön! 1983 áprilisában, a Műcsarnokban *Dráma és tér* címen reprezentatív kiállítást rendeztek, ahol 1979-től 1983-ig tartó időszak legizgalmasabb, magyar díszlet- és jelmezterveit állították ki. A szervezők a *Bambini di Prágá*nak is helyet szántak benne, ám az utolsó pillanatban valakinek feltűnt az anyag, és óriási botrányt csaptak. Természetesen szó sem lehetett arról, hogy ennek az előadásnak a tervei vagy a fotói kiállításra kerüljenek, és a katalógusba szánt anyagot is eltávolították a nyomdából. Ugyanebben az évben a Nemzetközi Színházi Intézet – az ITI – magyar központja

Hungarian Theatre Today címmel 252 oldalas kiadványt jelentetett meg. A győri színház e két évadáról azonban se szó, se kép. Még a nyoma se maradt annak, hogy ott voltunk. Így működik a nagy magyar radír.

– Várta-e nyugalom valóban Miskolcon?

– Ott az első munkám az *Agónia,* Miroslav Krleža drámája volt, amelyhez a díszletet Rajk Laci tervezte, aki már „persona non grata" volt, már nem lehetett leírni a nevét a lapokban, de a filmek stáblistáján sem szerepelhetett. Ezért megkérdeztem, lehet-e a Bachmann Gábor nevét kiírnom helyette, bár valójában Rajk Laci dolgozik. A színház igazgatója beleegyezett a névcserébe. Elkészült a szereposztás, kikerült a próbatáblára. Miután kifüggesztették, másnap telefonáltak, mert a színház párttitkára azonnal jelentette a megyei pártbizottságnak, hogy fölfedezett egy személyt a győri bandából. Behívattak a pártbizottságra, s nyíltan közölték senki nem dolgozhat velem, aki Győrben volt. Így én terveztem a díszletet tovább.

– Lám, óvták a „rosszul megválogatott" barátaitól. S a barátait is Öntől?

– Megrendeztem a *Romeo és Júliát*, amelynek az előadását megnézni az egykori színészeim Szolnokról Miskolcra indultak. Egy autó követte őket – rendőrautó –, s alig hagyták el a várost, annak a határában megállították a kocsit, amelyet szinte darabokra szedtek: még az üléshuzatokban, a motorházban is, mindenütt szamizdat kiadványokat kerestek.

– A személye körül csak lassan oldódott a feszültség, miközben több mint két évadot töltött Miskolcon. Látszatra elérkezett a megbocsátás pillanata, amikor kinevezték az egri Gárdonyi Géza Színház élére, amely a felújítása után, 1985. január 1-jén különvált miskolci anyaszínházától. Azt hitte, a „viselt dolgait" elfeledték?

– Nem bíztam benne. De a minisztériumban azt az útravalót adták: senki sem fog emlékeztetni arra, hogy összeütkö-

zésem volt a hatalommal, s én se emlékeztessek senkit a tavalyi hóra. És valóban, az ottlétem mintegy két esztendeje alatt, senki sem tett még egy megjegyzést sem. A társulat alapítását viszont egyre halogatták. Azt éreztem, itt csak ígérgetés van, de a pénz nincs meg, elcsurog erre, arra, s végül is az önálló társulat nem lesz meg – egyszerűen átvernek engem. Megkíséreltem átmeneti koncepciót elfogadtatni, az elképzelésem a színház működésének fokozatos kiteljesítésére. De a javaslataimra csak homályos válaszokat kaptam. Amikor már a második évet húztam le Egerben, az 1985–86-os évad vége felé jártunk, s láttam, hogy még a jövendő ötéves terv sem nyújt kétségtelen fedezetet az állandó társulat létesítésére, amelyet ekkor már csak 1989–90-es szezonra ígértek, a hitegetéseket megelégeltem. Kölcsönös megegyezéssel felbontottuk a szerződésem, attól fogva a Vígszínház tagja vagyok. Szembe kellett néznem azzal, hogy a gondolkodásom, a mentalitásom gyökeresen különbözött egy kultúrpolitikai korszak beidegződéseitől, lehetőségeitől.

– Már ez a huzavona is rosszízű volt, amely voltaképpen adminisztratív funkcióban „pihentetett" egy alkotóművészt. Mikor pedig megvált a tisztségétől, kisvártatva jött a hír: meglesz a társulat. Meg is lett hamarosan.

– Pillanatig sem volt meglepetés a számomra. Teljesen világosan átláttam, nekem el kellett mennem ahhoz, hogy előguruljanak hirtelen azok a milliók, amelyek amíg ott küszködtem, az istennek sem akartak előteremni.

– Állíthatni tehát azt, hogy bizonyára valahol, valakik nem pártolták, hogy Ön vezesse – a nemcsak befogadó intézményként, hanem ténylegesen, saját társulattal is működő – egri színházat? S addig húzták-halasztották az ígéret teljesítését, amíg türelmét vesztve otthagyott csapot-papot – s akkor kiválasztották a megfelelő embert?

– Lehet, hogy így történt. Ahogy Győrnek, úgy Egernek is megvan a históriája. A különbség az, hogy a győri küzdelmeknek mindig politikai színezetük volt. Az egri harcaim sokkal kisszerűbbek, nevetségesebbek. Bár...

– Egyszer-egyszer csak kibukkant a felszínre, ami a történések mélyén lappangott.

– Ez már azon a nyáron esett meg, amikor Egertől megváltam. Vendégként a Rock Színház társulatával rendeztem a *Jézus Krisztus Szupersztár*t. A BVSC pályáján folytak a musical próbái, amelyeknek egyikén megkeresett egy volt egri tanítványom. Abból a színészképző stúdióból, amelyet azzal a céllal vezettem, hogy a majdani egri társulatnak színészeket neveljek, színházi embereket. Nos, megjelent halotthalványan, zilálton ez a fiú, és sürgősen, bizalmasan akart beszélni velem. Pár héttel előtte civil ruhás nyomozók csöngettek be a lakásába, egy kis beszélgetésre érkeztek. E belügyesek az iránt faggatóztak, milyen volt a légköre az én színészképző stúdiómnak, tettem-e én ott politikai kijelentéseket, hogyan vélekedtem egyáltalán a politikáról, a politika és a művészet viszonyáról, az ellenzékről, vettek-e részt barátaim ezeken a foglalkozásokon.

– Még mindig a barátaival nem tudtak megbékülni.

– Tudták, hogy a fiú az egyik főiskolára éppen felvételizik. Ami talán a legocsmányabb: értésére adták, hogy szolgálat fejében biztos esélye van a felvételre. Az ára pedig, keressen meg engem, régi ismeretségünkre hivatkozva, ápolja a barátságot, tudakozódjon, érdeklődjön afelől, hogyan gondolkodom, kikkel érintkezem. A fiúban volt annyi bátorság, hogy eljött és beszámolt e próbatételről. Azután eltűnt a szemem elől.

– A kérdés végül is kikerülhetetlen: hogyan alakult ki a baráti köre, amely szembeszökően rokon szellemiségű embereket gyűjtött össze? A társaságuk olyan összetartó erőt, sejtet, amilyen ritka a színházi berkekben is.

– Sohasem „szerveztem" e baráti társaságot. Legfeljebb a sors kapcsolatrendező hatalmának köszönhető. A meghatá-

rozó barátságok mindig véletlenül kezdődtek. Amire persze, azt lehet mondani, semmi sem véletlen. A véletlen találkozásokat azután tudatos választások követték. Hadd emeljek ki két embert: Nádas Pétert és Rajk Lacit. A kapcsolatot egyikükkel sem kerestem úgy, hogy már hallottam volna róluk, milyen „menők", s erre közelükbe férkőztem volna. Egy sohasem-lett folyóiratot tervezgető szeánszon akadtunk össze Nádas Péterrel, s furcsamód, a cipőnk miatt tűntünk fel egymásnak, mindketten ugyanis okkersárga, magasszárú, fűzős lábbelit viseltünk. Természetesen nem a cipőnk döntötte el a barátságunkat, hanem az, hogy Péter megnézte *A pert*, s utána a Nádor kávéházban hosszan beszélgettünk... Még rendezőnövendék voltam, amikor nemzetközi színháztervező pályázatot hirdettek. A kiírás úgy kívánta, hogy fiatal építészekből és színházi szakemberekből álló teamek verbuválódjanak, amelyek színházi modelleket alkossanak. Ennek érdekében, jó kezdeményezésre, építészek és rendezőhallgatók találkoztunk, beszéltünk ki-ki a maga területéről. Nem is egy teambe kerültünk, Rajk Laci és én, de megismerkedtünk, barátságot kötüttünk. Válságos helyzeteket éltünk át együtt – s nem csupán az én előadásaim, a díszletek kapcsán. Bár tanúja, olykor szenvedő alanya voltam azoknak az inzultusoknak, amelyek a barátaimat érték a politikai tevékenységük miatt, sohasem tartoztam az ellenzéki szerveződésekhez.

– Nemcsak a szoros szellemi-emberi szövetségük feltűnő, hanem az is, hogy a barátai jóllehet a munkatársai is, mégsem a szűk szakmához tartoznak. Pedig a színháziak többnyire „egy lében főnek".

– Ez mindig is megkülönböztető jegy volt rajtam. Mindig igyekeztem a színházi gettóból kiszökdösni. Sohasem érdekeltek a csak-színházi problémák. Vonzott a zene, a képzőművészet, az irodalom, a film. Bár mindegyik annyiban, amennyiben volt színházi vonatkozása. Számomra minden színház. És minden fontosabb, mint a színház. Ha nem volnék elég világos... Ez olyan attitűd lehet, amilyenről József Attila ír: „Költő vagyok, – mit érdekelne engem a költészet maga?" Ez a magatartás a sajátom, ennek felelnek meg az emberi kapcsolataim is.

– Nem érzi-e magányosnak magát a színházi szakmában?

– De, természetesen. Nem találtam meg azokat a rendező partnereket, akikkel hasonló módon gondolkodnánk. Valószínűleg azért, mert nincsenek is. Persze, nem vagyunk egyformák, mindenki más, kicsit más, mint a többi. De én nem kicsit, hanem nagyon nem illek bele abba a képbe, amely a magyar színház konzervatív részéről felvázolható. És jellemző, keserűen jellemző módon, nem illek bele abba a képbe sem, amelyet a magyar színház progresszív, vagy annak vélt tendenciái rajzolnak ki. Konkrétabban: sem a kaposvári, sem a Katona József Színház-féle vonalba. Ez nem keserűség, ez nem fájdalom, sokkal inkább rezignáció. És nem annyira a színháznak szól, a színházi életnek, inkább a szellemi közegnek, szellemi közéletnek. Azt a fajta szellemi közéletet illeti, amelynek mindig jelszók kellenek, zárt csapatok kellenek, és hogy a csapatokat összetartsák – talán a legfontosabbat mondom ki – mindig dogmák kellenek. A „pofára eséseim" figyelmeztettek: nem lehet annyit akarni, amennyit én akarok, nem lehet annyit vágyni, amennyire én vágyom.

ÁCS JÁNOS

– Még 1981 decemberében megrendezte a *Marat halálát*, Peter Weiss drámáját, amelyből a kaposvári Csiky Gergely Színház legélesebb politikai visszhangot keltő előadása született. A társulat sűrűn tanúsította politikus szellemiségét, ugyanez nem a legjellemzőbb Önre – szinte alkata, személyisége ellenére hozta létre a hatalomingerlő színjátékot. Megfogalmazná, milyen is ez a személyiség?

– Megkísérlem. Amíg egy érzékenyebb, értelmesebb, benső késztetéstől sarkallt ember eljut addig, hogy valóban rendező, művész lesz, legalább két szakaszra lehet osztani az időt. Az első – a felkészülésnek a legrejtettebb, a legmélyebb, a gyermekkorig visszanyúló időszaka. A másik – a már gyakorlati munkával töltött újraértékelési folyamat, amikor a korábbi butább, nyersebb, lázasabb, alaktalanabb létezés már tisztábban megfogalmazza önmagát. Akkor megpróbálom a kezdetektől... A művészek eredendően szemérmesek. Kivéve néhány elmebeteget, vagy azokat a más kultúrkörben nevelkedetteket, akiket a publicity szüntelen pletykaéhsége már átitatott. De az a világ, ahol mi felnőttünk, inkább hazugságra, takargatásra, hallgatásra szoktatott. Ebben közös vagyok a többiekkel. Csakhogy az én utam még titkosabb. Tudom, milyen vagyok. Tudom azt is, ez a milyenség nagyon más, mint a többi emberé. Pszichológiailag, szexuálisan – mindenképp. Erre a másságra nagyon korán ráébredtem – s nem

akartam magam elfogadni. A szokásos kamasz depressziós rohamoknál sötétebb önpusztítás kísértett meg, többször is az öngyilkosság kísérletéig lovat. Holott nagyon kedves, nyílt, kommunikatív, jó humorú fiúnak látszottam, olyan jó egészséggel, fizikai adottságokkal, amelyek a korosztályomban élsportolóvá is tettek. Csupa ellentmondás lappangott bennem, s a mérleg nyelvét nem tudtam sem egyik, sem másik irányba elbillenteni. Nem gyávaságból, hanem mert bonyolultabbnak, gazdagabbnak, szabadabbnak éreztem magam, semhogy lelki gettóba zárkózzam.

– Ez a másság az életvitelét is meghatározta? A többiektől különbözővé tette?

– Nem voltak barátaim. Semmilyen kortársi, majd eszmetársi kapcsolatom nem volt. Mondok egy kis példát: huszonnégy évesen voltam először valakivel együtt moziban. Szinte kathartikus élményként döbbentem rá, milyen fantasztikus bája van annak, hogy utána megbeszélhetem, megfogalmazhatom, amit láttam. Mert én félrehúzódtam. Még sokáig minden, ami velem történt, valójában egy-egy terápikus lehetőség volt, hogy egy végletesen magányos, bezárkózó, önmarcangoló ember bekapcsolódjon egy közösségbe. Csak lassanlassan derült ki, lakik bennem egy másik lény is, nem csak az a gyenge, túlérzékeny gyerek, akinek tudtam magam. Megint egy példa: az érettségi után bevonultam, egy régi laktanyában szolgáltam, amelynek egyes roskatag épületeit nekünk kellett lebontanunk, hogy új barakkokat építsenek. Csákányokkal vertük szét a falakat, amelyeknek egy darabja rádőlt egy kiskatonára. Mindannyian megrémültünk, de egy pillanat alatt a helyzetet átlátva, egyszercsak átvettem a parancsnokságot, elkezdtem intézkedni, s a többiek magától értetődően végrehajtották a rendelkezéseimet. Ez rendkívül furcsa pszichológiai állapot volt, amely úgy tűnt el, mikor vége lett a bajnak, mintha semmi sem történt volna. Visszaestem ugyanabba a zavart, dadogós létezésbe, amelybe annakelőtte zár-

kóztam. Csak egy emlék maradt, a ráismerés, hogy rejtőzik bennem másvalaki.

– Először jelentkezett a rendező énje.

– Akkor még nem tudtam, hogy ez a rendező. Hiszen én nagyon is reálértelmiséginek indultam. A matematika érdekelt, azután a filozófia, a sci-fi, s lassacskán átcsúsztam a humán szférába. Végül is a magyar–történelem–latin szakra jelentkeztem a szegedi bölcsészkarra. De még az egyetemen, s a Paál István vezette egyetemi színpadon töltött éveim is az úgynevezett felkészülés időszakához tartoztak. Nem akarom lekicsinyelni Paál Isti és a csoport hatását. Rendkívül jól éreztem magam közöttük. Vezető amatőr színész lettem, egy már-már nemzetközi hírű társulatban – a szerényebb tagoknál számottevőbb felelősséggel. Akkoriban játszottuk a *Kőműves Kelemennét*, a *Petőfi-rock*ot. Akkoriban voltak a nagy március 15-ék, köztük az 1973-as – egy kis vidéki forradalom. Óriási botrányok. Azt akarták, hogy tűnjünk el, hagyjuk abba. Fél évre is el tanácsoltak az egyetemről. De ezek a harcok, retorziók nem érintettek olyan mélyen, mint az, amikor rádöbbentem: a színház a társaim számára csak szellemi kaland – énnekem pedig az élet. Nagy-nagy élmény, de számukra mégiscsak véget ér. Ők jogászok, orvosok, gyógyszerészek, történészek lesznek. Míg én...

– Ésszerű lépés, hogy jelentkezik a Színművészeti Főiskolára.

– Nem volt ennyire kézenfekvő, hogy minek van prioritása. Különbözőség, másság az is, hogy játszom, az is, hogy írok. Hosszan őrlődtem, jó lépés, nem jó lépés. A rendezői felvételin szavaltattak, holott éppen feledni akartam, hogy színész vagyok. És szüntelen kérdezgettek a szegedi eseményekről. Amikor másodszori jelentkezésre fölvettek, írtam is egy sohael-nem-küldött levelet Ádám Ottónak, a majdani osztályfőnökömnek, amelyben közöltem, bocsánatát kérve, mégsem élek a lehetőséggel. Már öregnek tartottam magam, hogy beüljek megint az iskolapadba. Az elkésettség érzése nyomasztott. Majd attól rettentem meg, hogy visszakerülve Budapestre, szinte senkit sem ismertem, ismét egyedül lettem. De érzékeltem azt az atmoszférát, amely már egészen más volt, artikuláltabb, sokrétűbb, mint az amatőrök gőgös, paranoiás őrülete. Nem is a főiskola szellemi közege vonzott, amely meglehetősen polgárinak tetszett, bár az újdonságát élveztem, s néhány öregtől sok mindent fölszívtam. Mégsem ők voltak a tanítómestereim.

– Hanem?

– Hárman voltak. Az első – az anyám. Nagy kaliberű személyiség. S igazi kommunista, nem újabb sütetű. Nézetei miatt kirúgták az egyetemekről, szociáldemokratából lett kommunista. Ez meghatározta az értékrendet otthon, amely mégsem a rendszer feltétlen tiszteletét jelentette. Mert az anyám nem akart többé a párthoz tartozni 1956 után. Még emlékszem az otthoni viták hihetetlen feszültségére, amikor az anyám azt mondta az apámnak, elválik tőle, ha ő visszalép a pártba. Kitüntetéseket utasított vissza, olyan felkínált előnyöket, amilyenekre szükségünk is lett volna. A hatvanas évekig egy másfélszobás garzonban laktunk heten, a szüleim és az öt gyerek. Mindegy... Ő volt az egyik, aki hatni tudott rám.

– S a másik?

– A főiskolai évekkel zárult az a bizonyos felkészülési időszak, amely az én esetemben a lassú elszakadást jelentette az önsorsrontástól – a magam elfogadását. A két szakasz határán állt, a váltást segítette Molnár Gál Péter, a kritikus, aki akkortájt lett a barátom. Talán a szakmabeliek közül sokakat furcsán érint ez a közlés, mert ők másként ismerik. Mégsem tagadom, ő adott önbizalmat nekem, aki még ekkor is túlérzékeny kis hülyének tartottam magam. Sok-sok beszélgetésünk, az ironikus szelleme, az intellektusa bölcsen oldotta

a bizonytalanságom, más dimenziókat mutatott, amelyekben már felnőttebben létezhettem.

– S a harmadik ember, aki eszerint a következő életszakaszt is képviseli? Csakugyan: nevezhetők ezek a kapcsolatok barátságoknak? Hiszen azt mondta, hogy nem voltak barátai.

– A szónak abban az értelmében sohasem volt barátom, hogy valakivel együtt nőttem volna fel, akivel együtt kutattuk volna, egymással rivalizálva is, önmagunk lehetőségeit. A művésztársaimnál azt érzékelem, ők sokkal inkább be vannak ágyazódva a gyerekkorukba, a kamaszkorukba, az ifjúságukba, amelyet átkalandoztak, átbeszélgettek, átszerelmeskedtek, átpolitizáltak, mint egy-egy intenzíven együttélő csoport tagjai. A fejlődésük sokkal inkább kötődik egy-egy társas képlethez, ennek variációihoz. Míg az én fejlődésem – ha egyáltalán lehet fejlődésnek mondani – rendkívül primitív, baráti és értelmiségi köröktől független önmozgás. Kétségtelen, nemcsak barátságnak, hanem studírozásnak is nevezhető a kapcsolatom Molnár Gál Péterrel. Amint sokat-sokat tanultam a harmadik embertől is, Babarczy Lászlótól, akihez kerültem hamarosan a kaposvári színházba.

– Érdekes, hogy mindinkább a szűk környezetéből, a színházból választotta azokat, akikre hallgatott.

– A magyarázat egyszerű is, szomorú is. Énnekem nincs magánéletem, soha nem is volt. Amennyi volt, azt el kellett titkolnom. A színház létfontosságú a számomra, mert nincs más. Azt gondolom, amikor rendezni kezdtem, arra figyeltek fel, hogy én egy másik világról tudósítok. Ezt vehette észre Babarczy László is, aki olyan volt nekem, mint egy második főiskola. Nemcsak a személye, a példamutatása, a belső szabadsága, a bajokat elsimító döntései hatottak rám, hanem mindaz, amit színigazgatóként maga körül mozgásban tart, a munka közbeni és azon kívüli viszonyokban, ahogy egy akolba gyűjt különböző nagyságrendű művészeket. Én a legnagyobb alkotásának ezt tartom. Figyelő tanítványként a szakmát tanultam, miközben olyan életmintákat is láttam, amelyek ismeretlenek voltak a számomra. Hogyan él egy magányos színésznő, hogyan vergődik egy házaspár. Attól, hogy másokat megértettem, jobban megértettem magam is. Évekig töprengtem azon: miért rendez a másik? Lassanként rájöttem, hogy létezhet egy sokkal politikusabb gondolkodás, kevésbé önbaját fogalmazó rendezés. De éppen a Babarczy Laci személyén keresztül integrálható az én másfajta szemléletem, másfajta színházeszményem is. S hogy ennek is, annak is van létjogosultsága.

– A kaposvári társulat hamar befogadta. Alighanem már akkor, amikor 1979 elején, még főiskolai növendékként megrendezte az *Esküvőt*, Gombrowicz színművét. Hiszen elsőre feltűnő sikert aratott szakmai körökben.

– Nem úgy a városban, ahol mindössze tizenhétszer ment, félházakkal. Bár különös hangulat övezte. Az utcákon kis plakátok jelentek meg, kézzel írott szöveggel. Az egyiket el is tettem: Aki nem szereti az *Esküvőt*, az egy rohadt kispolgár! Éljen a színház!

– A társulatvezetés keményen vitatkozott miatta Tóth Dezsővel.

– Én is érzékeltem a feszültséget. Fogadás volt, isteni szendvicsekkel, italokkal. Fogyasztott sokat az az ember, ivott, de jól ivott, lassan azért berúgott, s egyre agresszívabb lett. Odaintett engem, mint egy csicskást: mondjam el neki, miről szól az *Esküvő!* Mert ő nem érti, minek ilyet bemutatni egyáltalán. Mindenki állt, állt, valamit kellett mondani. Azt böktem ki: maga felemeli a hangját, én meg, fiatal ember vagyok, hallgatom, úgy teszünk, mintha kulturáltan beszélgetnénk, miközben tudjuk, mennyien néznek minket, s egyikünk sem képes természetesen viselkedni – valami ilyesmiről szól ez a játék... De az *Esküvő* még semmire sem kötelezett. Hiszen rendeztem itt is, ott is. Haboztam, egyáltalán Kaposvárra szerződjek-e. Egyébként válsághelyzetben voltak. Hiszen

Zsámbéki Gábor elment a Nemzeti Színházba, magával vitte Ascher Tamást is, s még színészeket is. Nyilván, Babarczy Laci figyelt engem, kellően mély, izgalmas személyiség vagyok-e, elegendő-e annak az űrnek a betöltésére, amely keletkezett. Nem volt főrendező sem, kellett valaki neki, aki segítene. Hosszú beszélgetés után felajánlotta, legyek főrendező. Mindenki más rávágta volna: jó, megpróbálom! Én nem adtam rá feleletet, de persze, ez járt szüntelen a fejemben. Akkoriban mindketten ugyanabban a Dimitrov utcai házban laktunk, ahol a rendezők szálltak meg lent. Egy éjjel elkezdtem álmomban kiabálni, tiltakozó szavakat, hangokat ordítoztam. Bejött Laci a szobámba, én fölriadtam, azt mondja nyugtatgatva: Ha ennyire nem akarod, nem kell, nem muszáj! Úgy látszik, szinte fizikai ellenállás lappangott bennem a pozícióval szemben.

– Eszerint nem is volt sima a beilleszkedés.

– Akkortól fogva, hogy aláírtam a szerződést, magától értetődő lett az odatartozásom, sokáig teljesen harmonikusnak éreztem a helyzetem, minden baj ellenére. Hamar eljött a *Marat halálá*nak ideje. Ezt a Weiss-drámát én választottam eredetileg, ami nem feltétlenül természetes, mert sokszor mások ajánlására hallgatok. Még az előző évad végén, Laci azt mondta, valami zenéset kellene rendezni. Ott a lakásában ebbe-abba belelapoztam, rátaláltam a *Marat halálá*ra, amelyben szerepeltem is annak idején, mint stúdiónövendék a Nemzeti Színházban, s akkor nagyon-nagyon tetszett. Eltelt a nyár, már lassan neki kellett látni. De inkább vissza akartam adni. Mert amikor újra elolvastam, mélyen felháborodtam: ez hülyeség! micsoda elvont dolog! mit akar ez a német emigráns pali! mit tudhat mirólunk onnan Svédországból! Nem lehet annyi köze a hitehagyásokhoz, újrakezdésekhez, csalatottságokhoz, mint nekünk. Egy magyarnak, egy közép-európainak, akinek a húsába vág. Akinek erről szól az élete. De nemcsak az ő élete szól erről, hanem az apjáé is erről szólt,

sőt, még a fiáé is erről fog szólni – kikerülhetetlenül. Hisztiztem is, letérdeltem a Laci elé, mondtam, hogy nem, nem, nem. Aki persze, nem mondhatott mást, csak azt, hogy de. Különben napokon belül ki kellett volna találni egy másik zenéset, amelybe pontosan ugyanazok a szereplők illenek. Tehát furcsa dühvel, gyűlölettel, kétségbeeséssel láttam a rendezéshez. Ez az indulat a próbákat átitatta. Fölhasználtam ugyanakkor az író minden erényét, az okosságát, az iróniáját, amelyen átszűrte a mi illúzióvesztéseink szörnyűségét.

– A *Marat halála* jóval több lett, mint egy sajátos hangulat fűtötte, ösztönös alkotás. Magasszintű szakmai minőséget hozott létre.

– Szerencsésen találkoztak az amatőr színjátszás és a professzionista színház elemei. Ritkán tapasztalható egyensúly teremtődött. Egyrészt abból a vérembe ivódott, formai világból, amelyet az amatőr múltamból hoztam, s a színészek és a statisztéria mozgatásában, a saját koreográfiájú táncokban kamatoztattam. Felszabadítottam embereket, akik csak segédszínészek, csoportos szereplők voltak, olyan lehetőséget adtam nekik, amely több volt a karmozgásnál. A háttérben vad, érzelemteli, életszerű magatartásokat hozhattak – megengedő, mégis megszabott keretek között. Másrészt, természetesen, megjelent a profi minőség is, amelyet a vezető színészek képviseltek, s a látvány, a díszlet, a jelmezek, a világítás. Mindehhez a dalok, a dalszövegek. A különös szabadságot megkötötte a forma, megfegyelmezte.

– Én a premieren láttam először: már akkor is nagy siker volt. Már akkor is lehetett sejteni, hogy a politika szemrehányást fog tenni érte. Kínkeservvel sikerült úgy megírnom a kritikát, hogy véletlenül se „jelentsem fel" vele.

– Holott a bemutató táján még csönd volt. Az első tíz előadást szoktam nézni. S egyszer csak ugyanaz a színjáték, ugyanazzal a szöveggel, minden változtatás nélkül, elkezdett valami mást, többet, fontosabbat sugározni. Olyasmit, ami

ugyan benne rejlett korábban is, de nem volt olyan súlya, mélysége, fenyegetése.

– A premier december 4-én volt, másfél hétre rá, december 13-án vezették be a szükségállapotot Lengyelországban.

– Megváltozott a közönség. Nem úgy fogadták már, mint egy érdekes, furcsa előadást, hanem mint valami programnyilatkozatot. Csapatostul jöttek a nézők, buszokkal, kocsisorokban. Szinte tüntetéshez hasonlított, ahogyan tapsoltak, ünnepeltek. Színpadra kellett mennem meghajolni, virágokkal dobáltak, ami persze, boldoggá tett. Egyre több prominens értelmiségi jött le, akiknek sorra bemutattak. Lehívta a barátait, ezeket az ellenállókat, Eörsi István, aki dramaturg volt akkoriban Kaposvárott. Gratuláltak, rázták a kezem, én pedig éreztem, afféle szellemi adu lettem a lapjaik között. Egy érv, amely az ellenzékiek igazságát erősítette. Mint a lakmuszpapír, olyan lett a *Marat halála,* amely egy különleges világpolitikai pillanattól fogva, jelezte a folyamatokat – hosszú éveken, hullámhegyeken és hullámvölgyeken keresztül, mindmáig. Hányszor akartam a műsorról levetetni! Mindig rábeszéltek Laciék, hogy maradjon repertoáron, vigyük pesti vendégjátékra, s igazuk volt. Mert újra és újra mást jelentett.

– Természetesen, nemcsak a publikum figyelt fel a produkcióra. A következő bemutató táján bukkantak fel az első baljós jelek, amikor a *III. Richárd* körül is az a híresztelés keringett, hogy a lengyelországi eseményekre utalnak, mi több, magát Jaruzelskit imitálják. S az a mendemonda, hogy a vígszínházi, őszi vendégszereplésen – amely után csomagoltak tüstént, indultak a belgrádi fesztiválra – szúrhatott igazán szemet valakinek a *Marat halála.* Mert csak azután került sor a konkrét lépésekre: a hírzárlatra, s arra az úgynevezett felügyeleti beszélgetésre, amelyen Tóth Dezső kérdőre vonta Babarczy Lászlót.

– Én nem emlékszem az eseményekre pontosan, az én agyam más rugóra jár. Azt érzékeltem, milyen feszültség szikrázott a fesztiválon is, milyen megkönnyebbülést jelentett a siker, amelyet a BITEF-en elértünk. Babarczy Laci tudhatta, hogy a nagydíj bizonyos nemzetközi védettséget nyújt a Marat-ügyben.

– Alighanem nyújtott is védelmet. Bár a sajtót hallgatásra szólították fel, jómagam csak úgy tudtam becsempészni a lapunkba a nagydíj hírét, hogy főszerkesztőváltás miatt éppen gazdátlan volt lényegében a szerkesztőség. A siker azért nem gátolta meg, hogy Tóth Dezső ne hányja a színházvezetés, Babarczy László szemére mindazt, ami Kaposvár számláján az évek során felgyülemlett. Akkor először és utoljára nemcsak homályos, így kivédhetetlen helytelenítés, hanem több konkrét vád is elhangzott: a főbűnös *Marat halálán* kívül, a hajdani *Állami áruház* „szervezkedésétől", a „fekete szemüveges" *III. Richárd*ig. Ezek az események hozzátartoznak a Marat-történethez. De térjünk arra a fejezetre, amelytől nem kímélhette meg Babarczy László védőszárnya. Hogyan élte meg azt a helyzetet, hogy a kulturális miniszter támadja meg – terjedelmes írásban, a *Kritika* 1983 februári számában?

– Nem éreztem magam politikai üldözöttnek. Mire az a cikk megjelent, az előadás csaknem másfél éve ment, s betöltött egy helyet a magyar színjátszásban, hol dicsőséget, hol veszélyt hozott. Abban a pillanatban is volt, ami tarthatta bennem a lelket. Talán mulatságos példa, de amikor a miniszteri elmarasztalás megjelent, egy éjjel fölhívott Ádám Ottó, volt osztályfőnököm, tanárom, akit nagyon szerettem, de aki sohasem hívott fel annakelőtte, jó, ha kétévente összefutunk az utcán. Ő rendkívül kulturált, disztingvált ember, de ekkor játékos ingerültséggel, szinte elszánva magát a szokatlanul erős kifejezésre, azt mondta: Isten bassza meg magát! Évtizedek óta vagyok a pályán, de én nem tudtam elérni, hogy egy miniszter ellencikket írjon egy előadásomra!... Az „irigyelt" cikk nem volt durva, nem volt fenyegető, mégis fenyegetés rejlett benne.

– Milyen hatást tett Önre, amikor elolvasta? Összerándult a gyomra? Vagy csak rántott egyet a vállán?

– Figyelmesen elolvastam. Illetve – ha igazat akarok mondani – azon a kultúrhistóriai vagy politikatörténeti traktátuson, amellyel kezdődik, nem is tudtam átrágni magam, mert annyira nehézkes. Nem értettem sok mindent, s amit értettem, azzal pedig nem értettem egyet. Láttam, hogy idéz a belgrádi kritikákból. Nyilván, valaki összegyűjtötte, lefordíttatta, s letette a miniszter asztalára. Észrevettem azt is, hogy a záróképp Corvin köze helyett Calvin teret emleget.

– Azért tűnt fel, mert a társulaton belül tanakodtak, mikor is láthatta a miniszter az előadást, miért nem volt nyoma a látogatásának a protokoll-jegyek listáján?

– Nem tulajdonítottam jelentőséget e tévedésnek. Néhány évig ugyanis nem vertük nagydobra, mit ábrázol az a kép, amely egyébként technikai trouvaille volt, akkoriban a legnagyobb textilfotó Magyarországon. A díszlettervező Szegő György azt találta ki, hogy a Corvin mozi tetejéről kell a házak karéját felvenni, mégpedig több sávban, amelyeket összeillesztett azután, szép ívben, panorámaszerűen. Vagyis ezt a helyet sohasem látni így a valóságban, a mozi épületének a tömege nélkül. Mivel a kép túlemelkedett konkrét tárgyán, valamiféle általános víziót adott, sok mindenre hasonlíthatott. Tapasztaltuk is a vendégszereplések alkalmával, amikor hol egy leningrádi utcarészletnek, hol a párizsi Bastille térnek nézték. Nagyon szerencsés munka volt, mind esztétikailag, mind politikailag. Sikerültebb, mint azok a Parlamentről, illetve a Köztársaság térről készült fotók, amelyek között eleinte haboztunk.

– Milyen nyugalommal magyarázza, honnan eredhetett a miniszteri félreértés! Akkor is ilyen békésen gondolkodott az olvasottak felől? Veszélyhelyzetben az emberek zömmel elveszítik a fejüket.

– Nem, nem estem pánikba. Én semmilyen viszonyban sem

voltam a hatalommal, annak letéteményeseivel. Szót váltani sem lettem volna képes velük. Ezért nem érdekeltek, sem a kegyük, sem a haragjuk nem érdekelt, cseppet sem.

– Fel sem ötlött a fejében, hogy szilenciummal is sújthatják?

– Akkor játszottam volna, írtam volna.

– S ha nem engedik azt sem?

– Akkor elmentem volna fizikai munkásnak.

– Nem is suhintotta meg az egzisztenciális fenyegetés? Hiszen akkor mozdították el a társulatból Eörsi Istvánt, a győri színházból Szikora Jánost, s „rendet tettek" a Nemzeti Színházban is.

– Nem becsültem le a veszélyt, csak nem foglalkoztam vele. Igaz, Babarczy Laci szinte burokban tartott, a kemény fordulatokat többnyire utólag mondta el, amikor már túl voltunk a nehezén. S az én figyelmem csakugyan nem fordult a hatalom felé. Soha nem vártam, soha nem kértem tőlük semmit. Bár éppen ekkoriban „megajándékoztak". Azt hiszem például, a *Marat halála* miatt kaptam a telefonom.

– Aligha jutalomképpen.

– Én akkoriban éppen a Corvin közben, ha úgy tetszik: a Kisfaludy közben laktam, egy tizennyolc négyzetméteres lukban. Mikor odaköltöztem, beadtam a telefonkérelmem. Mulatságos volt ugyan ilyen pöttöm lakáshoz, de gondoltam, miért ne tegyem. Természetesen, nem kaptam meg a telefont, sőt, még figyelmeztettek is, ne kérelmezzek újra és újra, mert csak azt érem el, hogy a számítógép az igényem viszasorolja. Eljött a *Marat* ideje, s vele a cirkusz. Egyszer csak kapok egy ajánlott levelet, nem is azzal, hogy értesítenek a kérésem teljesüléséről, hanem egy neheztelő figyelmeztetéssel, miért nem fizetem már be az összeget, miért nem közlöm, milyen színű telefont és milyen hosszú zsinórt akarok. Mint az őrült, szereztem négyezer forintot, berohantam a telefonközpontba, s mondom: semmiféle papírt nem kaptam, ilyet nem hajít el az ember. Erre hosszan rámnézett a főnöknő, egy darabig még

erősködött, sőt, becsöngette valamilyen beosztottját, de az csak hebegett-habogott, nem vette a lapot, hogy neki tudnia kellene a hivatalos értesítésről. Végre leesett nekem a tantusz, miért is adnak „Ács művész úrnak" lóhalálában telefont, s nem feszegettem tovább. Ha igaz volt a sejtésem, hogy azt hitték, én is csatlakozom egy ellenzéki csoporthoz – talán Eörsi révén –, hamar csalódhattak. Hamar elunhatták lehallgatni a telefonom.

– Kapott még valamit annak idején – külföldi ösztöndíjat –, amelyet nem egy olyan művésznek, értelmiséginek adtak, akit szerettek volna a határokon kívül látni, lehetőleg végleg. Persze, ahogy mások is, Ön is hazatért.

– Kétségkívül, ezt is a *Marat*-nak köszönhettem. Látta az előadást Soros György, akinek az alapítványa még embrionális állapotban volt, a döntéseinek függetlenségéért küszködött. Nos, Soros György azzal fejezte ki a tetszését, hogy akart nekem adni egy ösztöndíjat, ám a minisztérium nem engedélyezte, hogy elfogadjam. Ment a huzavona, én csak ríttam, hogy nem engednek ki. Majd behívatnak a minisztériumba, s közlik, hogy nem a Soros, hanem ők adnak nekem amerikai ösztöndíjat. Ha ők azt gondolják, hogy valaki utazzon, akkor majd ők küldik el. Presztízskérdést csináltak az ügyből. Hogy kicsinyes hiúságból valójában ostobaságot csináltak, amivel csak én jártam jól, arra lassacskán ráébredtem. Már akkor pedzettem, amikor kezdtem kitölteni a papírokat, amelyen olyan kérdések voltak, mint: külföldi akadémiai tagságai, külföldön megjelent könyvei, és a többi. Amikor pedig elutaztam, ha kérdezték, hogyan kerültem oda, s én válaszoltam: Fulbright-ösztöndíjjal, akkor csak néztek: ki ez? mit tudhat ez a fickó? Rájöttem – bizonyára, éppen nem volt más lehetőségük –, hogy zavarukban olyan rangos ösztöndíjat adtak, amelyet munkásságok elismeréseként, pályák megkoronázására szoktak akadémikusoknak, tudósoknak juttatni, ráadásul fél esztendőre szólt, igen magas összeggel. Megmutatták, ha fene fenét eszik is, ők rendelkeznek a „jutalomutazások" felett.

– Eszerint nem érezte magát lekötelezve. Itt véget érne a *Marat*-történet. Ám sokáig megtorlást gyanítottunk mindenben, ami Önt érte. Például – már 1983 elején – a *Balkon,* a Genet-dráma letiltásában. Ami mutatja, milyen balgaságot követett el a hatalom, amikor villámait rázta a *Marat* felett.

– Martiriumban lebegtem. Lám, mi történt megint! Nagyon fájdalmas volt, mert két hónapig keményen próbáltunk, létrejött egy erős produkció. S akkor pár nappal a premier előtt, egy pohár konyakra meghív Babaczy Laci, hogy elmondja: baj van. Az történt, Jean Genet megneheztelt valamilyen adóügye miatt a kormányára – megvonták tőle az adókedvezményt, vagy ilyesmi – ezért bosszúból letiltatta az összes előadást szerte a világon. Ez tisztán szerzői jogi probléma volt, amelyet mi nem oldhattunk meg. Addigra Laci végigjátszotta a lehetséges meccseket, majd azt fundálta ki, tegyünk úgy, mintha nem is Genet-t játszanánk, s amit bemutatunk, az csak egy furcsa lázálom, mindegy, hogy ki írta. Elkezdték a plakátokat leszedegetni, minden reklámot leállítottak, s a programban, rádiós műsorközlésekben *Ács János kísérleti színháza* címen hirdették meg az előadást. Amiről persze, mindenki tudta, micsoda valójában. Ekkor jött a második forduló. A megyei vezetés benyújtotta az ultimátumot. Nem engedik meg e furfangot, le kell venni a műsorról, különben megjárjuk.

– Holott ez a megyei vezetés máskor karakánul a védelmére kelt a színházának. Bár rossz lelkiismerettel, de büszkék voltak a sikereikre.

– Csakhogy ezúttal csőstül kaptak leveleket, cikkeket is írogattak, milyen obszcén, milyen romlott a Genet.

– Ezek a vádak ismerősek, pár esztendővel korábbról, Győrből, ahol nem kellett hozzá szerzői jogi viszály, hogy letiltsák a *Paravánok*at, a másik Genet-művet. A *Balkon* eseté-

ben a város sztalinistái gyakoroltak olyan nyomást a helyi vezetésre, hogy az kénytelen volt kötni az ebet a karóhoz. Arról nincs értesülésünk, vajon bujtogatta-e valaki „fentről" – mai szóval élve – a fundamentalistákat. Mindenesetre, nem lehet azt állítani, a politikának semmi része sem volt abban, hogy az az előadás alig élhette túl a premiert.

– Miután nagyon kevesen látták, csak páran nézhették meg, s a dráma egyébként is tele van olyan motívumokkal, mint a rendőrség, a katonaság, az állam, természetesen az terjedt el, hogy Genet tilalma koholmány. S valójában megint én csináltam olyasmit, amit a kultúrpolitikának ilyen ravaszul kellett lesöpörnie a színpadról.

– Akadt még előadása, amelyik hajmeresztő lendülettel száguldott neki a falnak. Például, a saját szövegkönyvű *Munkásoperett,* amelynek az utolsó jelenete félreérthetetlenül az 1968-as csehszlovákiai bevonulásunkat idézi fel. Vagy a *Kozma,* amelyet már a szerzője, a *Hallelujá*val rosszpontot szerzett Kornis Mihály miatt is merészség volt magára vállalnia – a Katona József Színház nem is kockáztathatta meg, amelynek pedig eredetileg készült ez a színmű. Bár ezek a bemutatók már 1985 végén, illetve 1986 elején voltak, a legkeményebb esztendők múltával.

– Azért a *Kozma* szövegét még be kellett mutatni az illetékes fennsőségeknek. Meg is jelölték a minisztériumban, mit kell kihúzni. Szegény Babarczy Laci olykor mondatonként jelentkezett: még ezt meg azt a sort törölni kell. A helyi notabilitások inkább csemegéztek a szövegből, szinte bestseller lett a városban. Végül is nem volt döntő a változtatás, semmi sem múlott rajta. De megvallom, igazából nem az izgatott, most sem, amiről szólt, ahogyan a káderfeleségek belepiszkítanak a tulajdon fészkükbe. Megfogott az öntörvényű világa, a nyelvi fordulatok gazdagsága, a tömeg víziója, az a három nő. Szinte érzéki gyönyört okozott Böbe monológja, nem a

kényes tartalma miatt, hanem mert teli volt élettel. A családomra gondoltam, az anyámra, egy nagynénémre, s azokra, akik még ugyanúgy gondolkodnak... Igazat szólva, engem nem foglalkoztat a politika. Azon a direkt módon, ahogyan másokat. Ahogy a rendezőtársaimat is, akik színházi jelekbe sűrítik a nézeteiket. Engem hidegen hagy. Én sötétebbnek, áttételesebbnek, bonyolultabbnak látom a hatalom működését. Csak annyiban érdekel, amennyiben fölszikrázik benne a sorsom, s fölcsigáz. A *Marat*-előadásban a politikát valójában erotizáltam, csak így leltem benne örömet. Nem mintha tájékozatlan volnék e tekintetben, hiszen történelmet tanultam, értem a filozófiáját, érzem a pszichiológiáját. Van ma is véleményem, amikor a mozgatórugókat könnyebb észrevenni. Figyelek, nézem ezeket az embereket, hogyan kapaszkodnak, hogyan védekeznek. Kicsit úgy látom őket, mintha Shakespeare-alakok lennének. Vagyis másféle gondolatok vezérlik az agyam, másképpen vagyok megszerkesztve.

– Visszaérkeztünk oda, ahonnan elindultunk: szinte ártatlant büntetett a politikai megbélyegzés. Egy szelíd magánzó szemlélődött a világban. Csak azzal verte meg az Isten, hogy fölöttébb éles szemet, fogékony érzékeket adott neki.

– Ez így van. Életem első interjújában azt mondtam Önnek: én gyermek vagyok. Még sokáig ugrattak vele, holott a legkomolyabban gondoltam, így gondolom a mai napig is, amikor már negyven éves vagyok. Mások ebben az életkorban már iskolateremtő művészek. Felnőttek, akiknek családjuk van, gyerekük van, magánéletük. Építgetik a karrierjüket. Nem rosszallom, nem irigylem, csak az ilyenhez ökör vagyok. Persze, én is fáradok, és keseredem, de a gyermeki attitűd megmaradt. Megint egyedül vagyok, s ez már így lesz mindig... Nem velem kellett volna beszélgetnie. Ott van a Babarczy Laci, de a Zsámbéki Gábor is, a Székely Gábor is, az előttem járó generáció. Szemben velük a szétzúzandó régi

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára

struktúra, az agresszív, hülye pártirányítás, az ellenfél, amelyel ők ugyanolyan bolsevik erőszakkal és civil kurázsival tudtak harcolni, kemény akarással akarták a jót. Ők küzdöttek, én már nem. Óvtak, neveltek, vállaltak. Hogy én tettem le az asztalra, amit letettem – az paradoxon.

PAÁL ISTVÁN

– Felvillantana pár döntő pillanatot az életéből?
– 1956. október 25. Az utcán vagyok – elsős gimnazista. Sok ezer szegedi diákkal együtt. Csatlakozik néhány tanárunk is. Azt éljük át, mi vagyunk az 1848. március 15-i vértelen forradalom örökösei. Körbejárjuk a fél várost. Szeged központjához, a Széchenyi térhez vezető utcák lezárva – ávéhásokkal, géppisztolyos kiskatonákkal. Egy asszony, fonógyári munkásnő, odamegy az egyikhez – a Kölcsey utca és Kárász utca sarkán –, leköpi, s azt mondja: anyádra is lőni fogsz? A katona áll, halottfehéren, csurog a nyál az arcán. Megkerüljük a teret, ahová – Széchenyi István és Deák Ferenc szobra és a szovjet hősi emlékmű mellé – ágyúkat vontattak be, méghozzá rejtelmes okból légvédelmi ágyúkat. Beérkezünk a Takaréktár utcába, senkinél nincs fegyver. A tömeg azt énekli, azt skandálja: bemegyünk a korzóra, bemegyünk a korzóra, bemegyünk a korzóra! De ott is kordonban állnak a katonák. Egy srác fölmászik egy autóbusz tetejére, s a tizenkét pont mintájára fogalmazott követeléseket olvas föl, szép és szigorú, de ártalmatlan pontokat. Az első sorban állok, úgy keveredtem oda, kíváncsi is vagyok. Előlép közülünk, a diákok közül egy fiú, kezében piros-fehér-zöld papírzászló, nyújtja egy katona felé, s azt mondja: semmi mást nem akarunk, csak engedjenek át... Ő Schwarz József. A katona – negyvenes, ávéhás tiszt – még morog valamit, csőre tölt. És lő. És kiált:

Osztag, a tömeg feje fölé össztűz! Szegény Schwarz Jóska teste röpködött a levegőben, mert a tiszt az egész tárat beleengedte. Nem volt több áldozat. Mindenki hasra borult, mint a dominók, a mögöttem állók rámzuhantak. Sikoltozás, jajgatás, fohászkodás, a jóistenhez, a párthoz. Ott hasal egy zsúfolt utca a földön. Én fogadalmat teszek: soha többé nem fekszem le! Ekkor lettem felnőtt.

– Képek későbbről?

– Négy esztendő múlva. A szegedi fonógyár segédmunkása vagyok, kitűnő rendű érettségivel. A szárazfonóban negyven fok, a levegő páratartalma mintegy nyolcvan százalék. Az udvaron húsz, a raktárban harminc fokkal hidegebb. Tolom a csilléket, le a raktárba, föl a fonóba. Lefelé könnyű a rámpán. De fölfelé tolni, amikor a kocsit megrakják orsókkal, a hidegből a hőségbe – az embertelen, iszonyú, kizsigerelő munka, amilyent semmilyen proletárnak nem kívánok. Ekkor hallok először nőt káromkodni. Döbbenten állok a kis fekete klottgatyámban, trikómban – sovány gyerekember... Nem javasoltak semmilyen felsőoktatási intézménybe, mert az apám „ellenforradalmár" volt. Valójában, „csak" nyitva tartotta, éjjel-nappali ügyeletben, néhány család nélküli, fiatal gyógyszerésztársával a legnagyobb szegedi patikát, s az események után azt találta mondani egy vállalati párttitkárnak: ilyen emberek miatt tart itt az ország! Visszaminősítették beosztott gyógyszerésszé, más városba helyezték át, ingázni kényszerítették. A vétkét a fia káderlapjára is felvezették, aki tetejében „rongylábkirály" volt, úgymond: huligán, mert rock-and-rollozott. Hogy ne törjék derékba az életem, anyám rávette apámat, aki sok meghurcoltatást élt meg – lófő székely létére, Trianon után marhavagonban kitelepítették Erdélyből, s bár régi szociáldemokrata volt, a pártegyesítéskor útilaput kötöttek a talpára – rábírta őt, hogy még egy megpróbáltatással szembenézzen: kérjen maga ellen vizsgálatot. A tisztázás eredményeként, pótfelvétellel beiratkozhattam a

szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkarának magyar–történelem szakára. – A következő kép. KISZ-bizottság az egyetemen. Az indulattól felzaklatva, mert David Siquerost, a forradalmár mexikói festőt, ki tudja hányadszor, bebörtönözték, azt javasoltam: küldjünk tiltakozó táviratot! A KISZ-titkár tanácstalan – még nem divatoznak az ilyen telegramok. Azt feleli: ez nagyon szép, megfontolandó. Akkor felterjesztjük a javaslatod a kari vezetőség elé, a kari majd a városinak, a városi a megyeinek, a megyei az országosnak. S ha az elvtársak minden szinten egyetértenek, akkor lehet... – Addig pedig Siqueros nyugodtan megdögölhet! – ordítom, s kemény léptekkel kivonulok... Ekkor léptem ki a KISZ-ből. Holott olykor még „balosnak" is tartottak, sőt, ultrabalosnak. Úgy álltam a baloldalon, ahogy a nagy francia forradalom, a magyar 1848 és a magyar 1956 forradalmárai. Nem mi voltunk ellenforradalmárok, hanem az ávéhások.

– Pillanatfelvételek immár a pályáról?

– Eskü. És talpon maradás. Állok a Rákóczi úton, a színiiskola kapujában, ahol eredményt hirdettek éppen, a három rostából az elsőn, a rendezőszakra jelentkezőknek. Ott az utcán égnek emelem a kezem, s megesküszöm: soha, semmilyen szakra a magyar Színház- és Filmművészeti Főiskolára többé nem próbálkozom! Öt perc alatt döntöttek a sorsomról. Elolvasták az életrajzom. Egy Manet-festményhez kértek egy történetet rögtönözni. Nagyszerű, nagyszerű! Még egy memóriagyakorlat volt. Pipák, hamutálak, ollók, fésűk, színházi pisztolyok és más kellékek hevertek egy asztalon. Nemcsak akkor, hanem a mai napig el tudom sorolni emlékezetből azokat a tárgyakat. Már a bölcsészkar mögöttem volt, diplomával a zsebemben súgóként működtem a kaposvári társulatban, s jóideje vezettem a Szegedi Egyetemi Színpadot. Ennyire érdemesítettek. – A szegedi egyetemi színpad egyre haladt előre, s 1970 és 1973 között pályája csúcsára ért. Lengyelországban fordultunk meg a legtöbbször, mert néztük

Jerzy Grotowski előadásait, azoknak videófelvételeit. Mi fordítottuk le magyarra először a „szegény színházról" írott kötetét, amely nem kellett a kiadóknak. Az én egyetlen mesterem Grotowski, akinek a tanítását már tudatosan követtem a *Petőfi-Rock*ban, a forradalomról összegzett vallomásomban, S ebbe a színjátékba, a nagy „körtáncba" maga Grotowski is beállt egyszer. Olyan volt ez számomra, mint amikor a felszentelt kispap első miséjét tartja, s ahogy fölnéz, azt látja – ott van a pápa. Félreértés elkerülése végett: nem vagyok hívő, „pogány" vagyok. Nem érzem magam küldetésesnek, kiválasztottnak sem. De akkor már a feladatom nemcsak az volt, hogy magam talpon maradjak. Tehát az utolsó pillanatfelvétel e „hőskorszakból". A társulatunk visszafelé utazik Belgrádból, átszállásra vár Zágrábban. Egy fiú meg egy lány éppen eljegyezte egymást, gyűrűt váltottak, megkínálták társaikat egy korty itallal, az utolsó pénzecskéjükből. Már senkinek egy krajcárja sincs, s még hat-hét óra van a csatlakozásig. És látom, hogy az én színészeim – az én barátaim, akiket én vezetek – kezdenek leheveredni a pályaudvar mocskos kövére. Ameddig én állva maradok, senki nem fekszik le! – üvöltöttem. Odajött Ács János: ne legyél igazságtalan! El vannak csigázva, nem ácsoroghatnak még órákig. Ezt csak te, meg én tudnánk megtenni. Ekkor kettéosztottam a társaságot, az egyik felével a zágrábi várhoz kirándultunk, míg a többiek, a csomagokat strázsálták. Azután a másik felét Ács János vitte fel a várhoz. Senki sem feküdt le a szennybe.

– Talán egész beszélgetésünk egyetlen kérdésre válaszol: meddig is maradt állva Paál István. Lassanként az „előtörténetet" lezárhatjuk: a rossz szemmel nézett Szegedi Egyetemi Színpadot föloszlatják, így az amatőrből kénytelen-kelletlen profi lesz, előbb Pécsett rendez, majd Szolnokon. Ott, ahol négy esztendő múltán, maga elégelte meg a főrendezőséget. De egyelőre vessünk egy pillantást az akkori Paál Istvánra,

aki még csak a kenyértöréshez vezető konfliktus elé néz! Milyen is volt?

– Volt egy pár csizmám, volt egy farmerkalapom. Ma is megvannak. Ezek rekvizitumai egy póznak. A „vándorcowboy" magatartásnak. Tudom, hogy röhejes, szánalmas, nyomorúságos. Menedék volt mégis az időben, megkeményítette az ember tartását. „Hátat a falnak és megdögleni, Lee van Cliff tudta ezt remekül" – ahogy a dalban énekli Cseh Tamás. Ezért a kalapért és csizmáért nem egyszer kerültem nehéz helyzetbe. Ahányszor csak hazautaztam Szegedre, a vonaton minden alkalommal igazoltattak. Már megismertem a nyomozókat, s egy napon – lám, megint egy pillanatkép! – kitettem előre a személyimet. Amikor kihúzta a nyomozó a fülkeajtót, rámutattam az igazolványra, hogy ott van. Mire megkérdezte: honnan ismer? Mert találkoztunk már sokszor – feleltem. Ezekben a megalázó helyzetekben az a legszörnyűbb, hogy utána elhúzódnak tőled a „nem deviáns" utasok. Azt gondolják: ha egy kupéból egyetlen embert igazoltatnak, s a többieket békén hagyják, akkor valami csak van azzel az eggyel, valamit csak elkövetett – vagy el fog követni... Kipróbáltam Szolnokon is, hogyan fogadják a csizmát és a kalapot. Nem azt, aki köztük van, s aki én vagyok. Mit kezdenek a rekvizitumokkal?

– És hogyan vizsgázott Szolnok városa? Befogadta a vándort, a rendezőt?

– Tudnék mesélni történeteket. E „kellékek" miatt folyt hideg veríték a hátamon, mert féltem, hogy belém kötnek. Volt szerencsés végű epizód is, amikor a rendezéseimre emlékezve enyhült meg a rendőr. És volt olyan, amelyik a „road movie" véres kalandjaival vetekedett, amikor a szemem láttára verték meg egy színészbarátomat boxerral, szíjjal, lánccal a felheccelt taxisok. Furcsa város Szolnok. Sajátos földrajzi és történelmi, vagyis geopolitikai helyzettel. Az Alföld egyik központja, fontos átkelőhely, útban Budapest és Nyír-

egyháza között. Mint ilyen, a történelem folyamán sokaknak fontosnak tetszett. Központi fekvésének inkább a kárát, mint a javát látta. Szőnyegbombázások tettek földdel egyenlővé városrészeket, nagy számban hurcolták el a zsidó embereket. Az, hogy 1945 utánra csak megtizedelt lakosság maradt a romokon, napjainkig – legalább is azokig az évekig, amelyeket ott töltöttem – meghatározta a várost. Lámpással is nehéz találni régi szolnoki polgárokat, akik több nemzedékre visszatekintő hagyományokat ápolhatnának. E tranzitváros naponta a kétszeresére duzzad az átutazóktól, a beutazóktól, az ott munkát vállaló emberektől. Nehéz volt szembenéznem azzal, hogy mintha Szolnoknak a terhére volna a színháza. Már Székely Gábornak, Kerényi Imrének a színházával sem igen tudott mit kezdeni, nemcsak az enyémmel. A nagy, szolnoki sikerek mindig is szakmai és sajtósikerek voltak. Nem is a helyi lap ajnározott, sőt, a szolnoki újság, miheztartás végett többször megvárta, mit ír az országos sajtó. Nem a város „imádott" minket, hanem Budapestről, Pécsről, Szegedről jöttek egyetemisták, értelmiségiek. Itt az utca emberét nemigen érdekelte a munkánk. Legfeljebb arra figyelt fel, ha egy korábban fővárosi művész a társulathoz szerződött, vagy ott vendégeskedett, s ha a szervezőiroda kirakatába, egy színpadi villanást kinagyítva, mezítelen keblű színésznő képét tették ki a szervezők, inkább bízva egy fiatal nő vonzerejében, mint történetesen egy remekműben. Ez súlyos gond Szolnokon. Bár nemcsak Szolnokon. Azt hiszem, Kaposvár az első és egyetlen színház, ahol egy színházi műhelynek sikerült a közönség szemléletén is változtatnia. Ha őszinte vagyok, nem éreztem magam jól Szolnokon – nem a társulatban, hanem a városban. Úgy éltem ott, hogy sehová sem jártam el. Az egyetlen helyi kapcsolatom egy gimnázium színházbarát köre volt, a Varga Katalin Gimnáziumé. Naphosszat haza se mentem. Ha nem volt dolgom, üldögéltem, beszélgettem a klubban.

– Mégsem zárkózhatott be a színészek közé. Meg kellett vívnia a maga küzdelmeit. Miközben – cseppre csepp – egyre telt a pohár.

– Kis ideig álthathattam magam: a helyemen vagyok. Az elődeim nem voltak féltékenyek, önzetlenül kínálták az alkalmakat, amelyekkel élhettem. Megkaptam a Jászai Mari-díjat, 1980-ban pedig kineveztek főrendezőnek. Azt hittem, olyasmivel próbálkozhatom profi feltételek között, mint Szegeden. A kitelepítéskor a családi könyvtárból mindössze két kötet maradt meg: *Az ember tragédiája* és a *Peer Gynt*. Gondoltam, a *Tragédiát* – az első drámát, amelyet olvastam életemben – állítom színre afféle deklarációként, főrendezői hitvallásként. E tiszta szándékú színjátékot valaki följelenthette. Mert nem a premierre, hanem talán a második előadásra, amely ráadásul tájelőadás volt, megérkezett a minisztérium autója, a színházi osztály vezetőjével, aki be is vallotta, amikor rákérdeztem, hogy bepanaszoltak. Mikor újra a nagyszínházban játszottuk, a megyei pártbizottságról megjelent az első titkár és az ideológiai titkár, akik pedig már látták a premiert. Az igazgató Lengyel Boldizsár hiába invitálja őket házipálinkára, nem kérnek. Nem jönnek fel az irodába a szünetben sem. Az előadás végén betoppannak. Hol az a pálinka? – kérdi az első titkár, Andrikó Miklós. Kezd leesni a kő a szívünkről. – Tudják, miért vagyok itt? – mondja. – Mert olyan értesítést kaptam, hogy a bemutató óta, ellenforradalmár, lengyel szimpatizáns változatra rendezte át az előadást. Én viszont semmi ilyen módosítást nem látok. Szólok az elvtársaknak, ne is telefonálgassanak! Ekkoriban már zajlottak a lengyel események, a gdański sztrájkok, a Solidaritas mozgalmai. Ez volt tudtommal az első és utolsó eset, hogy valaki a pártirányításból megvédett. Talán könnyebb volt beláttatni azt, hogy nem rendeztem „lengyelre" az előadást, mint kivédeni azt az idegbajt: a pesszimizmus bélyegét, amelyet ráütöttek a munkáimra. A magyar színháztörténet feljegyzései között úgy

fogok szerepelni, mint aki *Tragédiá*ból kihúzta a nevezetes záró szavakat: „Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!" Nem vagyok Madách-gyalázó, de az adott színpadi helyzetben sokkal helyénvalóbb – sőt, optimistább – volt, hogy a játék azzal fejeződjön be: „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!" Az én rendezésemben ugyanis Lucifer pozitív alak lett, aki megkísérli *talpra állítani* Ádámot és Évát, miközben az angyalok teljes alázattal *lefekszenek* az Úr lábához. Ezek után a föntről érkezett biztatás csakis cinikusan hangozhatott volna. De ezt nem volt módom elmagyarázni ott, ahol mégiscsak ledorongoltak.

– Hol és kinek?

– Ezekben az években rendszeresen megtartották a színházvezetői értekezleteket a minisztériumban. Nagyon kitalálták, hogyan rendezzék meg. Hosszú terem, ahol beszámoltatnak órákon keresztül. Egy alagsori helyiség, rácsok az ablakon, ha az ember kinézett, térdig látta a járókelőket a Szalay utcában. Ezekre az értekezletekre minden színházvezetőt elvártak. Ha Kazimir Károly vagy Ádám Ottó nem akart, akkor nem jött el, de Horvai István ott volt. Mert a miniszterhelyettes Tóth Dezső, ha úgy tartotta úri kedve, „névsorolvasással" kezdte. Néhány névvel mindig foglalkozott: a két Gáborral – Székellyel és Zsámbékival –, Szikorával, énvelem. Bár egy szót sem váltottam soha Pozsgay Imrével – őt csak nemrégiben ismertem meg –, mégis e többiekkel együtt Pozsgay-kádernek számítottam, akiknek a likvidálása meg is történt, így vagy úgy, miután a minisztert megbuktatták. Azon az első színházvezetői értekezleten, amelyen részt vettem, Tóth Dezső már azt a hangot ütötte meg, amely a későbbi években üvöltéssé fajult. Eleve ordított, vaktában lebaltázta a jelenlevőket: vége a hatalom tűrésének, vége, vége! Nem emlékszem már ki, egyszer megpróbált protestálni, de beléfojtotta a szót. Mind nyilvánvalóbb lett, megfélemlíteni akarnak minket. És ilyenkor féltem is egy kicsit, pedig kemény

fickó vagyok. Azt akarták, tudjuk meg, ki az úr. Később talán egyszer bejött a művelődési miniszter is, akkor már Köpeczi Béla, aki hihetetlenül unalmas és terjengős, teoretikus szövegeket mondott. Amíg Pozsgay Imre volt hivatalban – alighanem kezdett a szekere rúdja kifelé állni –, kizárólag Tóth Dezsővel találkoztunk. Azt mondja: Nem fogunk Mrožek-évadot csinálni! Egy színházban! Majd megmondom, melyikben! Vagy azt mondja: És Örkényt, mi? Beadta három színház! Nem! Csak a Vígszínház! A Valló elvtárs bejön és megbeszéljük, mit kell kihúzni! Horvai elvtárs hallotta? A Vallót beküldi! Én csak nyeltem egyet, én is szerettem volna megrendezni a *Forgatókönyv*et, nem rajtunk múlott, melyikünk mit rendez. És ekkor: Paál István, itt van? Na mi van *Az ember tragédiájá*val? Szóval, maga a lengyel eseményekre rendezte? Felálltam, ha már beszélnek hozzám: Nem, miniszterhelyettes úr. Folytatja: És olvasta a *Mozgó Világ*ban, amit ott írtak magáról? Ha maga azzal egyetért, akkor nem is tudom, mit gondoljak magáról. Ha viszont nem ért egyet, miért nem tiltakozik, miért nem kéri ki magának? – Miniszterhelyettes úr, mondhatnék valamit? Ami a *Népszabadság*ban megjelent, azt sem én diktáltam... Így zajlott. Legfeljebb kötőszavakat tévesztek. Megértettem, nincs hova fellebbeznem. Ha bármi bajom van, vagy megoldom magam, vagy le kell mondanom.

– Melyik lett a következő csepp a pohárban?

– Az volt az iszonyú, hogy nem is az előadások milyenségére voltak hisztérikusan érzékenyek. Hiszen Tóth Dezső nem is látta a Tragédiát. Elegendő volt a gyanú. Máskor egy irritáló név. A következő évadkezdet világos példával szolgált erre. Akkoriban Kornis Mihály dramaturg volt Szolnokon, s akkoriban debütált a *Hallelujá*val drámaíróként a Játékszínben, ahol a Nemzeti Színház a kamaraelőadásait mutatta be. Megnéztem, s azt mondtam magamban: na, ez mrožeki szint! Beadtam a darabot a műsortervi kérelmünkben, még

engedélyezték is, készült a díszlet, a jelmezterv, kiosztottuk a szerepeket. Időközben a pesti *Halleluja* körül a botrány kitört, állítólag veteránok jelentették fel a darabot, amelyet a kritikusok a szezon legjobbjának ítéltek, ám a díjkiosztást is megvétózta a hatalom. Persze, megjött a telefon nekünk is, Tóth Dezső valamelyik janicsárja közölte a tilalmat, amely alól nem mentesített az sem, hogy nem is én, hanem a kétségkívül jobban „eleresztett" Sándor Pál rendezte volna. De a „sztori" ekkor jön, amelyik végképp kihozott a béketűrésből. Kényszerhelyzetben voltam, indítani kellett az évadot. Ráadásul csak azt mondhattam egy vendégrendezőnek: válaszszon bármi mást. És Sándor Pál a *Koldusoperát* választotta. A darabcsere miatt azonban jó pár színész – köztük újonnan szerződöttek – szerep nélkül maradtak. Nem tehettem mást, én is beálltam a „ringbe" egy stúdióelőadással. De csak olyasmit rendezhettem, amelyhez fölkészülés nélkül hozzáfoghattam, nem volt már idő aludni rá. Még amatőr koromban szerettem volna színre vinni Edward Albee-nak két egyfelvonásosát, az *Amerikai álmot* és a *Homokládát*, hát, ezek mellett döntöttem. Először az igazgatómat figyelmeztették: amikor az ideológiai harc élesedik, ne angolszász írókat, hanem kelet-európai szerzőket tessék! Megvádoltak, hogy anglomán vagyok – engem, aki csak annyit tudok angolul: she love you, ye, ye, ye. Nem az volt a fontos nekem, hogy Pinter vagy Albee angolszászok, csak az, hogy kitűnő drámaírók. Minthogy Lengyel Boldizsár nem vergődött zöldágra velük, fogtam magam, s bementem a pártbizottságra. A titkár csak hajtogatta: nem hallotta, mit mondott a miniszterhelyettes úr? Nem kellenek angolszász írók! Kérdem erre: Van egy szabad titkárnője? – Miért? – Mert megyek, és lediktálom a felmondásom. – Menjen! – Megyek. – Várjon! Felhívom Tóth Dezsőt... És csakugyan felhívta a miniszterhelyettest, aki nem emlékezett ezekre a művekre, s mert nem tágítottam, el akarta olvasni. Szaladtak tüstént a megyei könyvtárba. Én

ugyanis nem adtam ki a példányom a kezemből. Kikölcsönzik a kötetet, indul a pártbizottság kocsija, még aznap, fel Pestre. Meglepően hamar megjött a beleegyezés, azzal a megjegyzéssel: felfoghatatlan, miért ragaszkodom ezekhez a darabokhoz, amikor nincs is bennük semmi kényes. Hát igen, például a *Homokláda* arról szól: ne bántsuk az öregasszonyokat! a régi generációban még volt emberség... De azt nem bocsátották meg, hogy kész lettem volna felmondani, amit persze, revolverezésnek minősítettek.

– Még több mint három esztendőt húzott le.

– A pártbizottság minduntalan hangsúlyozta, ők nem szólnak bele a színház ügyeibe, jó tanácsokat adnak legfeljebb, de ahogy kitettem a lábam az irodájukból, máris átszóltak a megyei tanács művelődésügyi osztályára, amelynek a felügyelete alá hivatalosan tartoztunk. Hogy ez történt a hátuk mögött, onnan tudhattam, hogy a tanácson mindig informálva voltak azokról a beszélgetésekről, amelyek a pártbizottságon hangzottak el. Minthogy nem voltak jelen, nem hallhatták, amit előszóban közöltem, csak arra következtethettem, hogy működik a hírcsere – persze: oda-vissza. Volt egy trükkjük, külön rendelték be Lengyel Boldizsárt és külön engem. Azaz – bocsánat. Nem berendeltek, hanem behívtak. Nem ők jöttek, hanem mi mentünk. Havonta, kéthavonta, kedves invitációra: ha ráérsz holnapután délelőtt, tízkor, gyere be, légy szíves. Tehát bemegy Boldizsár, és bemegyek én a pártbizottságra. Azután harmadnap kiderül egymás között, ő is volt, én is voltam, neki is mást mondtak, nekem is mást mondtak. Azzal, hogy más-más instrukciókat kaptunk – ő a párttag és munkásőr, s én a párton kívüli – finoman szembefordítottak minket. Szerencsére, becsültük annyira egymást, hogy képesek voltunk tisztázni a manipulált helyzeteket. Volt egy másik trükkjük is. Bemégy, s azt hiszed, ugyanazzal fogsz beszélni, akivel a legutóbb beszéltél, de egy másik ül ott, aki fölteszi újra a kérdéseket. Ez jó fogás, mert a kifárasztásra

megy. Azután megint bemégy, akkor pedig egy harmadik van ott, de bejön az első is közben, s te már nem tudod, kinek mit mondtál, mennyit „vallottál be". Én úgy védekeztem, hogy lehetőleg szóról szóra, „élesben" mindig ugyanazt mondtam. Véletlenül se keveredjem ellentmondásba, mert az árnyalatokba is beleköthettek. Az ügyek konkrét menetét azért nehéz felidézni, mert a személyek gyakran stafétában váltották egymást.

– Mégis kíséreljük meg összerakni a mozaikokat.

– Közelgett az úgynevezett felszabadulásunk negyvenedik évfordulója. A színházvezetői értekezleten Tóth Dezső úr szájából elhangzott az utasítás: minden színháznak műsorra kell tűznie egy olyan kortárs magyar drámát, amelyik 1945 után született. Azt is javallta, hogy a bemutató essék közel április 4.-éhez. Természetesen, a kívánságukat írásban is közölték. Gondolkodtam, tépelődtem, s idejekorán felkértem a nagyszerű fiatal drámaírót, Márton Lászlót, hogy készítse el a *G. A. úr X-ben* című regénynek, Déry Tibor művének a színpadi adaptációját. Egyszersmind felvettem a műsortervbe, amelyet minden fórumon engedélyeztek. De valaki, aki nem olvasta el a művet – a regényt, mert a színiváltozat még nem volt készen –, amikor döntenie kellett róla, egyszer csak észbe kaphatott, hogyan fest majd a *G. A. úr X-ben* az ünnepen. Ötleteket kezdtek adni: ne Déry-mű legyen, hanem egy másik szerzőé! Ne ez a Déry-mű legyen, hanem egy másik műve! Egyáltalán: ne április 4.-én legyen a bemutató. Akkor egy koncertműsor legyen. Ha mégis ragaszkodom a *G. A. úr-hoz,* akkor mutassam be azon az őszön, vagy a rákövetkező ősszel. De minél távolabb a jeles naptól. Egyik gondolatuk képtelenebb volt a másiknál. Például, hogyan lehetett volna úgy összezsugorítani az évadot, hogy beleférjen abba a tervezetten felül egy premier, sőt, egy ünnepi műsor is – anélkül, hogy ne terhelném agyon a színészeket, ne terjeszkednék valamelyik rendezőkollégám produkciójának a rovására. S

ekkor már az évad ment javában. A pártbizottságra be is rendelték, azaz: barátilag behívták a színház teljes vezérkarát. Nemcsak az igazgatót és engem, hanem az összes rendezőt, sőt, még a díszlettervezőt is. A kis, sötét tanácskozószobában, miközben valaki jegyzetel, nem éppen rokonszenvesen, elhangzanak a szíves ajánlások, s megint a fixa ideájuk: mennyire pesszimista! – Gondoljatok vissza az elmúlt negyven évre – felelem. – Hát, olyan nagyon vidám évek voltak? – Jó, jó, tudjuk, nem volt mindig könnyű. De a népnek nem ez kell! – A népnek? – Igen, a nézőnek... Megyünk kifelé. Az egyik rendezőnk, Árkosi Árpád – ő eredetileg műszaki értelmiségi, s nem hajlamos a romantikára – odalép hozzám: betiltották! – Mit? – Hát, a *G. A. úr*t. – Dehogy. – Nem vagy eszeden? nem hallottad? betiltották... Pedig, akkor még jó pár forduló hátra volt, így az a beszélgetés is, amikor már-már kibökték, mi a bajuk a *G. A. úr*ral. – Tudod, hol írta ezt Déry Tibor? – Tudom, 1956-ban a börtönben. – Tudod, miért ülte a büntetését? – Tudom. Tudom, azt, amit róla tudni kell. – Honnan? – Onnan, hogy Déry Tibor az esküvői tanúm volt... Ezt meg kellett, hogy emésszék. Sok mindent tudhattak rólam, ezt nem, mert sohasem hencegtem vele. Amikor a Szegedi Egyetemi Színpadon *Az óriáscsecsemő*t megrendeztem, akkor ismerkedtünk meg. Minden barátját, jó ismerősét – Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Lukács Györgyöt – elcipelte a darabjának előadásaira. Amikor 1970-ben házasságot kötöttem Balatonfüreden, amelynek a szabadtéri színpadán is eljátszottuk *Az óriáscsecsemő*t, akkor Déry Tibor és Böbe asszony voltak a tanúink, sőt, a társulatot meg is hívta a kúriájukba, a híres malomkőasztalhoz. Azt mondta egyszer: engem mindig megkereshetsz. Ha bajban vagy, szólsz... A sorsom iróniája: éppen miatta kerültem bajba, s ő sem segíthetett már.

– Hogyan gyorsultak fel az események?

– Telefonok jöttek különféle akadékoskodással. Mintha ki-

utat akartak volna kínálni, hátha egyszer csak ráeszmélek, Jézusmária, túlfeszítettem a húrt! s magamtól visszalépek. Valamelyikük arról győzködött, hogy a díszlet annyira költséges lesz, nem bírja majd a színház gazdaságilag. Én nyugodtan állítottam, nem fog többe kerülni, mint egy nagyoperett, sőt, kevesebbe. Azután bizonygatták, nem lehet a szerepeket jól kiosztani. Holott Vallai Péter már ősz óta készült a főszerepre. Végül megelégeltem a hívásokat: többet ne is telefonáljatok! Ha meghallom, ezért zaklattok megint, le fogom tenni a kagylót. Írjátok le, hogy be van tiltva. Az a különös – holott soha semmi ilyesmit nem adtak írásban –, december végén érkezett is a tanácstól, mint felügyeleti szervtől egy levél, amelyben megfogalmazták, miért nem fér össze a felszabadulás évfordulójával a *G. A. úr X-ben* bemutatása. Éppen jöttek az ünnepek, s bennem megérlelődött a döntés. Senkit sem avattam be előre, még az igazgatóm sem. Valaki óvatosságra is intett, hogy alkalmanként át-átkutatják az íróasztalomat. Titoktartását kérve, lediktáltam a felmondásom a titkárnőnknek, aki sírva gépelte. Meghagytam neki, hogy másnap – 1985. január 11-én, pénteken egy órakor –, amikorra bejelentkeztem a tanács művelődésügyi osztályára, vegyen le minden egyebet a próbatáblárói, s helyükre tegye ki a felmondólevelem, utána zárja vissza az üvegfedelet, rejtse el a kulcsot, akár a melltartójába, senkinek se adja elő, mondja azt, hogy elveszett, de annak a levélnek ott kell maradnia addig, amíg mindenki elolvassa... Így is történt. Lehet, hogy volt ebben valami teátrális. De nem akartam, hogy elkendőzzék a tényeket. A hétvége ellenére, a forró drótok működésbe léptek. Már hétfőn megtudtam, elfogadják a lemondásom. Kedden társulati ülést tartottam. Elbúcsúztam. Átvehettem a munkakönyvemet, a felmondási időre megkaptam a fizetésem, sőt, még ötszáz forint emelést is juttattak. A munkámra nem tartottak már igényt, Lengyel Boldizsár tolmácsolta a kérést: ne menjek be többé a színházba! Tovább kell dolgozniuk, „túl kell élniük" az esetet...

– A „túlélők" közül többen azt tartják: ha nincs a *G. A. úr X-ben,* akkor is lassan kitelt volna az ideje.

– Kemény és pontos megfogalmazás. Jó, beszéljünk erről is! Etikus embernek hittem magam, vezetőként még inkább annak kellett lennem. Amikor a vállamra vettem a vezetés terhét, morális kötelességemnek tartottam, hogy képviseljem a társulat minden tagjának érdekét. A szegedi időkben sem a szüleikhez mentek, inkább hozzám jöttek a gondjaikkal a fiúk, a lányok, még a szerelmi csalódásaikkal is. Ha tudok segíteni, az megkönnyebbülés és elégtétel. Kárpótlás azért, mert feladom miattuk akár a magánéletem is. Nincs más, csak ők – a csapat. Ha nem tudok segíteni, az vereség és szenvedés. Iszonyú gyötrelem. Ráadásul az elődeimtől azt tanultam, aki egy társulat élére áll, nem kívánhatja: ide nekem az oroszlánt is! Mindig a társaimat kell támogatnom, az együttest kell egyenletesen magas szinten tartanom. Nincs beosztott rendező, vendégrendező, aki szememre vethetné, bármiben is korlátoztam volna, ne részesítettem volna előnyben a produkciójukat, akár a magaméval szemben is a lehető legjobb szereposztással, a legigényesebb díszlettel. Ami visszaütött rám. Ha mindig arra figyelsz, másokat hozzál helyzetbe, előbb-utóbb magadat nem tudod helyzetbe hozni. Egy darabig ment a dolog Szolnokon is, igazi szupergrupp jött össze. De egyre fogyott az erőm az árnyékbokszolásoktól. Jött a Déry-ügy. Éreztem, nem bírom tovább, le fognak győzni, a harcot elvesztem. S én nem szeretek veszíteni. Elébe mentem az eseményeknek – előre menekültem.

– A társulat egyetértésével nevezték ki, és könnyes szemmel búcsúztatták. De ha újra megkérdezték volna őket, mégsem ültették volna a főrendezői székbe. Így van?

– Így igaz. Én sem vállaltam volna újra. Óriási dolog volt akkoriban, hogy a megbízatásom a színház kilencvenkilenc

százalékának az egyetértésével találkozott. Természetesen, nem ők döntöttek, de a szívükben rám voksoltak. Nem érezték úgy, hogy a nyakukra ültettek egy hülyét, egy tehetségtelen állatot, vagy egy kádert, vagy egy téglát. Pontosan tudták, mennyit érek szakmailag, emberileg. De azt én tudom csak, mennyire alkalmatlan vagyok minden funkcióra, ahol – nem tudok jobb szót – kultúrpolitizálni kell. Hirtelenharagú vagyok, elfogult és konok. Semmi érzékem a taktikázáshoz, nyíltabb szóval: a köpönyegforgatáshoz. Nem tudok piszkos alkukat kötni, emberek szemébe nézni, hazudni. Már nem is fogok megváltozni. Negyvenhét éves vagyok. Nagyon megfáradtam.

– S állva maradt?

– Állva a lemondásomig maradtam. Azt nem is lehetett másképp – csak tiszta erőből megvetve a lábam. Néhány jó munka mögöttem, magyar rendező nemigen remélhetett többet. Talán még egy-kettő hátra van. Azon tépelődöm, hogy végleg abbahagyom. A pályát. De nem tehetem. Mert a lányom még föl kell nevelnem. Két végén égettem az életem gyertyáját. Gyakran a halálra gondolok. De nem akarok teátrális lenni... Már csak egyvalami aggaszt: a hazám állapota. Nem érdekelnek a szaporodó pártok, én már egyikbe sem fogok belépni. De félek az ellenőrizhetetlen fegyverektől. Félek attól, hogy polgárháború törhet ki. Félek az anarchiától, a lumpenlázadástól. Minden társadalomnak rendre van szüksége. „Rend szabadság nélkül? Előbb-utóbb felrobban. Szabadság rend nélkül? A pokolnak erre a bugyrára igyekszik figyelmeztetni a regényem, jajkiáltásként." Ez volt Déry Tibor üzenete is, amely még aktuálisabb ma, mint valaha.

– Újra kimenne a térre, a felkelők közé?

– Nincs megbánnivalóm. Nekem egyetlen utam lehetett csak. Láttam, ahogy napokon keresztül, végeláthatatlan sorban haladtak a szovjet tankok, a lánctalpak porrá őrölték a szegedi sugárút bazaltköveit. Kicsapódott egy páncélkocsi

teteje, kidugta a fejét egy kiskatona, nem is orosz, hanem valamilyen ázsiai náció szülötte, s azt kérdezte: Szuez? Azt feleltük: nyet, Tisza! Azt sem tudták, hová vezényelték őket. Ha egyikük-másikuk azt kérlelte: voda, voda! adtunk nekik vizet. Ezekkel a szerencsétlenekkel nekem semmi bajom sem volt. A történelmet nem lehet néhány kiskatona nyakába varrni. – Én hivatásos forradalmárnak tartottam magam, aki úgy érezte, az emberiség minden tragikus pillanatában megáll az idő. Nemcsak az 1956-os felkelés leverésekor. Akkor is, amikor Che Ghevarának levágták a fél kezét Bolíviában, amikor Jan Palach szájába vette az égő gyufát, s lángra lobbant a prágai Vencel téren. De hittem a forradalom permanenciájában. Mert a forradalom nemcsak guillotine, bitófa, mészárlás, hanem az evolúció. Ha „pesszimista" voltam, csak annyira, amennyire Camus: „Maga a csúcsok felé törő harc elég arra, hogy betöltse az ember szívét. Sziszüphoszt boldognak kell képzelni." Menni kell, magasba törekedni, nem szabad megtorpanni. Ami megáll, az megmerevedik, holttá válik. S egyszer csak olyan halott világban találjuk magunkat, mint *G. A. úr X-ben.* A forradalmat önmagunkban hordozzuk – a jobbítás, a szebbítés, a változás szüntelen igényében. Hát, így voltunk mi forradalmárok.

MÁS LÁTÓSZÖGBŐL

Hogyan festett a „nagy mechanizmus", vagy inkább: a mi kis magyar mechanizmusunk? Hogyan látták a hierarchia különböző fokára kapaszkodott politikusok – a megyei első titkártól a minisztereken át a csúcson trónoló mindenhatóig (akinek csupán arcélét vázolhattam fel)?

Nincs mit mondanom! Nem emlékszem! Nem is tudtam róla! Minden bukott rendszert követően, a pártállami diktatúra felbomlása után is, az egykori hatalom képviselői efféle szavakkal mentegetőznek. Lám, a megyei pártvezetőből csak többszöri nekiveselkedésre lehetett kipréselni őszinte mondatokat, holott nem is volt „sáros" az adott esetekben. A tudós miniszter, csak úgy volt hajlandó megszólalni, ha működésének teljességébe ágyazzuk a színházi ügyeket: szüksége van mentőkörülményekre, értékekké fokoz viszonylagos eredményeket, a tehetetlenség okozta károkat pedig bagatellizálja, s eszébe sem jut, hogy senkit sem kényszerítenek bársonyszékbe. Akinek vitathatatlan érdemei voltak a kulturális politikában, az is húzódozott – csaknem egy esztendeig! – attól, hogy elmondja, mennyi az igazság a színházi legendákban. Visszatartották bokros teendői? Meglehet. Vagy szolidaritásból halogatta a szókimondást? Talán... Végül is egy hajóban eveztek.

De a történetíró mindig türelmes.

ANDRIKÓ MIKLÓS

– Megenged egy kérdést nekem is? Milyen prekoncepcióval jött hozzám?

– Semmilyennel... Ahogy meghallgattam az érintett művészeket, úgy a kép teljességének a kialakítására, szeretném szóra bírni az irányítás képviselőit is. Így Önt is, mint olyan volt megyei első titkárt – Szolnokon 1975 végétől 1982 elejéig működött –, akinek tiszte szerint, a rosszemlékű történetek főszereplői közül többekhez is köze volt. S akinek e pozíció szemszögéből talán a legnagyobb a rálátása is, hiszen a karrierje hamarosan felívelt, egészen a kereskedelmi államtitkárságig, ahonnan 1989-ben bocsátották nyugdíjba.

– Jól válaszolt. Várom a kérdéseit.

– Egyelőre – hogy felvázoljuk az események hátterét – azt kérdeném: milyennek ítélte meg a kulturális politikát a szóban forgó időszakban?

– Előrebocsátanám: én nem bölcsész indíttatású ember vagyok, én közgazdász vagyok. A kultúrpolitikai irányítással mindaddig, amíg rá nem kényszerültem, Szolnok megyébe nem kerültem, nem foglalkoztam. Utána is inkább tanuló éveim voltak. Azt kellett tanulnom, hogy az általános politikába be tudjam illeszteni a kultúrpolitikát. Úgy, hogy egyrészt ne térjek el az irányítástól, másrészt pedig megértsem az ott élő művészek gondolatvilágát.

– Értem... Mint értelmiségi, politizáló, sőt, funkciót viselő ember, mégiscsak képet alkothatott magának a kultúrpolitikáról. Kérem, akkor e vélemény alapján válaszoljon.

– Közvetlenül én – annak idején, mint első titkár – direkt kultúrpolitikai irányítást sohasem kaptam. Tehát nem mondták meg, milyen magatartásom legyen a helyi kulturális élettel szemben. Én nem kaptam szempontokat, még hiányoltam is. Végül is a kultúrával akkor foglalkoztam, így a színházzal is, ha az ottani vezetőknek problémájuk volt, ezek lehettek anyagi gondok is, megélhetési nehézségek is.

– Később kérdeznék rá a konkrétumokra. Ha most azt mondaná el: milyennek érzékelte a kultúrpolitikai erőviszonyokat?

– A kulturális élet megyei hegemóniáját nem a megyében határoztuk meg, a kívánalmakat döntően a kulturális minisztérium közvetítette. De a pártközponttól én irányvonalat vagy direkt utasítást nem kaptam. Az akkori színházvezetők rendkívül önállóan dolgoztak.

– Én még mindig arra szeretnék választ kapni – talán nem fogalmazok elég világosan –: milyennek találta azidőben a kultúrpolitikát?

– Ha azt akarja tudni, nekem az volt a benyomásom, hogy a kultúrpolitika meghatározója a kulturális minisztérium volt. Ő diktálta, ő szólt bele a műsorpolitikába. A mechanizmusa ennek az volt, formálisan, hogy a színház összeállította a műsortervet, azután...

– Bocsásson meg, hogy a szavába vágok! Felejtsük végre el Szolnokot, a színházat! A kérdés egyelőre csakis a magyar kultúrpolitika ezidőben.

– Szeretném hangsúlyozni még egyszer, hogy kultúrpolitikáról sokkal többet én nem tudok mondani.

– Jó, akkor valahogy másképp... Érezhetők voltak-e bármilyen szakaszok, korszakok az 1975-től 1982-ig terjedő idejében? Vagy tökéletesen egységesnek, egyöntetűnek tetszett ez a hét év?

– Én nem tudok megkülönböztetni szakaszokat, nem is foglalkoztatott engem, mert annyira távol álltunk az irányítástól. Mint említettem, a kulturális minisztérium közvetlenül végezte ezeket a feladatokat. Akkor Tóth Dezső volt az a miniszterhelyettes, aki az ügyeket intézte. Minden bemutatón ott voltak, s a műsortervbe – hogy mondjam: konzultálás vagy jóváhagyás címén – beleszóltak. Minket nem kerestek meg – csak akkor, amikor különleges problémák adódtak.

– Akkor térjünk rá inkább a konkrétumokra! Mert az a gyanúm, mégiscsak azt hiszi, hogy prekoncepcióval faggatom. Talán az események időrendjében könnyebben fogunk haladni. Az első színházi vezetés, amellyel ott-tartózkodása alatt találkozhatott, az a Székely Gábor-féle volt.

– Amikor lekerültem, nem az volt az első dolgom, hogy a színházzal keressem a kapcsolatot. De mégis összejöttünk Székely Gáborral, s a leghosszabban akkor beszéltünk, amikor már el akart jönni. Ekkor megkerestem a miniszter Pozsgay Imrét is, hogy Székelyt hagyják ott, ha bárki jönne, nehézségeim lehetnének, most nyugalom van, prosperitás van.

– Értesüléseim szerint is, ez ügyben Pozsgay Imre akarata érvényesült. Lám, Ön is hozzá fordult, s nem az „ügyintézőként" emlegetett Tóth Dezsőhöz, s nem is a pártközponthoz, vagy éppen magához Aczél Györgyhöz. De ne szaladjunk még előre!

– Úgy kaptam örökül a színházat, hogy jó kezekben van, fiatal, tehetséges személyiség vezeti. Ezért nem is láttam úgy, hogy nekem ott rögtön tájékozódnom kellene. Jó volt a műsorpolitikájuk, viszonylag a látogatottságuk is. Akkor döbbentem rá, hogy itt változások lesznek, amikor már zajlottak is.

– Azt mondják, a Székely-féle színházat nemigen szerették ott helyben, a városban, a megyében. Elismerték a szakmai erényeit, már csak az országos sajtója, kritikai sikere miatt is, de nemigen szívelték. Mert nem felelt meg az akkor domináns ízlésnek. Így igaz-e?

– Ez igaz. Úgy tartották, Székely Gábor avantgárd színházat csinál – sajátmagának, a társulatnak, nem pedig a közönségnek. Kísérleti intézményt teremtett, kísérlet alá vette a közönséget, amelyik nem jó szívvel fogadta ezt.

– Elég különös avantgárdnak, kísérletinek aposztrofálni egy lényegében realista színházat.

– Így nevezték. Nekem tetszett. De én előrebocsátottam magának, nem vagyok nagy művészetértő. Én mindig mondtam, egy országnak el kell bírnia, hogy van egy ilyen ember is, aki újat és mást akar. Ahol lehetett, támogattam, sőt, próbáltam kijárni, hogy maradjon.

– Tudok olyan színművekről, amelyeket Székelyék beadtak a műsortervi kérelemben, s nem nyertek engedélyezést. Hogy csak egyet említsek, azt, amelynek később külön története lett: *A velencei kalmár*t. Mit tud ezekről? Milyen volt Ön szerint a műsorterv engedélyezésének rendszere?

– Hogy mit engedélyeztek, s mit nem – én erre hiteles választ nem tudok adni. Én azt ismertem, hogy a terv általában a tanácshoz, majd a kulturális minisztériumhoz, a Tóth Dezső-féle szervezethez került, ahol az ő apparátusa megvizsgálta, s kimondta a végső szót. Én mindig utólag néztem meg az elfogadott tervet.

– Megfontoltan állította, hogy a minisztérium mondta ki a végső szót?

– Igen. A végső szót a művelődési minisztérium mondta ki.

– Ez bizonyíthatóan nem így volt. A megyéből a tanács megjegyzéseivel fölkerült a műsorterv a minisztériumba, ahol úgyszintén fűztek hozzá megjegyzéseket, s egy évad végi agit-prop ülésen, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának ülésén – ahol Aczél György nem csak ideológiai titkár korában volt jelen – szabályszerűen megtárgyalták a programot, s mondtak vétót vagy áment.

– Lehet, hogy furcsa, de ezt én most hallom először. Énhozzám soha nem jutott el a híre annak, hogy az agit-prop

bizottságnak állásfoglalásai vannak. Mint említettem, a pártközponttal műsorügyekben nem tárgyaltunk. Nem informáltak erről. A művelődési minisztériummal tárgyaltak. Ha voltak bizonyos nézeteltérések, problémák, akkor a Szolnok megyei agit-prop osztályvezető vagy agit-prop titkár tájékoztatott. Aczél György engem egyetlen egyszer hívott föl. Akkor – sajnálom, nem tudom már a darab címét, s azt sem, ki rendezte –, amikor volt egy olyan előadás, ahol sárral dobálóztak.

– Talán a *Macbeth*-re gondol, amelyet Csiszár Imre rendezett akkoriban.

– Lehet, hogy az volt.

– Aczél György arra kért: Miklós, nézzétek már meg! Mindennek van határa!

– Talán segíthetek felidézni: a színpad közepét, afféle gyűrűvel körülvett porondot, kibélelték nylonfóliával, sár volt ebben a „medencében", amelyben játszottak a színészek.

– Úgy van, ez az. Tocsogtak, fetrengtek ottan. Tehát azt mondta Aczél György: Azért ne dobálják meg sárral a közönséget! Talán csakugyan a nézőtérre is hullhatott véletlenül, elementáris jelenetben előfordulhat, hogy valamennyi kicseppen. Mikor először láttam, páholyban ültem, oda nemigen freccsenhetett. Még egyszer elmentem megnézni, azt hiszem, akkor a földszinten ültem le, nem tapasztaltam fröcskölést, de ez még nem zárja ki. Annyi történt, hogy szóltam, talán a rendezőnek: ilyen panasz érkezett, hát, vigyázzanak rá! Ezzel részemről el volt intézve.

– Visszatérve a műsorterv-engedélyeztetés félretett kérdésére: mit tud *A velencei kalmár* sorozatos kérelmének a sorsáról?

– Az előző kérelmekről most hallok először.

– Értem. Akkor most érkeznénk el Székely Gábor távozásához, amely a vidéki színházak legjobb vezetőinek fővárosba hozatalakor a Nemzeti Színház-Népszínház „csomagtervnek" részeként egyértelműen budapesti döntés volt.

– Fönt is voltam Budapesten, ez ügyben kifejezetten. Ahogy említettem, Pozsgay Imrét kerestem fel az irodájában.

– Mivel magyarázza Ön, hogy őhozzá fordult?

– Ő állt hozzám a legközelebb, baráti szálak is fűztek hozzá. Hosszan beszélgettünk, elmondta, milyen nehéz helyzetben van a Nemzeti Színház. Meg kell oldani az „első színház" vezetését, oda alkalmas ember kell. S ő alkalmasnak találta Székely Gábort. Megadtam magam, tudomásul vettem, hogy ez az elsődleges érdek. Bár azt tudtam, hogy Szolnok roszszul jár.

– Feltennék egy álnaív kérdést? Ön a megyei pártbizottságot képviselte, nem a tanácsot, amelyhez a színház tartozik. Miért gondolta azt, hogy a pb első titkárának kell lépést tennie ez ügyben, a színházvezetés ügyében?

– Ez történelmietlen kérdés. Ma nagyon sok ilyen történelmietlen kérdéssel állunk szemben. Ez fakad ki az emberekből, s nem akarom elbírálni, hogy jogos-e vagy sem. Ha valamire reális választ, hiteles választ akarunk, történelmi szemléletünket nem szabad elveszítenünk. Mai szemmel kérdez rá az akkori struktúrára.

– Csak azért, hogy e struktúra jellemzőit elfogulatlanul tekintve ragadhassuk meg.

– Tudhatja, ha valami fájt egy megyének, és állami feladat volt, akkor a megyei pártbizottság, így az első titkár is a magáénak érezte az ügyet, s még ha távol is állt tőle hivatalosan a teendő, megpróbált eljárni. Ez történt ekkor is. Ez természetes volt, nem volt kínos. Sőt.

– Azt reméltem – ugyan csekély reménnyel –, hogy kérdésemre nem az érzelmei tolulnak előtérbe, hanem mintegy evidenciaként, valamilyen jogszabályra, netán törvényre hivatkozhat, amely rögzítette volna a pártvezetés fölérendeltségét az állami irányításnak. Eszerint csak a praxisra, szokásra utalhat.

– Ez több volt, mint praktika.

– Érdekes szótévesztés.

– Abból az elvből táplálkozott, hogy az MSZMP politikai felügyeletet gyakorolt az állam különböző területei felett, a gazdaságtól a kultúráig. Ez szervezeti szabályzatban, papíron nem volt sehol sem lefektetve. De ha végignézi a Központi Bizottság döntéseit, azok rávilágítanak arra, hogy irányelveket határozott meg a párt, a gazdaságban éppúgy, mint a kultúrában, amelyeket a pártbizottságok országszerte követtek, mert követniük kellett.

– Tehát mégiscsak kapott irányelveket.

– A mindennapi ügyekbe beleszólni nem volt kötelező, s nem is volt elfogadott. De ha valaki valamilyen bajban volt, hát, odafordult a párthoz. Nagyon furcsán jött volna ki abban az időben azt mondani: kérem, forduljon máshoz! Ezt nem lehetett megtenni. Az csodálkozott volna legjobban e szabadkozáson, aki hozzánk fordult.

– A szavai valaminő atyai pártfogást idéznek fel, sőt, még a gyermeki ragaszkodást is, a segítségkérést, amely korántsem történt meg mindazon ügyekben, amelyekbe a párt beleavatkozott. Van is erre már egy szavunk: a paternalizmus. S ez a szellem oly erős volt, hogy a pártstruktúrán túllépő íratlan jogkörét senki sem merte megkérdőjelezni. Vagy előfordult, hogy a megyei pb állásfoglalásával szembehelyezkedtek volna a tanácsiak?

– Nem, nem volt gyakorlat. Azért feltételezni kell azt is, hogy olyan bornírtságokat nem kívánt a pártbizottság, amelytől a tanácsnak vissza kellett volna hőkölnie: jaj, ezt nem csináljuk!

– Azért a pártnak akadtak tévedései. De haladjunk a társulat históriájában tovább: Székely Gábor az utódjául Schwajda Györgyöt jelölte meg.

– Pillanatok alatt, mint egy épkézláb embert, ki is nevezték. Ebben nem volt semmi konfliktus. De az ő ügyéről *A velencei kalmár*ról azt tudom mondani, Schwajda eléggé belelovallta

magát, a végsőkig elszánva kitartott. Anélkül, hogy vele beszéltem volna, hallva a konfliktusról, fölhívtam Tóth Dezsőt. Arra kértem, magyarázza meg, mi ez az ellentét, amelyben ennyire kifeszült a húr, s miért nem lehet ebben az ügyben engedni. A következő választ kaptam: annyi azilyen jellegű darab van már a színpadokon, hogy az egységes, országos műsorpolitkai ezt már nem bírja el. Akkoriban ment a *Hegedűs a háztetőn,* meg sok más ilyen.

– Sok nem lehetett. Nem tudom, mi kerülhetett még ilyen gyanúba a *Hegedűs a háztetőn* mellett.

– Azon kívül még egyet-kettőt mondott. Annyit fűzött még hozzá: Ha ezt bemutatjuk, későbbi időpontban, Budapesten fogjuk bemutatni.

– Ez érdekes, mert abból, hogy Tóth Dezső közös nevező alá vonta a *Hegedűs a háztetőnt* és *A velencei kalmárt*, kiviláglik az, amit bár mindenki tudott, még az érintett Schwajda György előtt sem mondott ki senki: a zsidó tematika miatt kifogásolták a bemutatót.

– Ez volt a válasz. Azután vártuk a fejleményeket, Schwajdát érzelmileg mélyen érinthette az ügy, mert kitűnő szereplőgárdát is talált, ahogy visszaemlékszem. Most is a fülembe cseng egy mondata, hogy ő ezt nem teszi meg a Major tanár úrral. Ő elígérkezett, s ilyen bombalehetőséget nem hagy ki. Ha nem megy, akkor itthagyja a színházat, ha ilyen állapotok uralkodnak. Nem akarom a megyét védeni, sem magamat, de ebben mi nem rúgtunk labdába. Ennyi volt.

– Ez csakugyan „föntˮ zajlott. Hiszen Schwajda György egyenesen odafordult, ahol kevéssel előbb a kinevezésének az ügye is zajlott.

– Mint következő lépést, már Kerényi Imre érkeztét idézhetem fel. Mondták, hogy kiváló embert kapunk. Az az időszak hozott is fellendülést.

– Az igazsághoz tartozik, hogy az a műsor, amelyet Kerényi Imre realizált – annak a szovjet darabnak a kivételével,

amelyre *A velencei kalmár*t kicserélte –, lényegében megfelelt annak a tervnek, amelyet Schwajda György készített. Az az egyetlen szezon, amelyet Kerényi Imre végig is vezetett, az elődje által elkészített műsorterv jegyében, az elődje által szerződtetett színészekkel zajlott.

– De jól csinálta, jól hajtotta végre.

– Nem kétlem. Tehát közmegelégedésre működött. Miért távozott el mégis Ön szerint?

– Eltérően Székelytől és Schwajdától, többször beszéltem Kerényivel, győzködtem is, hogy ne menjen el. Azt panaszolta, nem bírja a túlterhelést. Alig láthatja a feleségét, a gyerekét, nincs megfelelő közlekedési eszköze, nincs sofőrje.

– Nyilván, ugyanezekkel a problémákkal küszködtek az elődei is.

– Bizonyára. Csakhogy Kerényi Imre szorgalmi feladatokat is teljesített. Valamilyen monstre bemutatót rendezett Moszkvában, politikai ünnepség keretében. Ingajáratban közlekedett Moszkva, Budapest és Szolnok között. Ez embertelen lekötöttség volt, valamit le kellett adnia, s kézenfekvőnek Szolnok látszott. Rábeszéltem volna, hogy maradjon, segíteni akartam. Egyet nem tudtam neki adni, Mercedes gépkocsit. Hogy kicseréljük neki az autót, egy jobbra, újabbra, azt lehetett volna. De hát, annyira eltökélte magát.

– Sűrű beszélgetéseket emleget. Miért került szorosabb kapcsolatba Kerényi Imrével, mint bármely korábbi színházvezetővel?

– Alighanem Kerényi kitűzte maga elé, hogy meghódítja Szolnokot. Mert végigjárt mindenkit, megkeresett engem is a pártbizottságon. Mindent megmozgatott, minden létező embert, akitől segítségre számított. Egyszerűen alkalmazkodott mindahhoz a körülményhez, amelyekhez kivált egy nembudapesti színház esetében, alkalmazkodni kell. Nagyszerűen csinálta.

– Felmérte az akkori erőviszonyokat. De lépjünk tovább.

hiszen – minden jellemző mozzanata ellenére – nem e „békekor" a téma.

– Kerényi idejében a színház kiköltekezett. A költségvetés egyensúlya mindig ingadozott, pénzzavarral küszködtek. Ezt nem bűnös mulasztásként említem, hiszen csak a lehetőségeket igyekezett tágítani, feszegetni. Ezért a pártbizottságon is, de a tanácsnál is úgy látták, hogy jó lenne az igazgatást, főleg gazdasági tekintetben egy jobban ellenőrizhető, kontaktust tartó ember kezébe adni. Így került a színház élére Lengyel Boldizsár, aki a helyi irányításban dolgozott azelőtt. S hogy legyen egy jó nevű rendező is a társulatvezetésben, Paál István lett a főrendező. Kompromisszumok árán, ilyen vezetés keletkezett. Én személy szerint, Lengyel Boldizsárt nem tartottam szakértőnek, bennfentesnek a színház életében. Viszont egybehangzó vélemény szerint, nem akarták Paált igazgatónak kinevezni, csak főrendezőnek. Nem tartották alkalmasnak, nem hitték, hogy a két feladatkört együtt is elbírná. Hiszen Kerényi elmenetele is figyelmeztető jel volt, hogy túl sok egy embernek. S az is volt a közvélekedés, hogy a Paál csak a színháznak él, mindaz iránt, ami még a vezetéshez hozzátartozna, nincs fogékonysága. Mintha a színház prosperitásában valami törés mutatkozott volna. Én nem tudtam ezt pontosan kitapintani, s erre rá is cáfoltak Paálnak a kitűnő rendezései.

– Így emlékszik *Az ember tragédiájá*ra is?

– Az az előadás jól sikerült, újszerű volt. Abból az elvből kiindulva, hogy mi vagyunk mindenért felelősek, kaptam érte szemrehányást. Mit csináltok ti ott, Évából utcalányt?

– Látja, mégiscsak váltottak szót közvetlenül is színházi dolgokról?

– Én nem mentem fel, nem beszéltem velük, tényleg. Egy központi bizottsági ülésen, egy KB-ülés szünetében szólt nekem Aczél György: Mit csináltok ti ott? Évából utcalányt! S így tovább: elég legyen már ebből! Meg ilyesmi. Én nem is közvetítettem ezt a színháznak.

– Valóban nincs titkolnivalója az ügyben, hiszen Paál István szerint is pozitív szerepet játszott a *Tragédia*-előadás védelmében. Van még egy epizód viszont, az Ön első tikárságának idejéből, amikor már nem érezhető a pártfogása. Igaz – legalábbis az érintett Paál István szeme láttára – Ön nemcsak pro, hanem kontra sem tett semmit. Az ideológiai titkára volt az, aki ellenezte az úgymond: angolszász Albee-egyfelvonásosokat, s aki Tóth Dezsőhöz fordult, amikor a rendező „makacskodott".

– Erre azt tudom mondani – nem azért, hogy az ideológiai titkárt védjem –, ha valaki azt gondolja, hogy egy megye, amelyiknek színháza van, önálló műsorpolitikát folytatott, az nagyon téved. Megerősítem: nagyon határozottan a kulturális minisztériumból irányították a színházat. Ez is példázza: a titkár is a telefont vette, s megkérdezte a miniszterhelyettestől, mitévő legyen. Ez ügyben engem nem is keresett meg. Valami dereng, hogy sok az angolszász darab. Valamit mondtak nekem is, bizonyára, mert általában mindent elmondtak. De mivel ez megoldódott, ez az ügy – nem ügy, s én nem foglalkoztam vele.

– Csakhogy ekkor már borotvaélen táncolt a helyzet. Az fenyegetett, ami később be is következett, hogy Paál István elment. Ha nem Schwajda Györgyöt hívják vissza, akkor minden bizonnyal, minőség tekintetében megszűnt volna az egyike a legjobb társulatainknak. Tehát egy ilyen eset, nem feltétlenül annyi: az egyik vezető jön, a másik megy. S ha a társulat nem is esik áldozatul, egy művész pályáját törhetik derékba. Ami meg is történt. Paál István azóta sem talál magára.

– Én Paállal alig beszéltem, tehetségesnek tartottam, érdekes figura volt. Megdöbbentő, amilyen kopott farmerban járt.

– Most is abban jár... Ne veselkedjünk még egyszer neki a kérdésnek, amelyre nem sikerült világos, egyértelmű választ fogalmazni, első nekirugaszkodásra? Milyennek látta egy megyei első titkár a magyar kultúrpolitikát a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején? Kíséreljük meg, most hogy már tudjuk, mit várunk egymástól. Én nyíltságot várnék.

– A kultúrpolitika teljes spektruma Aczél György kezében volt, aki ezzel óriási felelősséget vállalt magára. Egy személyben irányított. Bármilyen tisztséget is töltött be valaki az állami területen, legyen az miniszterhelyettes, vagy akár miniszter, csak a végrehajtója lehetett annak a politikának. Gyakorlatilag Tóth Dezső sem érvényesíthette a saját felfogását. S ő csakugyan a pártközpont és a minisztérium közti összekötő szerepet töltötte be, így volt, nem is volt más lehetőség. Az nem igaz, hogy egy miniszterhelyettes önálló lehetett. Nem is annyira a minisztere alá tartozott. A munkastílushoz hozzátartozott, hogy áttételt nem is alkalmaztak, s ő közvetlenül Aczél Györgytől vagy a pártközpontból valakitől kapta meg az utasítást. Azt tudom, hogy Pozsgay Imrének sok konfliktusa volt Aczél Györggyel emiatt, hogy a direkt irányítás Tóth Dezsőn keresztül történt, s őt kihagyták belőle. Én nem tudom, mivel buktatták meg. Még nagyon lent voltam, amikor az események történtek. Nekem egyszer említette, hogy ő elindított volna egy reformfolyamatot, de vele türelmetlenek voltak. Volt is egy ilyen pszichés türelmetlenség az egész társadalomban, amely tüstént sikereket akart. A reálpolitikusoktól, mint minisztertől, megszabadultak.

KÖPECZI BÉLA

– Tanár Úr! Szólíthatom így? Hiszen tanított a bölcsészkar francia szakán... Bár akkor is tudtam különféle tisztségeiről, funkcióiról, mégis inkább tudósnak láttam, irodalomtudósnak, irodalomtörténésznek. Tudományos alkata szembetűnő volt, de még az előadói stílusa is ilyen emberre vallott, cseppet sem hasonlított a politikai szónokéra. Mindenekelőtt a tárgyára, s nem a hallgatóságára figyelt. Nem is akart hatást elérni lassú tempójú beszédével, magába forduló, jegyzeteibe mélyedő attitűdjével. Amikor 1982 júniusában elfogadta a művelődési miniszteri tárcát, meg is lepődtem.

– Mindig kettős életet éltem, tehát nemcsak kutató, oktató voltam, hanem mindenkor részt vettem a kulturális közéletben is. Többi között a Kiadói Főigazgatóság vezetője voltam, a Központi Bizottság kulturális osztályának vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, illetve főtitkárhelyettese.

– Ez a fölsorolás elegendő annak a bizonyítására, nem volt idegen Öntől az, hogy közreműködjön úgy is, mint funkcionárius.

– Ami abból a meggyőződésemből fakadt, hogy az értelmiséginek részt kell vennie szakértelmével a maga területén azon ügyekben, amelyekben a köz is érdekelt, s nem csak mi magunk. Így vállaltam el a művelődési miniszteri tisztet. És végig úgy fogtam fel, hogy én, mint szakember, igyekszem

bizonyos elveket, kritériumokat érvényesíteni a művelődéspolitikában.

– Elsősorban politikai vagy inkább kulturális elveknek kívánt érvényt szerezni a miniszteri székében?

– Elsősorban az érték-kritériumoknak. Mert a meggyőződésem az volt, s az is maradt – Eötvös József nyomdokán –, hogy Magyarország jövője kultúra-ügy. Kulturális ügy abban az értelemben, hogy emelni kell az ország műveltségi színvonalát, az általános műveltséget és a szakképzettséget egyaránt. A kultúra nem ismeretek összessége, hanem értékrendszer, s ezáltal életmódot és világnézetet alakító tényező.

– Ez időben nyilván, a pártolandó világnézet a marxizmus, a kommunista világfelfogás volt. De mit kívánt az érték-kritériumok érvényesítéséért tenni?

– Mindenekelőtt – s ezt a nyilvánosság előtt is kijelentettem – az oktatással kívántam foglalkozni. E területen az akkori reformfolyamatot iparkodtam továbbvinni. Hiszen Magyarországon több reformhullám volt.

– Beszélgetésünk témáját, a színházművészetet tekintve nemhogy reformhullámról nincs szó, mire Önt kinevezték éppenhogy a legmélyebb hullámvölgyben vagyunk.

– Ekkortájt arra törekedtem, hogy az új oktatási törvény kialakításához járuljak hozzá. Történjék meg az oktatás tartalmi korszerűsítése, új típusú iskolák jöjjenek létre, például ötéves technikumok és a kétnyelvű gimnáziumok. E reformhoz hozzátartozott az intézmények önállóságának a megerősítése, és a pedagógus személyiségének a kiemelése. És folytathatnám a sort...

– Inkább az érdekelne: amikor mérleget készített miniszteri tevékenységéről, úgy érezte-e, hogy megérte? Sikerült megvalósítania a szándékait?

– Nézze, az oktatási törvényt sikerült megalkotni. Természetesen, az akkori politika keretei között, az adott körülmények, lehetőségek között. Ma, amikor elismertetik nem-

csak a politikai-ideológiai pluralizmust, hanem a szakmai pluralizmust is, nyilvánvalóan, az oktatási törvényt is felül kell vizsgálni. De alapelveiben szerintem a jövő számára is megfelelő, legalább is a közeljövő számára. Ha azt nézem, mit lehetett elérni az oktatás anyagi szintjének javítására, a pedagógusok jobb megbecsülésére, azt kell mondanom, hogy nagyon elégedetlen vagyok. Nemcsak az oktatás, hanem az egész kultúra gazdasági helyzete volt az egyik ok – elérve a kort, amikor már illik is visszavonulni –, amely miatt úgy gondoltam, hogy nyugdíjba vonulok. Tehát az én mérlegem: pozito-negatív.

– Értem, hogy főképp az oktatással foglalkozott. Nem is volt művelődési miniszterként művészetpolitikai koncepciója? Nem is akarta kialakítani? Nem is várták el Öntől?

– Én közművelődési koncepciót képviseltem. Már a hatvanas években úgy véltem, hogy először is közönséget kell nevelni, az iskolán keresztül is, az iskolán kívüli intézményeken keresztül is. Tehát az én számomra a művészetpolitikai koncepció, ha úgy tetszik, része volt egy közművelődési koncepciónak. Az foglalkoztatott, lehet-e értékesebb tömegkultúrára törekedni. Vagy Magyarország ugyanazokat a divatokat fogja követni, a silányságokat, amelyek a határok megnyíltával, az elzárkózás megszűntével ide is beáramlanak a nyugati tömegkultúrából, az úgynevezett konzumkultúrából.

– Úgy érti, csak ennek kapcsán foglalkozott a művészeti politikával is?

– Egyes ágazatokban, mint az irodalom, a könyvkiadás szakismeretekkel is rendelkeztem, hiszen tizenöt esztendőn keresztül dolgoztam a magyar könyvkiadásban, mint lektor, lektorátusvezető, mint kiadói főigazgató. Törekedtem erőteljesebben nyitni a külföld felé, segíteni az irányzatok kikristályosodását, ha vannak egyáltalán ilyenek. Ki akartam mindent adni, ami valamilyen értéket képvisel – ide értve a kísérleti értékeket is, amelyek nem a nagy klasszikus hagyományhoz tartoznak.

– Ennek mérlege bizonyára, megint csak „pozito-negatív"...

– Meg voltam győződve, hogy a nyolcvanas évek elején már lehet művészeti irányzatokról is beszélni. Csalódással kellett tapasztalnom, hogy ez a feltételezés nem felelt meg a valóságnak. Hamar kiderült, hogy például az irodalomban politikai kérdés az irányzat – s nem egyszerűen művészeti, irodalmi, esztétikai irányzatról van szó. Kísérleteim hamar beleütköztek a korlátokba.

– Magyarán?

– Ha egy rendszerben nincs politikai pluralizmus, és ugyanakkor az írók, a művészek egy csoportja más platformról politizálna, mint amilyent az egyetlen párt képvisel, akkor a kultúrpolitikán is szükségszerűen nyomot hagynak azok az ellentmondások, amelyek e helyzetből származnak.

– Tehát azt állítja, hogy a művelődési miniszteri státus, feladatkör, hatáskör nem volt elegendő ahhoz, hogy változtasson.

– Nem volt elegendő. A kultúra is közvetlen pártirányítású volt. Ami nem azt jelentette, mint 1956 előtt, hogy feltétlenül minden részletkérdésbe beleszóltak, de a politikai kérdésekben a Politikai Bizottság, a Központi Bizottság apparátusa volt az alapvetően meghatározó. A művelődési miniszternek joga volt véleményt mondani, de a döntés nem az övé volt. Hangsúlyozom: nem szakmai kérdésekről, hanem politikai kérdésekről van szó.

– Az imént lefestett helyzet szemszögéből, tud-e korszakokat megkülönböztetni a minisztersége idején?

– Amikor én a tárcát átvettem, csakugyan arra gondoltam, hogy a nagyobb szabadság felé megyünk, az igazi szellemi élet felé, ahol igazi viták is lesznek, irodalmi-művészeti viták. Mert a politika vonatkozásában azt hittem, hogy nem feltét-

lenül szükséges a konfliktus a vezetés és a művészek egyes csoportjai között. Ez a bizakodásom tartott a nyolcvanas évek közepéig. A '85-ös márciusi kongresszus is reményeket keltett. De '86 táján kiderült, hogy a remények nem teljesednek. Fokozódnak a gazdasági nehézségek, éleződnek a politikai ellentétek, s attól fogva, eléggé hektikus politikai vezetéssel volt dolgom, amelyik az irodalmi-művészeti életben, de főként az irodalmi életben jelentkező ellentmondásokra, ellentétekre, igen érzékenyen, sokszor csapkodva reagált.

– Pedig a 85-ös pártkongresszuson vált meg Aczél György az ideológiai titkári stallumtól. Az ezutáni időket „poszt-Aczél korszaknak" is mondják.

– Kétségkívül, Aczél Györgynek meghatározó szerepe volt, részletkérdésekkel is foglalkozott a kulturális politikában. Ilyen-olyan vonzalmak, ellenszenvek alapján is nyilvánított véleményt részletügyekről. 1985 után a Politikai Bizottság, a Központi Bizottság Agit-Prop Bizottsága tényleg csak a nagy politikai kérdésekkel, vagy a nagynak vélt politikai kérdésekkel foglalkozott a kulturális életben. Én az 1986 táján kezdődő időszakot láttam olyannak, amelyben a feszültségek erősbödtek. Nem belülről, a kultúrából kell kiindulni, ez esetben sem, hanem a gazdaságból, a politikából, mert az ottani jelenségek mutattak ebbe az irányba, hatottak a kulturális életre is. Azt kell mondanom ugyanakkor, hogy ekkoriban szabadabb atmoszféra volt, amely a legkülönbözőbb nézetek – a nempolitikai pluralizmus – megnyilvánulásához vezettek. A kulturális irányítás a szakmai keretekben önállóbb lehetett.

– Minden bizonnyal a miniszteri puvoárját korlátozta a politikai vezetés. De egyfajta munkamegosztás jegyében, Ön engedte át a terepet a helyettesének, Tóth Dezsőnek.

– Én minden vezető munkatársamnak nagy önállóságot adtam. Ezért a művészetek tekintetében a művelődési miniszterhelyettesnek, Tóth Dezsőnek volt alapvető szerepe esztendőkön keresztül, a haláláig. Tóth Dezső közismerten irodalmár, irodalomtudós és -történész volt, aki hosszú időt töltött a Központi Bizottság megfelelő osztályán, és a kulturális, illetve Művelődési Minisztériumban is. Határozott véleménye volt, amelyet nyíltan, vitákban is képviselt.

– A saját meggyőződését?

– Ami a politikai kérdéseket illeti, természetesen, őis ugyanabban a körben mozgott, tehát a Politikai Bizottság, illetve a Központi Bizottság illetékes osztályának az irányítását fogadta el.

– Sokaktól hallottam azt a vélekedést, hogy ő mintegy összekötő szerepet töltött be a pártközpont és a minisztérium között. Így látja-e Ön is?

– Én úgy láttam, hogy Tóth Dezső véleményére a pártközpontban is sokat adtak, de gyakorlatilag, legalábbis ami az én időszakomat illeti – mert azt nem ismerem, amikor Pozsgay Imrével vitatkoztak – fő kérdésekben a miniszter tartotta a kapcsolatot a Központi Bizottság osztályával, persze, részletkérdésekben eljárt a miniszterhelyettes is.

– Így volt ez a művészetek területén is?

– Az általános művészetpolitikai kérdések engem illettek. A szakmai és konkrét ügyek pedig mindenképpen őt. S ő tartotta a kapcsolatot az irodalmi-művészeti körökkel, nyilatkozott a vitás kérdésekről is.

– Emlékszik-e olyan esetre, amikor Tóth Dezsőnek valamilyen törekvését vagy cselekedetét Ön felülbírálta volna?

– Nem, ilyen nem volt. Sohasem bíráltam felül a döntéseit. Az együttműködésünk barátinak mondható volt, annál is inkább, mert korábban munkatársam volt a Központi Bizottság kulturális osztályán is.

– Nem volt olyan eset sem, amikor úgy érezte, jobb lett volna, ha valamit megakadályoz.

– Nem, nem emlékszem ilyenre. A nagy kérdéseket, példának okáért: a kiadói, a filmgyártási, a színházi terveket kollektíven megvitattuk. Tehát a színházi műsorokat is, a

miniszteri értekezleteken, ahová meghívtuk az illetékes szakembereket a pártközpontból, de a Színházművészeti Szövetségből is. E tanácskozásoknak lényeges pontjai azok voltak, milyen színvonalú a program, mennyire sokoldalú, mennyire koordinált. És amelyek azok az úgynevezett problematikus művek. Vizsgáltuk, egyáltalán megfelelnek-e az igényesség követelményének. Tehát ez megint az olcsóságnak, a szórakoztatás túlhajtásának, az említett konzumkultúrának a problematikája.

– Alighanem voltak ennél elevenbevágóbb „felvetések" is.

– Az, hogy valami politikailag problematikus vagy sem, az illetékes osztály vetette fel, adott esetben a minisztérium színházi osztálya, vagy a pártközpont képviselője.

– Kérem, említsen párat a politikailag problematikus művekből, szerzőkből!

– Mondjuk ilyen volt Ionesco. Én nevetséges gondnak tartottam. Ha emlékszik, a hetvenes évek első felében, a francia tanszéken elő is adtuk a *Cantatrice chauve*-ot, *A kopasz énekesnő*t. Akkor szemrehányást kaptam érte. A problematikussága azzal függött össze, hogy Ionesco dicsérte Ceausescu lépéseit, az akkori román politikát dicsőítette velünk szemben. Ebből a politikai megfontolásból kifogásolták a bemutatását. Ilyenre emlékszem.

– És a magyar művek, szerzők közül?

– Ha jól emlékszem – nem akarok tévedni, én ezekkel az ügyekkel nem nagyon foglalkoztam –, *A kétfejű fenevad*nak, Weöres Sándor színjátékának a bemutatásától tartottak, vagyis attól, hogyan fogják értelmezni.

– Ilyenkor mindig átengedte másoknak a döntést? Az esetben is, amikor a tiltást – mint Ionesco-ét – nevetségesnek vélte?

– Igen, mert nem éreztem olyan izgalmasnak a kérdést. Meg voltam győződve, hogy egy idő múltán úgy is sor kerül a bemutatókra. Pár évvel előbb vagy utóbb. Egyébként némely esetben a színházak vezetői is kérték a véleményünket.

– Kíváncsi lennék, kik is lehettek e tanácstalanok!

– Szerintem nemcsak a minisztériumból, a pártközpontból tartotta fel valaki a kezét, hogy jelezze a kétségét. A színházi közvéleményt – akármilyen is volt – különböző emberek alkották, akik ilyen vagy olyan nézeten voltak. És egyes belső színházi viták eljutottak hozzánk is.

– Mondanék néhány kulcsszót, amelyek jelzik az allergikus pontokat. Ezek a szerkesztőségekig is visszahangoztak. Ezeket hánytorgatták fel nemcsak a színielőadásokkal szemben, de még a kritikák esetében is. Elsőként például: az abszurd.

– Hát, igen. Ionesco.

– Nem azon az alapon említem, hogy az író szereti-e vagy nem szereti a román rendszert. Az abszurd ettől függetlenül is nem-szeretem műfaj volt.

– Az én miniszterségem idején ez az abszurd-ügy megszűnt.

– Jó. A másik rosszallás: megint angolszász darab!

– Ezt soha nem hallottam, soha. Az abszurdot hallottam.

– Emiatt visszadobott műsortervekről sem hallott?

– Semmiről sem hallottam e tekintetben.

– Harmadjára: az érintetteket megfeddték a lengyel darabok miatt.

– Természetesen olyan aggodalmak jelentkeztek a lengyel, meg a csehszlovák darabok kapcsán, mit szól az ottani politika, kultúrpolitika. Miután a kulturális egyezmények, a különböző szerződések kötöttek bennünket. Felmerült, menynyiszer adják Mrožeket vagy mást. De bevallom, én ezzel megintcsak soha nem foglalkoztam.

– Úgy véli, ha például túl sok Mrožek lett volna, nemzetközi szinten is beleszóltak volna.

– Feltették volna a kérdést, miért éppen ezt a vonulatot állítjuk előtérbe, miért nem inkább másokat mutatunk be.

– Amit nagyon sokszor megkaptunk, a színháziak is, a színikritikusok is, hogy „pesszimista" műveket pártolunk.

– Ez érthető. Ezek mind olyan szempontjai voltak a művelődéspolitikának, amelyekben mindig az arányoknak a kérdése rejlett. Nem az volt a gond, hogy ne is legyen pesszimista mű. Ilyen szamárságot senki sem talál ki. Hanem az, hogy egy évad műsortervét megnézve, milyen arányok alakulnak ki.

– Ám – hogy a jogos életérzést ne is említsem – a drámának műfajalkotó ismérve a konfliktus. A tragédiában ez, ugye, még tragikus véghez is vezet. Aligha tölthet el hurrá-optimizmussal!

– A pesszimizmus, meg a többi, amelyeket felhoz, mind inkább proporciós kérdések voltak. Azt megértem, persze, hogy egy színikritikus számára nem érdekesek az aránykérdések, hanem az foglalkoztatja, hogy ezeken belül egy adott színjátékról írhat vagy nem írhat. Tartom magam annyira okos, felvilágosult embernek, hogy ne higgyem magamról, ilyen ostoba szempontokat akartam volna érvényesíteni. De ha már az abszurditásokról szólunk, én abszurdnak tartottam a színházi kritikát, amely éppen azért, mert védeni kívánt bizonyos irányzatokat, az eszmei problémákat elhallgatta. Ezt meg is írtam a *Marat halálá*val, a Peter Weiss-előadással, a kaposvári színházzal kapcsolatban. Nekem az volt a meggyőződésem, hogy sok mindent be lehet mutatni, de elhallgatni a problémákat, az szégyen!

– Örülök, hogy Ön hozta szóba az esetet. Tehát azt a cikket a tulajdon szándékából fogalmazta?

– A saját szándékomból.

– Csakhogy a bemutató 1981 decemberében volt, míg az írás 1983 februárjában jelent meg a *Kritiká*ban, vagyis több mint egy esztendőre rá.

– Én nem a premierről írtam, én a színházi kritikáról írtam.

– Igen, az utolsó két bekezdésben.

– Felvázoltam, miről szól a mű, melyek az eszmei problémák a színműben és a színrevitelben, és felvetettem, miért nem szól erről a kritika.

– Mikor látta az előadást? Télidőn mutatták be tehát, s nyár végén kivitték a belgrádi fesztiválra...

– Amikor láttam, már a következő évad ment.

– Miért is nézte meg?

– Mert engem érdekel a francia forradalom. Én foglalkoztam a nagy francia forradalommal, és a Marat–Sade ügy engem különösen izgat. A cikket még abban az időben írtam meg, ha jól emlékszem, amikor éppen szó volt a miniszterségről, de még nem neveztek ki.

– Csakugyan még „inkognitóban" tekinthette meg az előadást, mert a színházbeliek nem is vették észre a jelenlétét. Bár mégiscsak miniszternek kellett már lennie, ha valóban a következő évadban nézte meg. A mai szemével is ugyanazokat a problémákat látná?

– Pontosan ugyanazokat.

– Megkérném arra – mivel a szóban forgó tanulmány több hasábot tesz ki –, hogy foglalja össze pár szóban, miben látta az előadás problémáját!

– Nem láttam problémát az előadásban – abban, hogy a Peter Weiss-drámát előadják.

– Úgy értem: miben látta a rendezés problémáját?

– A rendezés problémáját abban látom, hogy a Marat–Sade vitában milyen elemek kerülnek előtérbe. A magam részéről arról voltam, vagyok meggyőződve, hogy a francia forradalom az emberiség történetének egyik nagy mozzanata, amelyik hihetetlen változást hozott nemcsak a gazdaságban, a társadalomban, nem elsősorban ott, hanem az emberiség kultúrájában, politikai kultúrájában. A színmű maga is, de a rendezés méginkább, ezt az újdonságot bizonyos szkepszissel háttérbe szorítja. S a kérdés tehát az, milyen következtetést vonunk le a francia forradalomból, és nem az, hogy milyen

következtetést vont le maga Peter Weiss. Tehát a rendezés a szkeptikus, kiábrándult képet erősíti. Ami egyébként nem újdonság, mert ma erős forradalomellenesség van a világban, nemcsak a francia revolúció ellenessége, hanem általában a forradalmaké. Egyrészt kifogásoltam a mondandónak ilyen satírozását, másrészt azt, miért nem hajlandó a kritika erről írni.

– Színház szemszögből: a görög tragédiáktól Shakespeare-een áti századunk klasszikusaiig, egy-egy színművet százféleképpen is értelmezhetnek. Miért éppen Peter Weiss-művét ne lehetne értelmezni – akárhogy?

– Miért ne lehetett volna az a jogom énnekem is, hogy úgy értelmezzem, ahogy én látom?

– De ennek nem az volt a hatása, ami különben egy magánvéleménynek. Hiszen elkezdődött egy előadás-sorozat, amely mind sikeresebb lett, megnyerte a BITEF nagydíját is, erről már nem volt ajánlott hírt sem közölni a lapokban. S ebben a közegben, a már nemzetközi hírnevet szerzett előadásról, a művelődési miniszter közöl – így nevezték – egy ellencikket. Erről azt gondolták akkor, hogy Aczél György megrendelte e támadást: a premierhez képest jóval később, a szemlátomást túl nagy hatást tett előadáshoz leküldte az új minisztert, aki ugye, nem is foglalkozik máskülönben a művészetekkel, s lám, mégis ekkora fontosságot nyert az ügy elrendezése.

– Ez csakis az én francia kultúra iránti, francia forradalom iránti érdeklődésemből fakadt.

– Ha így igaz: nem érezte, s nem zavarta, milyen színbe keveredett?

– Az égvilágon semmi ilyet nem éreztem. Adminisztratíve nem léptem. Ellenkezőleg: azt próbáltam bebizonyítani, ha a miniszter vitatkozik is, az nem jelenti a betiltást. Igyekeztem biztosítani, hogy a kaposvári színház hátrányt ne szenvedjen, hogy folytassák az előadásokat, s hogy külföldre menjenek.

– E körül éppen valami nehézség támadt. Nemsokára, a franciaországi utat a minisztérium épphogy nem akarta finanszírozni.

– Igen, de végül is támogatta. Jöttek hozzám azzal, hogy persze, akkor ezt nem kell pártolni. De, kell. A tanácsnak is szóltunk, hogy adjanak hozzá anyagi segítséget.

– A *Marat halála* rendezője, Ács János később színre állította a *Kozmát*, Kornis Mihály drámáját, amelyet szintén a problematikus művek közé soroltak, majd pedig a *Munkás-operettet* a saját szövegkönyvével, amelynek az utolsó jelenete a 68-as csehszlovákiai bevonulásra utal...

– Semmi közöm ezekhez. A *Kozma*-ügyről annyit tudtam, hogy a Budapesti Pártbizottság kifogásolta, nekem semmi közöm nem volt hozzá.

– A budapesti? Talán még a *Kozma* tervezett Katona József Színházbeli premierjével kapcsolatban emeltek kifogást?

– Meglehet. Én ilyenekkel nem foglalkoztam. Nem hiszem, hogy a miniszternek az a feladata, akármilyen miniszternek, hogy ezekkel az egyes színjátékokkal, egyes részletkérdésekkel törődjön, ne pedig a művelődéspolitikával. Ezt nem hiszem! Ez vagy azoknak az ügye, akik a színházat fenntartják, vagy a szakmáé, de nem a minisztériumé. Ez nevetség!

– Én is így vélem.

POZSGAY IMRE

– A kulturális minisztériumba 1975 nyarán kerültem miniszterhelyettesnek, majd egy esztendő múltán, 1976 nyarán – Orbán László távozásával – lettem kulturális miniszter. Mindkét akcióban nagy, sőt: eldöntő szerepe volt Aczél Györgynek, aki a tisztségekre személyesen kért fel. Régebbre nyúlt vissza az ismeretségünk, amely cselekedeteit motiválhatta. Még a hatvanas években tűntem fel az országos nyilvánosságban a disszertációmmal, s a körülötte zajlott vitákkal. De kecskeméti, megyei párttitkárként személyes kapcsolatokat is kiépítettem a művészeti élet, különösen a filmvilág kiemelkedő személyiségeivel. Olyanokkal ismerkedtem meg, mint Jancsó Miklós, aki azon a vidéken forgatott akkoriban, vagy mint Kósa Ferenc. Azidőben elevenedett fel a kapcsolatunk Csoóri Sándorral. S én vállaltam először a klubvetítését a dobozban lévő Bacsó-filmnek, a *Tanú*nak, amelynek az ügyében magam jártam el, követelve a bemutatót, mintegy előlépve a filmművészet képviselőjévé. Olyan helyzet adódott, hogy Kecskeméten afféle „második nyilvánosságot" hoztam létre. Valószínű, ekkor figyelt föl rám Aczél György. De személyesen akkor ismertem meg, amikor 1970-ben a pártközpontban, a sajtó alosztályon kezdtem dolgozni. S e kontaktus nem szakadt meg, hanem egyre szorosabb lett, amikor 1971-ben a *Társadalmi szemle* főszerkesztő-helyettese lettem. Mind gyakrabban küldözgette el nekem az írásait, – a rá

jellemző módon – a véleményemet kérte a beszédterveiről. Én nyers és goromba megjegyzéseket fűztem a margóra. Ez megtetszhetett neki, bármily kihívó is volt. Hiszen mindig kedvelte a szuverén egyéniségeket. Ami – el kell ismerni – politikai bölcsességre, jó taktikai érzékre vall. Ilyen embereken keresztül meggyőzőbben tudta érvényre juttatni a céljait. Lassanként bekerültem abba a szellemi körbe, amelyik Aczél György körül szerveződött Kardos György, Juhász Ferenc, Gyurkó László és mások társaságából. Bejáratos lettem. Mivel nem jellemző rám a gyanakvás, sokkal inkább a bizalom, az ő barátai az én beavatottjaim is lettek. Szinte családias viszony alakult ki Aczél Györggyel, nem tagadom. Ilyen előzmények vezettek a kinevezésemhez.

– Ha baráti ajándékul kapta a tárcát Aczél Györgytől, bizonyára, az ő szándékainak feltétlen szolgálatát várta volna el cserében.

– Én ugyan nem éreztem baráti ajándéknak, de az első nagyobb ütközésem már 1977 januárjában bekövetkezett. Amikor jóváhagyással ugyan, de jelentős szervezeti változtatásokat hajtottam végre a minisztériumban, hoztam új tisztségviselőket, vezetőket is, például a színházi és a zenei területre. Ez utóbbit Biszku Béla sérelmezte, akinek a felesége a zenei osztályon dolgozott. S a jó ízlés határait túllépve, nem átallt politikai bizottsági ülésen előhozakodni az üggyel, amely családilag érintette. A Kiadói Főigazgatóság szervezetében végrehajtott változtatás miatt pedig Marczali László tiltakozott erősen, aki pedig közel állt Aczél Györgyhöz. Ilyen neheztelések magyarázták, hogy a szervezeti átalakítások bejelentésekor nem álltak mellettem, nem volt ott az eseményen sem Aczél György, sem Óvári Miklós. Ami elbátortalanította addigi támogatóimat.

– Ez volt az az év, amikor helyettese lett Tóth Dezső. Vajon Ön választotta munkatársául?

– Nem választottam, csak elfogadtam. Addig inkább any-

nyit tudtam róla, hogy intelligens, hallatlanul felkészült ember. Hamar észrevettem, hogy az ő ottléte a minisztériumban az én ellenőrzésemet szolgálja. Sok ilyen ember volt az életemben, aki azért lett a munkatársam, mert odahelyezték a megfigyelésemre. Valójában Tóth Dezső ugyanazt folytatta a miniszterhelyettesi poszton, amit hosszú ideig a Központi Bizottság apparátusában, a kultúráért felelős osztály politikai munkatársaként, majd helyettes vezetőjeként tett. Nehezen mondom el róla a bírálatot, bármennyi volt is a kivetnivaló a magatartásában, mivel elhunyt kollegáról van szó. De nem hallgathatom el az éles konfliktusainkat abból az időből, amikor már nem csupán kontrollált, hanem akadályozott is a munkámban, mint éppen a Nemzeti Színház ügyében mindvégig. Intézkedett, szervezkedett, engem megkerülve. Hiszen közvetlen útmutatásokat kapott. Amikor rendre utasítottam s a szükséges eljárási szabályokra fölhívtam a figyelmét, mindig töredelmesen bevallotta, hogy kitől származtak az instrukciók. Ilyenkor sajnálkozott is, hogy kétszínű szerepet kell játszania. De megvallotta, hogy ő bizony, meghajlik a hatalmi szóra. Ennél keményebb, önostorozó szavakat is használt, amelyeket nem akarok fölidézni. Tény az, hogy rendkívül engedelmes, alkalmazkodó, sajnos, konformista volt. Nem tanúsított ellenállást a hatalmasabbal szemben sohasem, semmi módon sem. S ha két hatalom közé szorult, akkor persze, az erősebbet szolgálta. Szegény, az eszközlény szintjére csúsztatta le magát. Hogy mitől félt, milyen komplexusai voltak, én sohasem kívántam boncolgatni. De volt lelkiismerete, mert rettenetesen gyötrődött.

– Némelyek szerint, a kettős szolgálattétel konfliktusától őrlődött fel időnek előtte.

– Meglehet. Pontosan az ő személye példázhatja, mennyire átszőtték a pártállami viszonyok a kulturális tárca mozgásterét, a kulturális terület irányítását. Már az „irányítás" szó is árulkodó. Ha valamit irányítanak, akkor nincs organikus

fejlődés, szabadság. Most könnyű már kimondani ezt, de akkoriban eretnekségnek hangzott volna. A kultúra egy részének, méghozzá nagyfontosságú részének a pártirányítása direkt módon történt. Hirdették is: a sajtó nyilvánossága közvetlen pártfelügyelet alatt áll. A pártközpontban hetente tartottak a televíziónak, a rádiónak, a napilapoknak főszerkesztői értekezletet. A művészeteket illetően másképp történt: leplezettebben. Az igaz, hogy Kelet-Közép-Európában még így is Magyarországon jutott a legtöbb szabadság – a stílus, a kifejezési eszközök megválasztására. Inkább a tartalomra irányult az éber figyelem. A politikailag gyanús produktumok biztonságos kiszűrésére – egyúttal a kulturális kormányzati munka ellenőrzésére, irányítására – szolgált az Agitációs és Propaganda Bizottság. Bár statútuma szerint, ez csupán tanácsadó testület lett volna a Központi Bizottság mellett, valójában döntéseket hozott, konkrét állami feladatokat adott. S a pártnormák szerint, a párthatározatok kötelezők a pártagokra. Márpedig a pozíciók – s éppen a kulcspozíciók – többségét az MSZMP-tagok töltötték be. Tehát itt dőlt el, mit szabad, és mit nem, mi a lehetséges, és mi a kerülendő. A látszatra elég liberális „három T" – a támogatás, a tűrés és a tiltás kategóriája – közötti határt önkényesen lehetett megvonni. Hiszen nem törvények szabályozták, hanem szubjektív vélemények befolyásolták. Méghozzá alávetve a mindenkori vezető elgondolásának, ízlésének.

– Ez időben Óvári Miklós volt az Agit-Prop bizottság elnöke.

– Formálisan ő volt e testület vezetője, ám ténylegesen Aczél György, aki pedig kivédhetetlenül erős hatást gyakorolt, közvetlenül érvényesítette az akaratát, s nemcsak a bizottsági üléseken. Jöttek az ukázok a KB illetékes titkárától vagy osztályától. Mégpedig láthatatlanul, zömmel telefonos utasításban, személyes közlésben, ezeknek a dokumentálása nehézségekbe ütközne. Az utasítgatások elől kevesen tértek ki,

féltve az egzisztenciájukat, a karrierjüket. A bizonyítékok nélküli, tehát felelősség nélküli irányítási körből sem törtek ki. Miközben hallgatólagos megegyezés működött: ha baj van akkor – pestiesen szólva – az állami szerv „viszi el a balhét". Bármennyire is beszőtte-befonta a kulturális területet a bürokratikus irányítás szervezete, igazi felelősség az állami szférában sehol sem volt.

– Az Agit-Prop Bizottság ülésein Ön is részt vett. Ám a dokumentumok feltűnő passzivitásáról tanúskodnak.

– Hivatalból részt kellett vennem, de nehezen álltam az ott uralkodó stílust. Legalább azzal tüntettem, hogy nem fontoskodtam, inkább hallgattam. Ha csak lehetett, nem szerepeltem. Színházi napirendi pontok esetében még a többinél is nagyobb távolságtartással szemléltem a történteket. Mert azt mindenki tudta a színházi életben, itt csakis egy személy rúghatott labdába. Miniszteri tisztemet nem óhajtottam másodhegedűs szerepre degradálni. Hivatalos orgánumokban és fórumokon a lehetséges mértékig félrehúzódtam Aczél Györgynek e felségterületétől. De késhegyig menő négyszemközti, alkalmanként többszemközti vitáim voltak színházi ügyekben.

– A „kulisszák mögötti" kiállását számon is tartja a színházi köztudat. Az 1978-as „színházi robbanás" kisebb-nagyobb explózióit éppúgy Önnek tulajdonítják, mint a háborúságok után, a Nemzeti Színházból kiváló Katona József Színház megalapítását.

– Egyvalaminek a megoldását halaszthatatlannak láttam, s a szükséges, sorsdöntő lépéseket meg is tettem. Akkoriban a budapesti színházi struktúra már annyira megkövesedett – megdönthetetlennek látszó, monolit képződménnyé vált –, hogy elviselhetetlen volt nemcsak az alkotók, hanem a nézők számára is. A fővárosi produkciók elszürkültek-ellaposodtak, sokszor gyengébbek voltak, mint a vidéki teljesítmények. A 25. Színház volt az egyetlen kezdeményezés, amely legalább

valami figyelemkeltőt nyújtott Budapesten. De úgy véltem, ezt a kérdést nem társulatok szervezésével, hanem személyzeti politikával kell megoldani. Akkoriban néhány csillag tűnt fel a magyar színház egén – én merném e patetikus szavakat használni. Lejártam Szolnokra, ahol Székely Gábor dolgozott. A kaposvári előadásokat a fővárosi vendégszerepléseken láttam, megismertem Zsámbéki Gábor, Ascher Tamás rendezéseit. De már figyeltem Szikora Jánosra is, s mindazokra, akik fiatalon máris tehetséget mutattak. A legéretebbeknek, a legmarkánsabbaknak akkor a „Gáborok" látszottak. Így esett a választásom erre a kettősre, amikor a Nemzeti Színház vezetésére a megfelelő embereket kerestem. De már az első lépésnél meg kellett kötnöm egy súlyos kompromisszumot, mi több, az érintett művészekkel is el kellett fogadtatnom. Ez pedig Nagy Péter igazgatói kinevezése volt – Aczél György kifejezett kívánságára. Mielőtt én egyáltalán tárgyaltam volna Nagy Péterrel, ő már föl is kérte. Sajnos, Nagy Péter el is vállalta. Nem tudom, milyen megfontolásból, mert előre kiszámíthatta volna, mennyit árthat a tekintélyének. De egyes feltételezések szerint, a családi sérelmekre visszavezethető, Major Tamás elleni indulata erősen sarkallta a vállalását.

– Az mindenesetre tény, hogy e direktor és a fiatal rendezők között éppen Major Tamás személye körül pattant ki az első nézeteltérés.

– A Nemzeti Színház vezetőségének a munkáját egyre több konfliktus terhelte, amelyek előbb rejtve, később nyíltan dúlták fel az együttműködésüket. Végül is Nagy Péter türelme fogyott el, ő mondta föl a szolgálatot. Erre késztethette egy parlamenti jelenet, amelynek a szereplői Székely Gábor, Zsámbéki Gábor, Nagy Péter, Aczél György és én voltunk. Azért jöttünk össze Aczél György szobájában, mert Nagy Péter pontokba szedett panaszlistával állt elő, ám a kollegáival szembeni vádaskodása rosszul sült el. Úgy emlékszem,

csakugyan annyira leszerepelt, hogy még Aczél György kegyét is elvesztette. Átlátva, hogy túl sok támogatásra nem számíthat, hamarosan beadta a lemondását. Ezután következett a Sziládi János-féle időszak a Nemzeti Színházban.

– Tudomásom szerint, Aczél György és Ön együtt kérték fel őt igazgatónak, ennek ellenére miniszteri biztosként kezdte meg működését, mintha katasztrófa sújtotta területre érkezne. Amiből csak arra lehet következtetni, hogy ezúttal olyan kéz is keverte a kártyákat, amelyik nemcsak Ön, de Aczél György fölött is átnyúlhatott.

– A „biztos" címen kabarétréfák is élcelődtek akkoriban, pedig talán egyszerű, munkajogi szabállyal, az évad közbeni kinevezéssel is indokolható lett volna. Semmivel sem tudom igazolni azt a feltételezésem, hogy Kádár Jánost is felkeresheti Major Tamás, aki rokonszenvezett Székellyel és Zsámbékival, s így olyan megoldást sugallhatott, amelyik a tehetséges fiataloknak elfogadható volt. Valószínűleg ilymódon irányulhatott Kádár János figyelme a Nemzeti Színház ügyére. De erről Aczél Györgynek kellene pontosabbat tudnia. A *Magyar Nemzet* gárdájában nevelkedett, már íróként is bemutatkozott Sziládi János személyét én vetettem fel, emlékezetem szerint, esetleg a minisztériumi osztályon került szóba először. Arra viszont határozottan emlékszem, hogy Székely Gábor és Zsámbéki Gábor rokonszenvvel fogadták, s később is alkotótársnak tekintették, ő viszont nem akarta átvenni a művészeti vezetést – tudta, kikre bízhatja, s mindig kiállt mellettük. Én is teljes bizalommal voltam Sziládi János iránt, s mindent megtettem, hogy mielőbb kinevezzem. Hogy mégis miniszteri biztosként munkálkodott egy ideig, amögött az az intenció lappanghatott, hogy bármikor visszavonható legyen a megbízatása. Ami egy kinevezett igazgató esetében bajosabb. Majd ezt mégis sikerült elérniük.

– Ezúttal a színház vezetése összhangban működött. Annál több konfliktus támadt az együttesben. Nem egyszerűen a

„régiek és újak" között, hanem a munkamódszerek, s méginkább a nemzeti színházi koncepció körül. Az ellentéteket betetőzte az a támadás, amely a színházi pártalapszervezetből indult ki, s a pártfórumokon egyre feljebb kapaszkodó vizsgálattal Sziládi János lemondatásához vezetett. Hogyan kapcsolódtak a belső akciók a külső erők kívánalmához?

– Erről nem sokat mondhatok, hiszen nem én szerveztem meg. Ráadásul az ellentétek rendkívül fájdalmasan érintettek engem is, mert barátaim is voltak-vannak azok között a színészek, szerzők között, akik klasszikus – úgymond: konzervatív – értelemben vett Nemzeti Színházat akartak. Nehezen viseltem az általam pártolt új vezetés és a társulatnak eme része közötti viszályt. Erre a sors hozta a megoldást, a Nemzeti Színház és a Katona József Színház különválásával – magam is tettem egyet-mást érte.

– Mielőtt e színitörténet utolsó felvonását is lepergetnénk, térjünk vissza 1978-ba, amikor a 25. Színházból és a Déryné Színházból megalapították a Népszínházat. Lévén, hogy a Nemzeti Színház és a Népszínház históriája 1982-re közös mederbe torkollik... A mammut és az egérke násza – egy népes, utazószínház és egy apró, kísérletező társulat egyesülése – szakmailag olyan képtelenség, hogy személyes ambíciókat kellett mögötte gyanítani. Az a bennfentes vélekedés, hogy az Aczél György köréhez tartozó Gyurkó László, addig a kicsiny 25. Színház direktora valójában „megkívánta" a Várszínházat. S hogy a frissen felújított épületre rátehesse a kezét, létrehozták e különös konglomerátumot.

– Nem kivetnivaló önmagában az, hogy Gyurkó László nagyobb művészi hatásfokú, elképzelését jobban szolgáló színház élére akart kerülni. S a Déryné Színház ellehetetlenülése, csődje amúgy is szembeszökő volt. Ez a rosszul ellátott, a vidéki turnékkal agyonterhelt, alacsony színvonalú, elmaradott színház már változtatást igényelt. Létezett viszont egy népszínházi koncepció, amelyre Gyurkó László lelkileg-

szellemileg felkészült, cikkezett is róla. Miért bukott meg a gyakorlatban? A lehetetlen szervezeti felépítés, vagy a menedzseri készségek hiánya miatt? Akinek a szívügye volt, az természetesen úgy véli, hogy bürokratikus ellenállás gáncsolta el. Később Gyurkó László meg is vádolt azzal, hogy mindenféle akadályt támasztottam a működése elé, s így művészeti sikereinek gátja lettem. Effélét hitt egyébként Kardos György is, a Magvető Kiadó igazgatója. Mindenesetre a népszínházi vallalkozást „egyenesben" pártfogolta Aczél György. Én viszont legalább Ruszt Józsefet pártoltam, akinek a kecskeméti előadásaira lejártam, bár akkor már megváltam a megyétől. Elcinte Ruszt József hajlott is a feladatra, de csakhamar vonakodni kezdett, mert észrevette, milyen kemény feltételek közé cseppen. Igencsak agitálnom kellett, hogy elvállalja a főrendezőséget, amelyet a hiábavaló küszködések után meg is elégelt.

– A Népszínház életképtelensége mind nyilvánvalóbb lett. Ezt a konstrukciót új vezetés sem menthette meg. De még Gyurkó László direkciója alatt történt egy jellemző esemény. A szakmai zsargon szavával: a Jancsó–Hernádi-féle puccs. Ekkor – mintegy 25. színházas múltjuk jogán – az említett művészek egyszer csak megjelentek az igazgatóságban, műsortervet készítettek, intézkedtek – Ruszt József háta mögött.

– Ez az eset nem csak Ruszt József háta mögött zajlott, hanem az én hátam mögött is. Véget is vetettem ennek a kívülről jött akciónak. Jó példa arra, hogy Aczél György szerepét más szemszögből is lássuk. Arról volt szó, hogy Gyurkó, Jancsó Miklós, Hernádi Gyula, a bizalmi köréhez tartozók szinte mindent el tudtak fogadtatni vele. Mivel a szolidaritásuk fontos volt a számára, támogatta azt, amihez a támogatását kérték. Szerintem – ha szabad így mondanom – őt is „megetették" az ötleteikkel.

– A leköszönő Gyurkó László székébe Malonyay Dezső ült, majd egy év múlva Ruszt József is átadta a helyét Vámos

László nak. Ezzel létrejött az a páros, amelyik 1982 tavaszán – hátrahagyva Népszínház név alatt az utazótársulatokat – a kiválasztottak csapatával a Nemzeti Színházat elnyerte. Vagyis ezen a szálon is elérkeztünk ahhoz a csomóponthoz, amely az „ország első színházának" viharos korszakát lezárta.

– Ezt a „csomagtervet" Tóth Dezső adta elő nekem. S én úgy, ahogy volt – elvetettem. Nekem se Malonyay Dezsővel, se Vámos Lászlóval személy szerint semmi bajom sem volt. De Székely Gábor és Zsámbéki Gábor után, velük vezettetni a Nemzeti Színházat – ez idegen volt tőlem, sehogy sem illeszkedett a nézeteimhez. Majd egy hétfő reggel megbeszélésre került sor Óvári Miklós pártközpontbeli szobájában, ahol még Aczél György, az osztályvezető Kornidesz Mihály és én voltunk jelen. Fölöttébb éles vita zajlott, én nagyon határozottan, makacsul szembeszálltam, tiltakoztam. Később a pártfegyelem kényszere alatt járultam hozzá a kinevezésükhöz, ha jól emlékszem, valamilyen titkársági döntéssel szorítottak sarokba.

– Ha megtagadta volna az aláírását, már azzal sem igen akadályozhatta volna meg a fensőséges akarat érvényesülését. De arra még volt ereje, hogy Székely Gábort és Zsámbéki Gábort művésztársaikkal együtt kimenekítse a Katona József Színházba.

– Ez volt az utolsó színházi intézkedésem, mielőtt távoznom kellett a minisztériumból. Én mindig azon törtem a fejem, amíg ezen a pályán mozogtam, hogyan tudnék új alkotóműhelyeket, új kulturális intézményeket létrehozni. Szemben más vezetőkkel, engem nem foglalkoztattak a művészeti élet intimitásai, a színészek barátai-szerelmei. E téren sohasem voltam olyan tájékozott, mint némely kollegám. Nem akartam a műhelygondjaikban sem zavarni, még kevésbé diktátor lenni. De abba viszont minden energiámat belevetettem, hogy új színtársulatok létesítését segítsem elő, Nyíregyházán és Zalaegerszegen, s hogy megalakuljon Győrben az önálló ba-

lett. Azóta több szülőatyja támadt a Győri Balettnek, amióta sikeresek lettek. De én voltam az, aki majdnem fegyelmit kapott érte. Vizsgálatot folytattak ellenem arra a bejelentésre, hogy én a pedagógusok béréből csíptem le az együttes alapításához szükséges összeget. Ami nem volt igaz, persze, de az ilyen gyanúsítgatások mindig azoknak a malmára hajtják a vizet, akik az „oszd meg és uralkodj" elve szerint tartották sakkban a kulturális életet. Tehát kedvemre való tényked volt a Katona József Színház intézményesítése is – önálló társulattal, önálló programmal, s egy olyan színházépületben, amelynek a rekonstrukciója éppen csak befejeződött.

– Akkoriban kétségbe vonták az alkalmasságát az épületnek arra, hogy önálló színházat működtessen. Hogy mi rejlett az aggodalmak mögött, akkor lepleződött le, amikor már azt is híresztelték: az alapítás jogi aktusa körül is hibák lehetnek. A fáma szerint, ekkor a minisztérium egyik páncélszekrényében megtalálták az alapítólevelet, a hiánytalan dokumentációt. Így volt csakugyan?

– Így volt. Az az igazság, hogy számítottam rá. S nem akartam, hogy az én leváltásomnak mások is kárát lássák. Azokban a napokban, amikor még aláírási jogom volt, rátettem a pecsétet a színház megalapítására.

– Volt, akin nem tudott már segíteni. Ezidőtájt jelentkezett be Önhöz a győri prózai társulat éléről menesztett Szikora János, hogy legalább őszinte válaszokat kapjon. De a találkozásukra már nem került sor.

– Én tudtam, mi vár rám – s nem nyújthatok már segédkezet. Különben nem zárkóztam volna el Szikora János elől, akinek figyelemmel kísértem a pályáját. Az, hogy ő egyáltalán Győrbe kerülhetett, az én helyi kapcsolataimnak volt köszönhető. Ez a vidék ugyanis az én szülőföldem. Sugalmaztam, jó lenne odavenni. Nem teljesíthetett volna díszlettervezői megbízatásokat Rajk László sem a bátorításaim nélkül.

– Úgy hiszem, Szikora János és Rajk László természetesnek

érezték, hogy együtt dolgoznak. Barátságuk, munkakapcsolatuk korábbról datálódott.

– Éppen ez a kapcsolat lett volna az a teher – az egyik teher –, amely miatt nem fogadták volna ott Szikora Jánost. Bár Rajk László akkor még nem volt olyan vezető alakja az ellenzéki mozgalomnak, mint amilyen ma, mégis úgy tartották nyilván, mint akitől jobb tartózkodni. Én nem tartózkodtam. Hogy erről ő tud-e, vagy sem – nem tudom.

– Azt mondotta, két teher nehezítette Szikora János érkezését. A másik teher Nádas Péter volt?

– Pontosan. De nem akarom túlhangsúlyozni a pártfogásom. Mert bizonyos, ahhoz, hogy Győrben jelen lehessenek, kevés lett volna az én bátorságom – ha szabad így mondanom. Kellett hozzá Aczél György elnézése is, aki nyílván tudta, valahol csak kell lenniük. Különben is az erőszakos, represszív eszközöket lehetőleg mellőzte a kulturális politikában. Másképpen tört a céljainak elérésére. Egyébként vitáink ellenére Aczél Györgyről nekem az volt a véleményem, hogy egy Brezsnyev-doktrínával terhelt nemzetközi helyzetben, az ország szuverenitásának hiányában mindent megtesz azért, hogy megfelelő taktikával a külső veszélyt elhárítsa, s a magyar kultúra lehetőségeit őrizze.

– Toleráns vélekedés... De visszatérve a győri históriához: mintha valóban a helybeliek félelméről tanúskodna az a stáció, amikor a műsortervben engedélyezett *Paravánok*at, Genet drámáját a bemutató előtt letiltották.

– Mindig azt játszották, hogy csupán a helyieken múlik. Ezt a játékot űzték a kecskeméti ügyben is később, amelyet én már kívülről szemléltem. Ahol csak alkalmas volt a helyi vezetés erre a szerepre, ott a színházak úgy tudták, hogy a megyei tanács vagy a megyei pártbizottság az, amelyik intézkedett – a korlátolt szemléletével akadályozza az igazi művészetet és a szabad gondolkodást. Ez volt a szereposztás. Bár lehettek olyan funkcionáriusok is, akik magánszorgalomból

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.

is ügyködtek. De aki tudta, hogy a minisztériumban úgy hagyják jóvá a műsorterveket, hogy előtte megfürdetik az Agit-Prop Bizottság ülésén, annak nem lehetett kétsége, honnan származnak a tiltások.

– Gyanítottam, hogy Tóth Dezső gyakori érdeklődése mögött sem a rokonszenv munkált.

– Már taglaltuk az ő szerepét, amely nem lehetett más Győrben sem. Akár jót tett, akár rosszat, ő mindig az „összekötő" funkciójában volt jelen. Ezzel nem vitatom el, hogy akadhattak jó kezdeményezései, ha úgy tetszik: jó szerepei is. Egyébként később ezt a szerepet Knopp András játszotta tovább, például az említett kecskeméti ügyben.

– Melyik volt az a mozzanat Ön szerint, amely a *Bambini di Prága,* a Hrabal-színjáték bemutatását követően eldöntötte Szikora János sorsát?

– Nyilván, megterhelték a számláját az újabb tételek. A Győri Balett és a prózai tagozat közötti viszálykodást én csupán a szegénység konfliktusának láttam. A *Bambini di Prága* azért lett töréspont, mert ekkor már nemzetközi érvekre, a cseh tiltakozójegyzékre lehetett hivatkozni.

– Több művész történetét iparkodtunk megfejteni. Hogyan ért véget az Ön kulturális, illetve művelődési miniszteri pályája? Mi volt az oka a lemondatásának? Mennyire játszottak közre a színházi események?

– Volt szerepük, de nem volt döntő jelentőségük. Nem azért, mintha csekély horderejű ügyek lettek volna. Hanem azért, mert ezeknél is veszélyesebb vizekre eveztem, amikor az oktatáshoz nyúltam.

– S ha úgy teszem fel a kérdést: melyik volt az a fordulópont, amelyiknél Aczél György pártfogása átbillent ellenérzésbe, vagy akár ellentámadásba Önnel szemben?

– Így bizonyos, hogy a színházi nézetkülönbségeink nagy súllyal estek a latba. Az az érzésem, már az egész minisztériumi átszervezést is azért rótták énrám 1980-ban, hogy valamiképpen elnyeljen az apparátus. Egy monstrum, óriási hivatalnoktömeggel, amelyből – nyolcszázvalahány főből – háromszázötvenvalahányat kellett elbocsátani, sőt: el is helyezni, az akkori törvények szerint. S ezektől az emberektől úgy köszöntünk el, hogy egyetlen munkajogi vita sem kerekedett. Mégis a szervezőkészség hiányát emlegette később még Kádár János is, akinek bizonyára a szájába adták e szavakat. Miért az oktatásba buktam bele? Míg a színházi gondjaimat testületi ülésekre sohasem vittem – megmaradtam a személyes alkuk szűk körében, amelyben még kezelhetőnek tartották a magatartásom –, addig az oktatás dolgában nyílt támadást indítottam. Vagyis a baj akkor történt, amikor 1981. december 3-án a kompromisszumok igájából kibújva az egész témát odavágtam a Központi Bizottság elé. Mert ettől fogva én nagyon drága miniszter lettem volna a kormánynak. Azt a programot, amely a helyzetelemzésemből következett, egy szakadatlan túlelosztásban lévő költségvetés nem vállalhatta. Minden döntést már a kultúra rovására hoztak. Mennem kellett.

ACZÉL FÜGGÖNY

Ki ne volna kíváncsi, milyen személyiséget rejt az a sűrű függöny, amely mögé Aczél György visszahúzódott? Bár többször is beszéltem vele: négyszer találkoztunk, számtalanszor hívtam telefonon, s el is készült felében-harmadában az interjú – mégis a hallgatás mellett döntött. Nem azért, mintha számára terhelő vallomást tett volna. Minden győzködés és habozás ellenére, attól lépett vissza, hogy a védekező helyzetében nyilatkozzon.

Nem marad más, mint impresszióimat megosztani az olvasóval. Egy emberről, aki a hatalomból kicseppenve – úgy tűnik – nem roppant meg, nem száll magába, nem is mentegetőzik, nem mosakszik, inkább sértettnek, megbántottnak érzi magát. Jóllehet a közelmúlt évekről faggattam, minden gondolata messzebb kalandozott. Gyakran az 1956-os eseményekig, amelynek megtorlásához képest pozitív előjelűnek tetszhet a kulturális politika konszolidációja, a lassú, fokozatos liberalizálódás, így tulajdon pályája is. S még hivatkozhat a nemzetközi kontextusra, a Szovjetunió és az egész szövetségi rendszer szorítására csakúgy, mint a belpolitikai támadásokra. Tehát a felelősség labdáját felfelé hajítja – de le is passzolja.

Milyen szerény mentség az, hogy miniszterelnökhelyettesként nem töltött be úgymond: operatív funkciót? Mit is jelent az a valóságban, hogy a Központi Bizottság ideológiai

titkáraként nem tartozott alá semmilyen államigazgatási vagy államhatalmi szerv? Meggyőzhet-e arról, hogy a művelődési miniszter, s nem az Agitációs és Propaganda Bizottság feje határozott? Tagadható-e az egész pártállami struktúra?... E kötet szerzője azelőtt sohasem váltott szót Aczél Györggyel. Most ez a szívélyes, látszatra szolgálatkész, idős ember sokat árult el korábbi önmagáról – önáltatásáról. Ha a portréját maga festené meg, azon a művészetek barátja, sőt: a művészek barátja büszkélkedne. Hiszen a múltba tekintgetve, minduntalan olyan mestereket idéz fel, mint Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Örkény István. S a művészek közül jó néhányról ragaszkodó érzelmeket tételezett fel, tanácsadó körét családias társaságnak vélhette, aligha gyanakodott törleszkedésre. Mintha valóban meg-megfeledkezhetett volna arról, hogy mindazt, amit magánbeszélgetésben, akár fehér asztalnál közölt, kérlelhetetlen óhajként továbbították a buzgó famulusok. Amikor már infarktusa után, a lakásán kerestem fel, s egy gorilla kűllemű fiatalember bebocsátott, az otthonába rendelt titkárnőnek éppen levelet diktált Aczél György, afféle neheztelést fogalmazott a *Népszabadság* főszerkesztőjének. Érzékletes példaként arra, milyen „személyes hangú" üzenetekből születhettek az „Aczél elvtárs úgy gondolta"-mottójú rendteremtések. Amit mások tiltásként, üldöztetésként éltek meg, azt jótanácsként, jótéteményként értelmezte e különös rugóra járó agy. Ez világlott ki megannyi válaszából, amelyeket a beszélgetés fonalába lopva beleszőtt kérdéseimre adott. Bár a szavait nem adhatom közre – legalább az Aczél-függöny mögé beleshettem. S megdöbbentem.

VÉGREHAJTÁS UTÁN MEGSEMMISÍTENDŐ!

Verba volant, scripta manent... A telefonoknak, négyszemközti beszélgetéseknek, jótanácsoknak álcázott parancsoknak nincs nyomuk. Egy-egy állítással szemben a tagadás, a hallgatás, az emlékezetkiesés. A tapasztalatok – a művészeké, s mindannyiunké – a közvélekedést támogatták, a „kézivezérlés" feltevését, mely szerint mindig óvakodtak az írásos feljegyzésektől az utasítgató fensőségek. Ugye, a szó elszáll, az írás megmarad?

Nem hittem magam sem, hogy ez a fejezet megszülethet – hogy találok olyan dokumentumokat, amelyek az írott szó erejével bizonyítják, milyen sűrű tilalomerdőn vágott keresztül a magyar színházművészet. Talán a bürokrácia természetében, burjánzó tenyészetében bíztam. Talán csak a konokság hajtott. És „fönt" ráleltem a bizonyító iratokra. Bebocsáttatást nyertem az utolsó napjait élő MSZMP székházába. Még kormányőr a kapuban, a folyosókon; belépőcédula, igazolványellenőrzés. Nagyhatalmú elődök szerény utódjától, Barabás Jánostól kértem és kaptam ideológiai titkári engedélyt, hogy betekinthessek a pártdokumentációba. Minden távozáskor – akár pár percre is – szigorúan kulcsrazárt olvasószobában naphosszat böngésztem a titkosított anyagokat. Gátlás nélkül éltem a lehetőséggel. Énrám pártszabályzat nem vonatkozhatott, semmilyen kötelező eljárásra nem intettek, így a do-

kumentumokat „felszabadítottnak" tekintettem. Búvárkodásom eredményét – íme! – közreadom.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága érdekelt, amely rendszeresen tárgyalt színházi napirendeket. Ezeknek az üléseknek a *jegyzőkönyvét,* valamint az ülésekhez készült *tájékoztató jelentéseket* katonás rendben megőrizte a pártközpont irattára. Vajon e becses iratok megvannak-e még? A jegyzőkönyvek általában másfél oldalnyi, nagyon is tömör summázatok. Fennmaradásuk igencsak meglepő – nemcsak a nyomokat eltüntető magatartással ellenkezik, hanem – szemlátomást – belső iratkezelési szabállyal is. A dokumentációban lerakott példányok hiteles másolatok, de „informális" úton kezembe jutott egy eredeti is. Ez semmi másban nem különbözik a többitől, csak abban, hogy formanyomtatványra készült. A jobb felső sarokban: *Szigorúan bizalmas!* A szöveg előtt még annyi: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság 19.. év ..... hó ...-i ülésén ..... a következőket állapította meg:* ..... Ám a bal alsó sarokban egy figyelmeztetés: *Végrehajtás után megsemmisítendő!* S ez az, ami nem szerepel a hasonmás példányokon.

Az igazán kompromittáló iratok mégsem a jegyzőkönyvek, hanem a tájékoztató jelentések, amelyeknek a terjedelme nem csekély. Csendesebb esztendőkben is jó pár oldal, míg kényesebb időszakokban, különféle mellékletekkel, kisebb paksamétát is kitesz egy-egy előterjesztés. S nemcsak általános értékeléseket, elmarasztalásokat tartalmaznak, hanem – neveket, címeket, konkrétumokat is.

Mit lehet mindenekelőtt bizonyítani általuk? *Az irányítási struktúrát.* Azt, ami evidenciának tűnik, mégis tagadható volt: az állami és a pártirányítás nem mellérendelt, hanem

alá-fölérendelt viszonyban állott egymással – a színházi területen is. Az még önmagában nem bizonyság, hogy a párt központi vezető szervei foglalkoztak e művészet folyó ügyeivel, hiszen tehették volna puszta „időtöltésül" is. Ám kiviláglik az anyagokból, hogy az állásfoglalásaik kötelező érvénnyel, határozati értékkel bírtak.

Ha felvázolom a hierarchiát, annak a csúcsán a Központi Bizottság illetékes bizottsága áll. Nemcsak az e területet is rendszeresen áttekintő Agitációs és Propaganda Bizottság, hanem alkalmanként a *Politikai Bizottság* is, amelynek a színházakat érintő működésére egyetlen utalást találtam. Eszerint az APB 1982. április 6-i üléséhez készült tájékoztató jelentésből az derül ki, hogy szinte kézzelfogható döntéseket is hozhattak: *„A Politikai Bizottság 1981. április 28-i határozatának megfelelően új ramegjelennek az elmúlt huszonöt-harminc év kiemelkedő realista alkotásai."* A Politikai Bizottság – nota bene – határozatai számukat tekintve, messze alulmaradhattak az Agitációs és Propaganda Bizottság rendelkezéseitől. Hiszen ez utóbbi testület az évadok értékelése, illetve műsorterve okán évenként legalább egyszer, a műsortervezési rend megszigorításakor legalább kétszer összeült. De olyan különleges napirendek miatt is tartott ülést, mint 1978-ban a befogadó színház kialakítása 1979-ben az önálló nyíregyházi és zalaegerszegi társulatra tett javaslat, 1981-ben a Magyar Színházművészeti Szövetség közgyűlésének előkészítése, 1983-ban a színházak állami irányítási rendjének továbbfejlesztése, 1985-ben az ifjúsági zenés színház megalapítása. A párt- és állami irányítás teljes rendszerét pontosan rajzolja fel az a mondat, amelyre már a vizsgált időszak kezdetén, az 1978. június 20-i APB ülés jegyzőkönyvében ráakadtam: *„Az Agit-Prop Bizottság megbízza* (!) *a KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztályát és a Kulturális Minisztériumot, hogy a színházirányító tevékenységük érdekében hatékonyabban tájékoztassa és orientálja a helyi párt- és állami*

szerveket." Tehát a bizottság nemcsak a pártközpontbeli alosztály, az úgynevezett TKKO – és természetesen az APO, az Agit-Prop Osztály – felett rendelkezik, hanem a minisztérium felett is, ezek révén pedig a helyi párt- és állami szervek felett. Akárcsak a Politikai Bizottságnál, úgy az Agitációs és Propaganda Bizottság esetében sem fér kétség óhajtásainak kötelező teljesítéséhez. Az 1980. június 17-i APB üléshez készült tájékoztató jelentés így fogalmaz: *„Színházi műhelyeink az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága által 1979. július 17-i módosításokkal jóváhagyott* (!) *műsortervet valósították meg."* S a későbbi anyagokból is szemelgethetném a *kell* szót és szinonímáit.

A felállás tisztán látható, immár a működést kell szemügyre venni. Az Agitációs és Propaganda Bizottság *tagjait ötévenként, az MSZMP-kongresszusok alkalmával, a Központi Bizottság első ülésén választották meg.* Két tényre érdemes felfigyelni. Az egyik: ez a testület nem két-három főből, hanem 1975 és 1980 között a vezetőjén kívül tizenhárom tagból, 1980 és 1985 között nyolcból, majd az utolsó periódusban tízből állt. A megválasztás módjából és a népes létszámból egyaránt következik a másik tényező: a bizottság nem éppen nevezhető szakértők gyülekezetének, nemhogy a színház, de a kultúra szélesebb területén sem. Tehát nem tagjai e politikus testületnek sem a pártközpontbeli Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály, sem pedig a minisztérium a témában jártasabb vezetői, munkatársai, csak meghívottként jelen lehettek egy-egy ülésen, ahogy a Színházművészeti Szövetség is elvétve képviseltethette magát. A bizottsághoz nem tartozott, még a kulturális miniszterhelyettes sem: a szóban forgó időszakban szinte mindvégig Tóth Dezső, aki pedig kivétel nélkül előterjesztője – a színházi napirendű ülések tárgyának. Állandó tag volt ellenben a kulturális, illetve művelődési miniszter,

kooptálták, ha kinevezése nem esett egybe a kongresszus idejével, és távozott a bizottságból, amint tárcájától megvált: így lép *Pozsgay* Imre helyére 1982-ben *Köpeczi* Béla. A bizottság szellemi tájékozódása megítélhető a névsorából. Az 1975-ben megválasztottak: *Aczél* György, *Barabás* János, *Grósz* Károly, *Győri* Imre, *Hárs* István, *Kornidesz* Mihály, *Lakos* Sándor, *Nagy* Richárd, *Nemes* Dezső, *Orbán* László, *Tömpe* István, *Várkonyi* Péter, *Virizlay* Gyula, 1980-tól pedig: *Aczél* György, *Győri* Imre, *Király* Andrásné, *Kornidesz* Mihály, *Lakos* Sándor, *Nemes* Dezső, *Pozsgay* Imre, *Szabó* József. A bizottság vezetője 1975-ben is, 1980-ban is *Óvári* Miklós lett, ám e két kongresszus közti időszak közepetáján, 1982-ben Aczél György visszanyerte a KB Ideológiai titkári tisztét, amely a bizottság vezetőjévé is teszi. S csak 1985-ben lép a helyére *Berecz* János.

Ez tehát a szereposztás. De ha csak a „színlapot" böngészem, abból még nem tudni meg, vajon „ömlesztve", a fellépés sorrendjében vagy feladatuk rangsorában közlik-e a szereplőket. Ahhoz bele kell pillantani a játékba, hogy lássuk, ki a főszereplő, ki a mellékszereplő. Bár az Agit-Prop Bizottság dokumentumai *soha semmilyen döntést, véleményt nem fűznek személyhez,* mégis akad egy rés, amelyen át megleshetni, hogyan játssza le valaki az egész társulatot akkor is, amikor látszatra epizodista szerepet tölt be. Félretéve a képes beszédet: bizonysága – igaz, csak közvetett bizonysága – van annak is, hogy Aczél György akkor is vitte a prímet, amikor formailag csak a Minisztertanács elnökhelyettesének reprezentatív funkciójában működött, s nem a párt ideológiai mindenhatójaként.

Az Agit-Prop Bizottság üléseinek jegyzőkönyvéhez ugyanis olyan fejlapok készültek, amelyek megjelölik a tanácskozás témáját, előadóját, meghívottait és – a hozzászólókat. Ez

utóbbiból egyértelmű: *Aczél György aktív jelenléte* „vörös fonálként" húzódik végig éveken keresztül. Egyetlen alkalom sincs, amikor ne venné a szót magához. Aminek a jelentősége akkor értékelhető igazán, ha e ténnyel szembeállítom azt a másikat, hogy *a miniszter Pozsgay Imre mindössze* egyszer kért – vagy kapott? – szót, ez is még „offenzív" időszakában, 1978 júniusában esett meg. S utódja a bársonyszékben, Köpeczi Béla is csak egyszer szólalt fel, „debütálásakor", 1982 júliusában. Előfordult 1981 áprilisában az is, hogy az ideológiai titkár, Óvári Miklós nélkül is megtartották az előzetes műsortervek értékelését, méghozzá Aczél György vezetésével, ami kiderül abból, hogy ezúttal ő láttamozza a jegyzőkönyvet. Kezembe jutottak két ülésről kézírásos feljegyzések is, amelyeket csak azért nem közlök részletesen, mert véletlenül, szerzőjük tudtán kívül, más iratokba belehajtogatva akadtam rájuk. Ezek a vázlatok személyről személyre követik a „vitát", amelyet szinte keretbe foglalnak Aczél Györgynek – az alaphangot megütő, hosszabb és a végkicsengést megadó, rövidebb – felszólalásai. E tekintetben semmi különbség az 1980. június 17-i és az 1983. június 20-i jegyzetek között, vagyis két olyan időszak egy-egy ülése között, amelyekben pedig másmás szerepet kellett volna betöltenie Aczél Györgynek, ha a rangjának változása komolyan lett volna vehető.

Nincs mit elemezgetni – amint már kiviláglott – a kulturális, illetve művelődési miniszterek APB-beli részvételén. Úgy tűnik fel, pályájuknak csak kivételes pillanatában tarthattak jogot arra, hogy a pártirányítás menetébe „belekotyogjanak". Annál érdekfeszítőbb *a miniszterhelyettes Tóth Dezső szerepe.* Hiszen ő terjeszti a bizottság elé azt a tájékoztató jelentést, amelynek információi alapul szolgálnak minden további intézkedésnek – akár a tiltásnak. S ő képviseli az üléseken személyében, a dokumentumokon pedig az aláírásával a „szolgáló" minisztériumot. Nyilvánvaló, nem a miniszterhelyettes maga írta e munkákat. Előadók, osztályvezetők fogalmazták, „tökéletesítették" azokat az *anyagokat,* amelyek *a miniszteri, illetve miniszterhelyettesi értekezletek számára* készültek, s amelyek már számos részletükben a megszólalásig hasonlítottak azokra az előterjesztésekre, amelyek az Agit-Prop Bizottság elé kerültek. Ezek a minisztériumi értekezletek arra szolgálhattak – amint időzítésük mutatja –, hogy a tárca részéről a témát előkészítsék az APB-ülésre. Érdemes kitérni az értekezletek elnevezésére, mert arról a viszonyról árulkodhat, amely Pozsgay Imre és Tóth Dezső között feszült. Egy közlés szerint, Pozsgay Imre miniszterségétől datálódott, hogy e megbeszélések miniszteri értekezletekként működjenek, de amikor e pálya lehajló ágba ér, 1981 nyarán egyszer csak az iratokon visszaváltoznak miniszterhelyettesi értekezletté, Tóth Dezső hatáskörébe kerülnek, amelyet Köpeczi Béla önkéntes visszahúzódása később nem veszélyeztetett.

Visszatérve a tájékoztató jelentésekre, mondhatni: feljelentésekre. Nem lehet azt mondani, ha a minisztérium kis funkcionáriusai hallgattak volna a „gyanús" szerzőkről, színművekről, akkor jónéhány produkció megúszhatta volna. Mert a legvészterhesebb időkben a színházankénti részletes műsortervet is csatolták az előterjesztéshez, ha pedig „hanyagul" szemelgettek volna belőle, a fekete listát kiegészítette volna – itt-ott ki is egészítette – az Agit-Prop maga. De nemcsak ezt az egy grémiumot kellett volna kijátszaniuk, hanem a pártközpont *Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának az éberségét is.* Mindössze egy, de éppen elégséges bizonyítékát találtam, hogy a TKKO előzetesen kontrollálta az APB elé szánt anyagot, amelyet nem is tekintett véglegesnek, csak „előterjesztés-tervezetnek" nevez. Egy levélváltásra vagy inkább levélsorra bukkantam 1984 júniusából: elsőként egy kísérőlevélre, amely a minisztériumi főosztályról a pártközpontbeli alosztályhoz ment – senkit ne tévesszen meg a csa-

lafinta *fő* illetve *al* megjelölés – az anyaggal, amelyet kézből kézbe adtak készítve hozzá egy-egy feljegyzést, végül az osztályvezetőhelyettes Knopp Andrásnak továbbítottak. Ezek a feljegyzések nagyon is tárgyias, névreszóló „javaslatokat" tesznek, amelyeket persze, szinte szó szerint megfogad a minisztériumi előterjesztés. Holott ez esetben, az idő emlegetett rövidségére tekintettel, beérhették volna annyival is, hogy *„Tóth Dezső elvtárs szóban egészítse ki javaslataink alapján, illetve az osztály képviselője fejtse ki kritikus véleményét."* Egy kevés szituációérzékkel elképzelhető, hogy Tóth Dezső lehetett volna az a személy, aki – mint a színházi napirendek rendszeres előadója az Agit-Prop Bizottság előtt – ha akart volna, sokat tehetett volna e művészetért. Az ő „tálalása" kedvezően befolyásolhatta volna, hogyan kerül terítékre egy-egy kényes téma, gusztust csinál-e a kannibáli indulatoknak. De hát, Tóth Dezső akkor sem türtőztette magát – az emlékezések szerint –, amikor nem mások üvöltéséhez kellett csatlakoznia, hanem ő lehetett a hangadó. Mint az úgynevezett színházvezetői értekezleteken, ahol – még az APB 1981 áprilisi üléséhez készült tájékoztató jelentés szerint is – *„határozott hangnemben figyelmeztettük az érdekelteket."*

A színházvezetői értekezlet léte vagy nemléte annak a jele, erősödik-e vagy gyengül a színházakon a politikai irányítás nyomása. Szorosan kapcsolódik a *műsortervezési rend* módosulásaihoz, amely meglepő gyorsasággal alkalmazkodik a „széljárásokhoz". Minél kérlelhetetlenebb az ellenőrzés, annál korábbra várják a műsorterveket, illetve az előzetes műsorterveket. Mert életbe lép az úgynevezett *kétlépcsős tervezési rend:* a színházi ajánlatoknak kettős szűrőn, azaz kettős szűrőrendszeren – a helyi felügyelettől a minisztériumon át az Agit-Prop Bizottságig – kell átjutniuk.

Lépésről lépésre követve e „fejlődést", először a vizsgált

időszak kezdetére jellemző állapotot kell felrajzonom. Amit könnyű megtenni az 1979. augusztus 1-jei APB-üléshez készült tájékoztató jelentésből vett idézettel: *„Az 1979/80. évad műsortervének előkészítése februárban kezdődött meg: a minisztérium illetékes főosztálya akkor küldte el valamennyi színháznak és felügyeleti szerveiknek a következő évad műsortervének elkészítésére vonatkozó központi elképzeléseket, irányelveket. Március–április folyamán a tanácsok és a színházak illetékes vezetőivel beható konzultációkat tartottunk, amelyeken értékeltük az adott színház elmúlt évadját, majd megállapodtunk a jövő évad főbb feladataiban, a műsorok keretterveiben... Az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalásától függően a végleges és pontosított műsorterv szeptember 1-jére alakul ki."* Nem csak a program végleges rögzítésének fölöttébb kései őszi dátuma a figyelemreméltó, hanem az is, hogy megelégedtek a konzultációk módszerével, még nem alkalmazták a színházvezetői értekezletek megalázó osztályozgatását, a művészek – egymás és helyi feletteseik előtti – leteremtését.

A hangnem csakhamar megkeményedik, valójában már az itt említett APB-ülés idejére. De műsortervezési rendre vonatkozó határozatot csak a rákövetkező évben hoznak. Az 1980. június 17-i APB-ülés jegyzőkönyve szerint: *„A jövőben a Művelődési Minisztérium korábbi időpontban, lehetőleg márciusban hozza be az Agitációs és Propaganda Bizottság elé elképzeléseit a következő évadra."* Óriási – csaknem félévnyi – különbség! *„Minderről 1980 őszén szóban és írásban tájékoztattuk a színházvezetőket, az irányító tanácsokat, az érintett szakmai és társadalmi szervezeteket"* – számol be a határozat végrehajtásáról az 1981. április 7-i APB-üléshez készült előterjesztés. *„Új műsortervezési rendet vezettünk be: a színházaknak, illetve a tanácsoknak ezután minden év február végéig be kell nyújtaniuk a következő évad előzetes műsorkoncepcióját..."*

Ugyanebből a dokumentumból derül ki, hogy még az APB-ülés előtt sor került az első „határozott hangnemű" színházvezetői értekezletre: *„Ezzel a céllal tartottuk meg* (1981) *március 16-án a színházvezetők és a felügyelő tanácsok illetékeseinek rendkívüli értekezletét".* Amelyet prolongáltak a következő hónapokra, évekre. Ez az anyag némi önelégültséggel summázza is: *„rendkívül hasznosnak bizonyult az, hogy – az Agitációs és Propaganda Bizottság kezdeményezésére – a műsortervezés határidőit előbbre hoztuk, s lényegében többlépcsős műsortervezési rendet vezettünk be... a nemkívánatos jelenségek időben való elhárítására, a pozitív tendenciák felerősítésére."* Tekintettel a „sikerre", tovább csiszolgatják, dagasztják a szisztémát. Megint tartanak színigazgatói értekezletet – ez a miniszterhelyettesi értekezlethez készült tájékoztató jelentésből tűnik ki –, mielőtt az Agit-Prop Bizottság műsortervi ügyekben másodjára is összeülne. Az 1981. június 30-i APB-üléshez készült előterjesztés beszámol az éberség új akciójáról is: *„Minden esetben érvényt szerzünk annak a rendelkezésnek, hogy az általunk még nem ismert művek szövegét a próbák megkezdése előtt legalább egy hónappal bekérjük, elolvassuk és a bemutathatóságról csak minden körülmény együttes ismeretében döntünk."* Mindinkább rákapnak a parancsolgatás ízére, a nyár eleji APB-ülésről már azt jegyzőkönyvezik: *„Az előterjesztett műsorterv jobb mint az előzetes terv volt, de ezt se tekintse a Művelődési Minisztérium véglegesnek. A vitában elhangzott észrevételeket érvényesítse a nyárvégi* (!) *igazgatói-főrendezői értekezleten."*

Meddig tartja magát az 1980–81. évadban kiteljesedett, erősen kontrolláló műsortervezési rend? Jellegéből adódóan az 1981–82. szezon ennek jegyében indul – s mindvégig eszerint is zajlik. A megrázkódtatást hozó 1982. esztendőben is kétszer ülésezik műsortervi ügyekben az Agit-Prop Bizottság:

április 6-án és július 13-án. Mint az első üléshez készült előterjesztés tanúsítja, megint tartanak országos színházvezetői értekezletet. És szigorodik is az ellenőrzés: *„a még nem ismert, készülő vagy átdolgozás alatt álló művek bemutatásáról a színpadkész változat ismeretében a színházat közvetlenül felügyelő tanácsok (helyi pártszervezetekkel egyeztetett) egyértelmű javaslata alapján dönt* – felfedezve azt a „felügyeleti vákuumot", a kibúvót: még nincs kész!, amellyel csakugyan éltek a furfangosabb társulatok. *„A bemutatási javaslatot legkésőbb hat héttel* (ez majd két hónap lesz) *a próbák megkezdése előtt kell benyújtani a Művelődési Minisztérium színházi osztályára. Annak jóváhagyását megelőzően a próbákat fegyelmi felelősség terhe mellett megkezdeni nem lehet."* Mintha fenyegetőznének...

És ez a fenyegetés csakugyan veszedelmes, mert ekkor jutnak olyan felismerésre is, amely az ostoba „név- és címérzékeny", egyes szerzőket és színműveket automatikusan visszadobó bürokratáknak sokáig eszébe sem jutott. Hogy a színház több, mint az írott szó. *„A műsorterv nem minden. Azzal jóformán egyenértékű, ideológiai jelentősége van a választott művek rendezői értelmezésének, színrevitelének. E tekintetben mind a klasszikus, mind a mai magyar, mind a világirodalmi és a kortárs külföldi darabok színrevitelénél tapasztalt, a színházművészeti korszerűségre hivatkozó, ideológiai-művészi torzításoknak elejét kell venni."* Hogyan? Olyan „felügyelettel", amilyennel nyugodtabb esztendőkben csak a *tűrt* kategóriába tartozó produkciókat zaklatták: *„a próbafolyamatok szükség szerinti figyelemmel kísérése, ellenőrzése"* révén. *„Művészetpolitikai kötelességükre"* intik a helyi tanácsokat és pártszervezeteket. Besúgásra biztatnak?

De a krízis elmúlik, s vele az 1982-es esztendő. A műsortervezési rend máris változik. A legszembetűnőbb jegye a módosulásnak, hogy az Agit-Prop Bizottság visszatér korábbi gyakorlatához, s 1983-ban megint csak egyszer – június 28-án –, s

nem kétszer tárgyalja a műsorterveket. Összeül viszont augusztus 9-én a *„színházak állami irányítási rendjének továbbfejlesztése"* miatt, amely a műsortervezést is érinti. Nehogy megártson a nagyobb szabadság: a bizottsági kontroll mérséklése. Az egyéni felelősséget hangsúlyozzák, fokozzák, persze anélkül, hogy önállóságot adnának hozzá. A tervezés változatlanul – a már január 20-ig kiadott – színházpolitikai irányelvek meghatározásával kezdődik, a színházvezető a tanáccsal egyeztet, a tanács pedig a minisztériummal, a szokott rend szerint. Csakhogy a staféta mindegyik váltásánál ott a kemény figyelmeztetés – az előző válságév kísértő szellemével. A legalsó szinten: *„A színház igazgatójának, főrendezőjének, művészeti vezetőjének közvetlen politikai felelősségi körébe tartozik a színpadra fogalmazás, a rendezés ideológiai-politikai korrektségének biztosítása, ellenőrzése, minősítése, az e téren elkövetett hibák szankcionálása."* Egy szinttel feljebb is felszólítanak ugyanerre: *„A felügyelő tanácsoknak a műsorterv elkészítésével egyenrangú irányítási feladata a műsorterv megvalósítási folyamatának ideológiai-politikai szempontú figyelemmel kísérése...* (innentől fogva az idézett szöveg igéit kézírással felszólító módra javították át) *próbákat, főpróbákat látogathat... ideológiai-politikai véleményt nyilvánít,* – és szajkózva a kedvenc fordulatot *amennyiben ideológiailag –, politikailag nemkívánatos jelenségeket tapasztalt, arról tájékoztatja az illetékes pártbizottságot, a Művelődési Minisztériumot, illetve ezekkel konzultálva szükségesnek ítélt lépéseket tesz vagy kezdeményez* – úgy, mintha tőle fújna a szél – *... határozottan éljen a felelősségrevonás jogával."* Nem feledkeznek meg a Művelődési Minisztérium figyelmeztetéséről sem: *„kérjen a színházaktól előzetes rendezői koncepciót... maga is éljen a menetközben történő, ideológiai-politikai érdekű ellenőrzés jogával, szükség esetén kezdeményezze az ilyen természetű hibák szankcionálását."* Az ismét Aczél György vezette bizottság „ideálképe" tehát: az egymást feljelentők, fegyelmezők – széthúzó, csak félelmében összetartó – társasága. *Divide et impera!* Noha ekkor úgymond: az állami irányítás szerepel a napirenden, még óvatosságból sem maradt el a pártirányítás befolyásának leszögezése. Ugyanezen előterjesztés utolsó bekezdésében a summázat: *„A párt és állami irányítás elvi-politikai azonosságát mindenekelőtt az Agitációs és Propaganda Bizottság évadértékeléssel és évadtervezéssel kapcsolatos, rendszeres állásfoglalásai biztosítják. Ezek pártvonalon történő végigvitele és ellenőrzése a KB TKKO, az érdekelt pártbizottságok együttműködésén alapszik."*

Mint történeteim egyik emutatta, a helyi szervekre hatott az intelem.

Holott már csak egyetlen – az 1984–85-ös – évadot készíti elő az Agit-Prop Bizottság. Vagyis 1984. július 10-én tartják meg az olyan utolsó APB-ülést, amely műsort, illetve műsorterveket minősít. És 1985. március 5-én van a legutolsó, amely színházi napirendet tárgyal – az ifjúsági zenés színház megalapítását. Az összefüggés nyilvánvaló: a XIII. MSZMP-kongresszus, 1985 tavaszán váltja le Aczél Györgyöt ideológiai titkári funkciójából. Természetesen, az utóda, Berecz János sem tartóztatta meg magát attól, hogy a színházművészet ügyeibe beleszóljon, de ezt nem bizottsági üléseken elnökölve tette – majdani tanúk népes gyülekezete előtt. Vagy csak gondoskodott róla, hogy tevékenységének semmi nyoma ne maradjon a dokumentációban? Az Agit-Prop Bizottság színházi tárgyú működésére az utolsó utalást egy 1987 májusában, miniszteri értekezlet részére készült tájékoztató jelentésben találtam. Arról, hogy e testület *„elfogadta a MM előterjesztését a gyermek és ifjúsági színházi kultúra helyzetéről, fejlesztésének feladatairól, a bábművészet helyzetéről és a bábművészképzés megvalósításáról."* Korántsem húsbavágó politikai kérdésekről.

Időközben a műsortervezés rendje csakugyan lazult – s nem

kell azt feltételeznünk, hogy valójában csak a Művelődési Minisztérium pótolta az Agit-Prop Bizottságot. Már az 1985–86-os szezont az új rend szerint tervezték. Egy 1985 augusztusi, miniszteri értekezletre készült tájékoztató közli is: *„az évad I. félévi pontosított műsortervét, továbbá az évad második felének előrejelzését 1985. augusztus 30-ára küldik be a színházak, illetve felügyelő tanácsok az álláspontjukat, véleményeket tartalmazó kísérőlevéllel."* Tehát nemcsak évadnyitásig – csaknem őszig – vártak a tervekre, hanem megelégedtek mindösze *fél* évadnyi előretekintéssel. Kis ideje még az is kívánalom volt – az állami irányítási rend „továbbfejlesztésének" jegyében –, hogy három-öt éves, előzetes műsorkoncepcióba illesszék a programokat. Változnak az idők, változnak a hivatalok. Bár volt még egy – utolsó – szigorodási hullám, vagy inkább csak tétova tajtékok csaptak fel a műsortervezési rendben. Az 1987 májusában, miniszteri értekezletre készült tájékoztató jelentés közli: *„az 1986. január 1-jei hatállyal módosított műsortervezési rend szerint a színházak idén először nyújtották be előzetes műsorterveiket április 10-éig* (!) *a korábbi május 20-ai* (!) *időpont helyett."* Kapkodásra lehet következtetni abból, hogy ugyanez az anyag már elmarasztalva hozza szóba *„a régi tervutasításos rendszert"*.

A „rendszer" virágzott, majd hanyatlott. A politika lázgörbéje kirajzolódik a *visszatekintő értékelésekből* is, amelyek pedig erősen hajlanak a „szép volt, jó volt" önelégültségére, és szemben a műsortervek sötétlő veszedelmével, a megvalósult programot már kendőzve festik le – ha csak tehetik. Mert e kozmetikázó tendencia ellenére, a legválságosabb esztendőkben mégsem oly szép a menyasszony orcája. Már az 1980. június 17-i APB-üléshez készült előterjesztés is azt

jegyzi fel: *„...összefüggésben a nemzetközi helyzet alakulásával, gazdasági gondjainkkal – színházművészetünk egyes csoportjaiban is jelentkeznek szemléleti bizonytalanságok: egyes produkciók... »hiányérzetről«, »ideálnélküliségről«, »cselekvésképtelenségről« vallanak"*. Szűk esztendő múlva, az 1981. április 7-i APB-ülés jegyzőkönyve azt fájlalja: *„...bizonyos negatív törekvések is érvényre jutottak. Polgári szemléletű alkotások térnyerése, művelődéspolitikai okból elhárított bemutatók színpadra vitele, tendenciózus politikai hangsúlyok érvényesítésével, a rendezés eszközével...."*

A hivatalos iratok hangnemének szenvtelenségét is félretéve, az 1982. július 13-i APB-üléshez a bikkfanyelvű előterjesztés, botladozva sorolja a bűnöket: *„a rendezői önérvényesítés műsorpolitikailag, a társulati egység és a közönséggel való kapcsolat szempontjából hátrányos vonzatai, külföldi és magyar klasszikusok általánosító vagy durván aktualizáló, társadalomkritikai átrendezései, a közönség drasztikumokkal való sokkolása, s mindezek a kritika részéről mint korszerű törekvéseknek favorizálása, s a véleményt nem osztó színházak, művészek és közönségrétegek lebecsülése, elmarasztalása"*. A rendszerint tömör jegyzőkönyv is szinte fröcsköli a szidalmakat a *„felelőtlen, politikailag káros darab színrevitelére, klasszikus darabnak a mai politikával szembenálló értelmezésű rendezésére, ideológiai elferdítésére... csak kísérleti műhelyekben előadható alkotások nagyszínházi előadására..."* E hányatott évad kemény summázatát adják: *„...az elmúlt évad színházpolitikailag, mint a nem kívánatos társadalmi és művészetszemléleti tendenciák visszaszorításának, visszaszorulásának évada jellemezhető."*

Mintegy esztendő múlva, az 1983. június 28-i APB-ülés jegyzőkönyve megkönnyebbülve állapítja meg, hogy elmúlt a krízis: *„...a korábbiakhoz viszonyítva a színházi évad kiegyensúlyozottabb volt. A színházi életben évek óta tapasztal-*

ható negatív tendencia lefékeződött, mérséklődött." Többé nem is ragadtatták magukat arra, hogy villámokat rázva bevallják, ha nem fogott a hatalmi szó a színházi engedetleneken.

Mely írókat bélyegezték veszélyeseknek, sőt: vétkeseknek? Lajstromba szedtem mindazokat a szerzőket, akiket 1978-tól, az úgynevezett „színházi robbanás" évétől fogva a magyar kultúrpolitika elmarasztalt – az Agitációs és Propaganda Bizottság és némelykor a kiszolgáló minisztérium dokumentumai szerint. Megszenvedett sérelmeitől, mártíriumától senkit sem kívánok megfosztani. Ezért hangsúlyoznám, hogy nem valamilyen jegyzékből másoltam ki, hanem jelentések folyó szövegéből böngésztem ki a neveket. S a rosszallásokat hol pontosan címezték – nemcsak a szerző, hanem a színmű, a bemutatót tervező vagy megvalósító színház, s a rendező megnevezésével –, hol pontatlanul. Bizonyára voltak olyan ügyek is, amelyek két ülés közti időszakban, vagy éppen 1985 tavasza után, a bizottság utolsó színházi napirendű tanácskozása után pattantak ki, s így nem maradt nyomuk az iratokban. E „fekete lista" aligha teljes.

A közismert „három T" – a támogatás, tűrés és tiltás – besorolásán kívül számos átmeneti kategóriát állítottak fel. Némelyiknek kénytelen voltam magam adni nevet, az intézkedés lényegét tömörítve, más jelzéseket a dokumentumokból emeltem ki. Az irányítás leleménye a tiltást árnyaló „visszavont" és „eltanácsolt" megjelölés, amelyeknek az értelme kiderült az összefüggésekből. Az első esetben sikerülhetett a színházat meggyőzni, talán elegendő volt a helyi vezetők rábeszélése, hogy a műsortervben jelzett szándékától elálljon, a második esetben viszont nem lehetett elég sugallni a visszalépést, hanem valakinek kerek perec nemet kellett mondania. A tiltás és a tűrés közti sajátos kategória a „redukált" engedélyezés, amikor a kért szerző premierjeit megtizedelték, vagyis még rosszabb arányban: megharmadolták, megfelezték. Az egyik társulattól megtagadták, a másiknak megengedték – de ilyenkor többnyire stúdióterembe száműzték. Az éberségre felszólító intézkedéseket sűrítettem úgy, hogy „engedélyezés átdolgozással, szövegkorrekciókkal, a rendezői koncepció bekérésével, felügyelettel vagy garanciával". A „politikai garanciát" a rendező vagy a színházvezető nyújthatta, például Ádám Ottót vagy Kazimír Károlyt fogadták el biztosítékul. Ilyen személy hiányában a felügyeleti szerv „fokozott figyelmét" rendelték el, ami nemcsak alaposabb tájékozódást, hanem akár sűrű próbanézéseket, beszámoltatásokat is jelenthetett. A „latolgatás" általában a tilalom feloldásához vezetett. A tűrés enyhe fajaként a „helytelenítést" jelöltem meg. Bár „előzetes" rosszallásként megvolt az a veszélye, hogy visszautasítássá fajulhat. De ha „utólagos", bemutató utáni nehezteléskénti jelentkezett, az csak a nyúlszívűeket rémítette meg.

Még néhány megjegyzés a névsorhoz. A szerző után a színmű következik akkor (feltéve, hogy megnevezték az inkriminált darabot), ha minden további adat, legalábbis a következő pontosvesszőig erre a drámára vonatkozik. De az évszám megelőzi a címet vagy címeket akkor, ha a következő dátum alá már más színmű vagy színművek tartoztak. Ha dokumentumban megjelölt döntéstől eltért a valóság, erre csillag (*) után emlékeztettem.

ÁCS JÁNOS

Munkásoperett, 1985: engedélyezés a rendezői koncepció bekérésével

ALBEE

1980: egy stúdióbemutatóra redukált* az 1980–81. évadban még sincs Albee-bemutató

ARRABAL
Az építész és az asszír császár, 1983: eltanácsolt

BECKETT
1980: két stúdióbemutatóra redukált * 1981 nyarán csak egy szabadtéri bemutató; 1982: Óh, azok a szép napok, előzetes helytelenítés; 1983: Godot-ra várva, egy bemutatóra redukált

BERENÉNYI GÉZA
Kutyák, 1981: előzetes helytelenítés * nincs bemutató

BERKOVITS GYÖRGY
1985: stúdióbemutató engedélyezése a rendezői koncepció bekérésével * még sincs bemutató

BETHENCOURT
Aznap, amikor a pápát elrabolták, 1983: eltanácsolt

BOCK
Hegedűs a háztetőn, 1983: eltanácsolt, 1984: felújítás felügyelettel, de új bemutatóinak tiltása, 1985: új bemutatóinak tiltása

BOND
1979: tiltás, 1980: Kinn vagyunk a vízből, tiltás; 1981: Kinn vagyunk a vízből, tiltás; 1983: Kinn vagyunk a vízből, tiltás

BRÓDY JÁNOS
István, a király, 1985: engedélyezés garanciával

BULGAKOV
Ádám és Éva, 1984: a szovjet szerzői jogvédőre hivatkozva nem engedélyezik, 1985: a szovjet szerzői jogvédőre hivatkozva nem engedélyezik

CARAGIALE
Farsang, 1984: utólagos helytelenítés

COCTEAU
Az emberi hang, 1983: devizahiányra hivatkozva nem engedélyezik

CROWLEY
Fiúk a csapatból, 1983: devizahiányra hivatkozva nem engedélyezik

CZAKÓ GÁBOR
Mint a mókus fenn a fán, 1981: előzetes helytelenítés *nincs bemutató; Várkony, 1982: előzetes helytelenítés *nincs bemutató; Ötszög, 1984: engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

CSALOG ZSOLT
Fájront, 1981: előzetes helytelenítés *nincs bemutató, 1982: tiltás

CSÁTH GÉZA
Janika, 1981: eltanácsolt; Egy elmebeteg nő naplója, 1984: eltanácsolt

CSIKSOMLYÓI PASSIÓ
1979: engedélyezés garanciával *az 1979–80. évadban még sincs bemutató

CSURKA ISTVÁN
1979: utólagos helytelenítés – Deficit, engedélyezés garanciával, átdolgozással *az 1979–80. évadra tervezett két Deficit-bemutató közül egy valósul meg – Majális, engedélyezés garanciával – Házmestersirató, két bemutatóra redukált; 1980: a bemutatók száma redukált; 1981: Reciprok komédia, a bemutatók száma redukált – Szájhős, visszavont; 1987: Vizsgák és fegyelmik, tiltás

DÉRY TIBOR
1981: G. A. úr X-ben, eltanácsolt – Tanúk, visszavont

DUNAI FERENC
1979: tiltás, 1981: A nadrág, tiltás

DORST
Vigyázz, szakadék, 1981: visszavont

DOSZTOJEVSZKIJ
Ördögök, 1983: engedélyezés felügyelettel, *az 1983–84. évadban nincs bemutató, 1986: engedélyezés felügyelettel

ELIOT
Gyilkosság a székesegyházban, 1981: visszavont

ENQUIST
A tribádok éjszakája, 1980: egy stúdióbemutatóra redukált

EÖRSI ISTVÁN
1979: utólagos helytelenítés – Áldozat, tiltás; 1980: Áldozat, tiltás

ERDMAN
1980: tiltás; 1983: Öngyilkos, Mandátum, a szovjet szerzői jogvédőre hivatkozva nem engedélyezik; 1984: Öngyilkos, Mandátum, a szovjet szerzői jogvédőre hivatkozva nem engedélyezik; 1985: Öngyilkos, Mandátum, a szovjet szerzői jogvédőre hivatkozva nem engedélyezik

FELLINI
Cabiria éjszakái, 1983: devizahiányra hivatkozva nem engedélyezik

FO
1981: Minden megvehető, Egy anarchista halála, Hetedik parancs, visszavont; 1985: Nem fizetünk, nem fizetünk, tiltás

GÉCZI JÁNOS
Vadnarancsok, 1983: eltanácsolt

GENET
1981: Paravánok, a tiltás utólagos regisztrálása; 1982: Balkon, előzetes helytelenítés – Cselédek, előzetes helytelenítés *az 1982–83. évadban nincs Cselédek-bemutató

GOMBROWICZ
1979: a bemutatók száma redukált *az 1979–80. évadban nincs bemutató

GÖRGEY GÁBOR
Galopp a vérmezőn, 1983: engedélyezés garanciával, 1984: a közeledő 40. évforduló miatt kell a műsorról levenni

HÁY GYULA
1979: tiltás; 1980: Isten, császár, paraszt, Tiszazug, Mohács, a két utóbbi latolgatása után tiltás; 1981: Isten, császár,

páraszt, Mohács, tiltás, 1982: Isten, császár, paraszt, Mohács, tiltás *az 1982–83. évadban mégis Isten, császár, parasztbemutató; 1983: Tiszazug, két színházban eltanácsolt, egy bemutatóra redukált – A ló, eltanácsolt – Mohács, eltanácsolt; 1984: a közeledő 40. évfordulóra hivatkozva tiltás; 1985: két színházban eltanácsolt, két bemutatóra redukált, A ló és Mohács engedélyezése felügyelettel *az 1985–86. évadban még sincs Mohács-bemutató

HERCZEG FERENC
1980: Bizánc, engedélyezés felügyelettel; 1981: Bizánc, Kék róka, visszavont; 1982: Kék róka, devizakiváltás miatt engedélyezik *az 1982–83. évadban még sincs bemutató; 1983: Kék róka, Majomszínház, eltanácsolt

HERNÁDI GYULA
1979: utólagos helytelenítés; 1984: Hasfelmetsző Jack és Drakula, engedélyezés felügyelettel *nincsenek bemutatók

ILLYÉS GYULA
1978: monodrámák, utólagos helytelenítés; 1981: Sorsválasztók, engedélyezés garanciával

IONESCO
1980: tiltás; 1983: Orrszarvú, Kopasz énekesnő, Különóra, eltanácsolt; 1985: Kopasz énekesnő, Különóra, Székek, a külügyminisztérium állásfoglalását kérve latolgat *az 1985–86. évadban nincs Székek-bemutató

JARRY
1984: Übü király, két bemutatóról egyre redukált, engedélyezés felügyelettel

KARINTHY FERENC
Házszentelő, 1978: engedélyezés garanciával

KISHON
Miért énekel a pacsirta, 1983: eltanácsolt

KRASINSKI
Istentelen színjáték, 1983: engedélyezés felügyelettel *az 1983–84. évadban nincs bemutató

KROETZ
Szöveg nélkül, 1982: előzetes helytelenítés *az 1982–83 évadban nincs bemutató

KORNIS MIHÁLY
1981: Halleluja, engedélyezés garanciával, majd tiltás; 1982: Büntetések, engedélyezés átdolgozással, majd tiltás; 1983: Büntetések, engedélyezés felügyelettel *még sincs bemutató; 1984: Kozma, engedélyezés felügyelettel *az 1984–85. évadban még sincs bemutató

LÁSZLÓFFY CSABA
Az erőd, 1987: latolgatás *nincs bemutató

LENGYEL MENYHÉRT
Ninocska, 1983: eltanácsolt

LESSING
Bölcs Náthán, 1979: latolgatás a rendezői koncepció bekérésével *az 1979–80. évadban nincs bemutató

MACDONALD
Miss Blandish nem kap orchideát, 1984: eltanácsolt

MÁRAI SÁNDOR
Kassai polgárok, 1978: tiltás, 1981: tiltás, 1985: tiltás

MÉSZÖLY MIKLÓS
1979: A bunker, tűrés *az 1979–80. évadban még sincs bemutató; 1980: A bunker, engedélyezés felügyelettel; 1981: Ablakmosó, tiltás

MISHIMA
De Sade márkiné, 1981: eltanácsolt

MITTA–DUNSZKIJ–FRID
Ragyogj, ragyogj, csillagom, 1985: engedélyezés szövegkorrekciókkal

MOLNÁR FERENC
Játék a kastélyban, 1981: eltanácsolt

MROŻEK
1978: Rendőrség, Emigránsok, Tangó, redukált engedélyezés a lengyel napokra tekintettel *az 1978–79. évadban a kért

három Tangó-bemutató helyett egy valósul meg; 1979: a bemutatók száma redukált; 1980: tiltás; 1981: Szerencsés esemény, eltanácsolt; 1982: Emigránsok, Nagykövet, redukált, majd visszavont *az 1982–83. évadban a Nyílt tengeren-t adják elő; 1984: Mészárszék, tiltás – Károly, Bűbájos éj, tűrés *még sincs bemutató – Emigránsok, tűrés *még sincs bemutató – Tangó, három bemutatóból egyre redukált; 1985: latolgatás

NÁDAS PÉTER
1979: Találkozás, tiltás; 1980: Találkozás, tiltás – Takarítás, engedélyezés felügyelettel; 1981: Találkozás, tiltás – Temetés, helytelenítés *nincs bemutató; 1983: Találkozás, két bemutatóról egyre redukált *nincs bemutató; 1984: Találkozás, két bemutatóról egyre redukált engedélyezés szövegkorrekciókkal, garanciával

NÉMETH LÁSZLÓ
Harc a jólét ellen, 1981: engedélyezés garanciával, 1986: engedélyezés garanciával

ORBÁN BALÁZS
1984: engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

ÖRKÉNY ISTVÁN
1978: Pisti a vérzivatarban, engedélyezés garanciával; 1979: Pisti a vérzivatarban, utólagos helytelenítés; 1980: Forgatókönyv, latolgatás *nincs bemutató, 1981: Forgatókönyv, három bemutatóról egyre redukált; 1983: Pisti a vérzivatarban, engedélyezés felügyelettel, 1985: engedélyezés garanciával, 1986: engedélyezés garanciával

PETRI GYÖRGY
Csáth, 1981: eltanácsolt

PETRUSEVSZKAJA
Három lány kékben, 1984: engedélyezés felügyelettel *az 1984–85. évadban mégsincs bemutató

PINTER
1980: a bemutatók száma redukált; 1981: Senkiföldje, visz-

szavont – Árulás, visszavont – Hazatérés, eltanácsolt; 1982: Senkiföldje, stúdióban is helytelenítés *nincs bemutatója; 1983: a bemutatók száma egyre redukált

ROŻEWICZ
Kotlik az öreg hölgy, 1981: visszavont

SARTRE
Az ördög és a jóisten, 1983: devizahiányra hivatkozva nem engedélyezik

SCHWAJDA GYÖRGY
1979: utólagos helytelenítés; 1981: Mari, engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

SHAKESPEARE
1978: A velencei kalmár, latolgatás a rendezői koncepció bekérésével *nincs bemutató – Titus Andronicus, utólagos helytelenítés; 1981: A velencei kalmár, eltanácsolt; 1983: A velencei kalmár, eltanácsolt, 1985: két bemutatóról egyre redukált engedélyezés garanciával, 1986: engedélyezés garanciával

SINKÓ ERVIN
Optimisták, 1981: előzetes helytelenítés *nincs bemutató, 1982: latolgatás a szövegkönyv bekérésével *nincs bemutató

SPIRÓ GYÖRGY
1979: utólagos helytelenítés; 1981: Kőszegők, visszavont – Hannibál, visszavont – Békecsászár, redukált *nincs bemutatója; 1984: Jeruzsálem pusztulása, engedélyezés felügyelettel; 1985: Csirkefej, engedélyezés garanciával, felügyelettel *az 1985–86. évadban nincs bemutató; 1986: Csirkefej, engedélyezés felügyelettel

STEINBECK
Egerek és emberek, 1979: tűrés

STOPPARD
Rosencrantz és Guildenstern halott, 1981: visszavont

SÜTŐ ANDRÁS
1987: a román jogvédő válaszának hiányában, a szerző és a színház megállapodásának engedélyezése

SZÉKELY JÁNOS
1987: a román jogvédő válaszának hiányában, a szerző és a színház megállapodásának engedélyezése

SZEMES ZSUZSA
1981: Út a csillagokig, engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató; 1982: Hallgatag mélyből, előzetes helytelenítés *nincs bemutató

TANDORI DEZSŐ
1981: egyre redukált *nincs bemutató; 1982: egyre redukált *nincs bemutató

VASZARY GÁBOR
Mon petit, 1982: devizakiváltás miatt engedélyezik

VEREBES ISTVÁN
1979: utólagos helytelenítés

VITRAC
Victor avagy a gyermekuralom, 1983: devizahiányra hivatkozva nem engedélyezik

VOSKOVEC-WERICH
Caesar, 1984: engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

WEÖRES SÁNDOR
1979: utólagos helytelenítés; 1980: A kétfejű fenevad, latolgatás *nincs bemutató; 1981: A kétfejű fenevad, tiltás; 1983: A kétfejű fenevad, három bemutatóról kettőre redukált *az 1983–84. évadban egy bemutató valósul meg; 1984: A kétfejű fenevad, négy bemutatóról kettőre redukált engedélyezés felügyelettel; 1986: Octopus, engedélyezés felügyelettel *nincs bemutató

WITKIEWICZ
1979: Vízityúk, tűrés; 1981: Egy kis udvarházban, Hőborgő János Mátyás Károly, visszavont

ZILAHY LAJOS
A szűz és a gödölye, 1981: visszavont

A képtelen intézkedések kimeríthetetlen tárházát adják a dokumentumok – tanúsítja e lajstrom. Számszerű összesítést mindössze egy helyütt leltem, éspedig egy miniszterhelyettesi értekezletről készült emlékeztetőben. Itt az áll a kétszáz bemutatóval számoló 1981–82. évadról: *„a műsortervekből végül is negyven darab maradt ki."* Minden ötödik! Be kell érnünk tehát a „csemegézéssel". Példaként a joggal, sokszor emlegetett 1982. esztendő APB-üléseinek riadt passzusai között tallózom.

Ez időben a lengyel események belátható ijedelmet váltanak ki: *„Az előzetes évadtervben nyolc lengyel darab szerepel. Ezek között négy klasszikus, a többi kortárs.* (Gombrowicz, Krasinski, Mrożek, Rozewicz, Witkiewicz, Zapolska került szóba. Vajon kit hová soroltak?) *A három Mrożek közül, tekintettel arra, hogy a Nemzeti Színház is tovább játssza, csak egyhez járulunk hozzá, ugyanakkor a tervben szereplő kortárs lengyel szerzőkkel kapcsolatban, a jelenlegi helyzetre tekintettel politikai információt szerzünk."* Eszerint attól tartanak, hogy a közönség náluk tájékozottabb.

A bizottság vesszőparipája volt a modern külföldi dráma. Hol az abszurdokra, hol úgymond: az angolszászokra járt a rúd. Ezúttal is a szelektálás *„csökkent szinten tartja a nyugati kortárs drámák bemutatószámát, közülük Beckett, Pinter egy-egy, Kroetz két műve a stúdiószínházak korlátozott nyilvánosságát kapják."* Nem egészen.

Mulatságos, milyen ártalmatlan művecskék okoztak fejfájást. A magyar színműírás „nem-szeretem" korszakából néhány darabnak csak a pénzszűke nyithatna szabad utat – színre jutásuk mégis elakad. *„A két világháború közötti, polgári drámairodalom szórakoztató művei iránt a Vidám Színpad új vezetése tanúsít érdeklődést. Be kívánja mutatni Herczeg Ferenc: Kék róka és Vaszary Gábor: Mon petit című darabjait. Tekintve a színház sajátos szerepét, valamint azt, hogy ezek híján devizaigényes, nyugati, polgári, kommersz darabok be*

mutatására kényszerülnek, e színművek bemutatását kizárólag ezen a színpadon engedélyezhetőnek tartjuk."

A „pecsétes múltú" Háy Gyula viszont nem az a szerző, akivel kesztyűs kézzel bántak volna. Annál különösebb 1982-es megítélése, amely mögött alighanem személyes kapcsolatok sejlenek fel. A tavaszi bizottsági ülés előterjesztése még korántsem engedékeny: *„Idén Kecskemét érdeklődik Háy Gyula: Isten, császár, paraszt, illetve Mohács című drámájának bemutathatósága iránt. A Mohácsot kategorikusan elháritjuk. Az Isten, császár, parasztot ebben az évadban nem engedélyezzük, de megfelelő garanciák mellett történő, vidéki bemutatását, a politikai helyzettől függően a következő évadban újra mérlegeljük."* Nem kell évadnyit várni, s egy nem éppen vidéki színigazgató jelentkezik. És lám, amit írnak a nyári dokumentumban! Akkora a pálfordulás, hogy szükségesnek vélik a látszatszereposztást betartani: *„Háy Gyula: Isten, császár, paraszt című drámájának a Madách Színházban való bemutatásához, Ádám Ottó rendezésében a Művelődési Minisztérium (!) hozzájárul. Indok: Háy Gyula ellenforradalmi tevékenysége elhomályosul, a fiatalabb nemzedék nem is igen tud róla, ő maga elhunyt, darabja progresszív. A Madách Színház jeles a magyar történelmi drámák bemutatásában, Ádám Ottó azok rendezésében."* Ilyen méltatást sehol másutt nem olvastam az iratokban.

Természetesen, a kortárs magyar szerzők jónéhánya is gondot okoz a bizottságnak, mint például ekkor Csalog Zsolt, aki *„művön kívüli magatartása alapján nem játszható"*, vagy Tandori Dezső, akit csak gyermekdarabok írójaként tolerálnak. Nem tanult Kornis Mihály sem a *Halleluja* sorsából: nemcsak a színjátékot, de még a – legjobb magyar drámának e művet jelölő – kritikusi díjat sújtó tilalomból sem. És nem átallt megint előhozakodni egy munkájával, amelyet végül is átdolgozhatatlannak, javíthatatlannak ítéltek: *„Büntetések című darabjának vígszínházi stúdióelőadásához a Fővárosi Ta-*

náccsal egyetértésben nem járulunk hozzá." S még a fejmosást is elrendelik: *„A darab bemutatásához ragaszkodó igazgatóval konzultálni fogunk."* Megy a huzakodás egy darabig.

Ha szerzőnként folytatnám e szemelgetést – akár csak ez időszak leggyakrabban gáncsolt íróival, így: hazai mesterek közül Márai Sándorral, Örkény Istvánnal, Weöres Sándorral, Csurka Istvánnal, Spiró Györggyel, Nádas Péterrel – abból egy külön tanulmány kitelne. Szerencsére – a konzervatív színházszemlélet konok irodalomcentrikusságának köszönhetően – nem ily végeláthatatlan vállalkozás azokat a bizonyító adatokat közrebocsátani, amelyek erősbítik e kötet elbeszéléseit. Éppen ellenkezőleg: csak jókorákat szökellve követhetők az események, amelyek ugye, nemigen alkalmazkodtak a műsortervezés idejéhez, vagyis az APB-üléseikéhez. S ha igazodtak volna is hozzájuk, az nem volt szokás – a legkeményebb esztendő kivételével –, hogy rögzítsék azokat az adminisztratív intézkedéseket is, amelyek nem egyes műveket, előadásokat, hanem akár egzisztenciájukban személyeket érintettek. Erről a vigyázatosságról akkor is meggyőződhettem, amikor a készségességet mutató-mímelő Aczél György egyszer bevezetett abba az oldalszobába, ahol magánirattárát rendezte be az otthonában. Meglepetésemre azt is megengedte, hogy betűrendes kartotékjaiba beletekintsek: egy nevet válasszak, bármelyiket! Én a Nemzeti Színház hosszan zajló hányattatásaira gondolva, Székely Gábor mellett döntöttem, és – persze – semmit, de semmit nem találtam. Még a nevét sem. Tehát még ez a házi dokumentáció sem jegyzett fel semmi olyasmit, amely később Aczél György és tsai számláját megterhelheti. Alighanem csak olyan anyagokat őrzött meg, amelyeket mások rovására írhat az a szerencsés kutató, aki majdan hozzájut e gyűjteményhez. A falakon mennyezetig kúszó polcok, az iratokkal dugig telt doszsziék láttán bizonyára sokan nyugtalankodnának!

Valamivel kevésbé óvatos volt a pártközpont irattára. Itt mégsem hiába keresgéltem a Nemzeti Színház, egyszersmind a Népszínház ügyének elmosódott nyomát. Noha a bajok hamar kiütköztek, a változást követő évad múltán, az 1979 júniusában készült előterjesztés, még önelégültebb változatot fogalmaz: *„Színházi életünk szervezeti-személyi mobilitása változatlanul élénk maradt. A Nemzeti Színház új művészeti vezetése bevált: szemmel látható az egységes társulat, az új színházi eszközrendszer formálódása, a műhely-jelleg erősödése: az együttes többségében izgalmas, magas színvonalú produkciókat hozott létre."* Mielőtt a tájékoztató jelentés az Agit-Prop Bizottság elé kerülne, júliusban át is dolgozzák a konkrétumokról beszámolva, kénytelen-kelletlen éppen az ellenkezőjére: *„A szervezeti, személyi döntések kockázattal, személyi súrlódásokkal, esetenként kudarcokkal is jártak. Így támadt az évad során konfliktus a Nemzeti Színház új vezetői között, amelyet Nagy Péter elvtárs lemondása, illetve Sziládi János elvtárs kinevezése feloldott ugyan de továbbra is a színházi vezetés és a felügyelő minisztérium közös feladata biztosítani a társulati egység megszilárdítását* (s itt a jövendő támadások csírája!), *a nemzeti színházi arculat és program méltó kialakítását."* Természetesen, az augusztus 1-jén megtartott ülés jegyzőkönyve mégsem teregeti ki a szennyest: *„A Nemzeti Színház vezetésének korábbi megerősítése az évad során a társulat konszolidálódását, produkciói színvonalának emelkedését, látogatottságának növekedését eredményezte."*

Ugyanilyen szépítő és már-már színt valló fokozatokon keresztül értékelik 1979 nyarán a Népszínház tevékenységét. A szinte nézhetetlen színjátékokkal bemutatkozó társulatot első nekirugaszkodásra sem lehetett az egekbe dicsérni: *„A Népszínházban váltakozva láthatunk értékes és gyenge, sőt vitatható produkciókat: e színház sok személyi, szervezeti, anyagi gonddal küszködött, s feladatát csak részben tudta ellátni. Koncepciója* (az a bizonyos Gyurkó-féle koncepció) *lényegében ma is érvényes; de e koncepciót csak szilárdabb*

vezetés, erősebb társulat, egységesebb műsorpolitika valósíthatja meg; e kérdés megoldása folyamatban van." Még egy tiszteletkört téve a népszínházi koncepciónak, egy hónap múlva közlik is a megoldást: *„A Népszínház létrehozá-sát, az Agit-Prop Bizottság által jóváhagyott programját a minisztérium változatlanul helyesnek, illetve időszerűnek tartja. A Népszínház azonban részleges eredménnyei mellett sem volt képes feladatainak időarányos* (micsoda szempont!) *hányadát megvalósítani, ezért a minisztérium egészségi állapotára tekintettel és érdemeinek elismerése mellett elfogadta Gyurkó László elvtárs lemondását, és a színház koncepciójának megvalósítását gyakorlott színházi személyiségek: dr. Malonyay Dezső* (s előlegezve a későbbi beiktatást) *Vámos László vezetésére bízta."* Érdemes megfigyelni kinek járt ki az „elvtárs" megjelölés, kit illettek puszta névvel, s ki lappangott csak névtelenül – Székely Gábor, Zsámbéki Gábor, Ruszt József – a sorok között. Mint az Aczél-féle dokumentációban.

Mielőtt az ellentámadás nekibuzdulna – nyilván a végrehajtott személycserék igazolására is – az 1980. június 17-i APB-üléshez készült tájékoztató jelentés ideiglenesen szelídebb húrokat penget: *„Az évad művészi, szervezeti és személyi vonatkozású eredményei közé tartozott még, hogy a Nemzeti Színház új vezetésének művészi-társulatszervezési célkitűzései kezdtek beérni: néhány produkciójuk komoly művészi teljesítmény volt, és ezt a közönség, a kritika is honorálta. A Népszínház produkcióinak átlagszínvonala is javult, amellett, hogy az új vezetés ezt az évadot még elsősorban a rendteremtés és a gyakorlati művészeti-működési elvek kialakítására szánta."* De az 1981-es dokumentumok már jelzik azt a profil-vitát – rútabb, de pontosabb szóval azt a profil-elvárást, amely a „nemzetietlen Nemzeti" vádjához vezetett. Ezúttal az előterjesztés és az APB-ülés június 30-i jegyzőkönyve már-már szó szerint megegyezik – az utóbbiból idézve – abban: *„mindenekelőtt a Nemzeti Színház programjának, arculatának kimunkálása szükséges, viszonylag széleskörű vita alapján. Kiemelten foglalkozunk* (a Nemzeti kamarájaként ekkoriban megnyíló) *Katona József Színház eszmei és ízlés szempontból megnyugtató repertoárjának kialakításával."* Mintha tudnák már, hogy a Népszínház sorsát önmagában nem is érdemes vizsgálgatni, szinte kötelességszerűen biztosítanak arról, hogy: *„az Agitációs és Propaganda Bizottság intenciói szerint folytatjuk a Népszínház, ezen belül is a Várszínház műsorpolitikájának, művészi színvonalának fejlesztését."* Ugyebár azért, hogy *„a Népszínházat, ezen belül is a Várszínházat"* hamarosan a Nemzeti Színházhoz csatolják?

Így is lőn. S a Nemzeti Színház fiatal vezetése – szerencsésen – távozhat a Katona József Színházba, míg az igazgatójuk – kevésbé szerencsésen – megválik tisztétől. Bár közvetett módon, az 1982. április 6-i üléshez készült tájékoztató jelentésben azért tetten érhető az acélos rendteremtés gesztusa: *„A szélsőséges művészi, ideológiailag nem kívánatos jelenségek visszaszorításának, a közönséget és a valóságot jobban figyelembe vevő fejlődés igénylésének jegyében zajlott le az elmúlt év októberében a Színházművészeti Szövetség közgyűlése. S ehhez a folyamathoz járult hozzá, hogy a Budapesti Pártbizottság vizsgálata alapján a Nemzeti Színház társadalmunkban betöltendő szerepének is kedvezőbb vezetői, személyi biztosítékai teremtődtek meg."* Ez az idézet rögzít egy tényt – ha a Budapesti Pártbizottság dokumentumainak netán lábuk kelt volna: fővárosi szintre játszották át azt a vizsgálatot, amelyet a kerületi pártbizottságtól kért Sziládi János igazgató a tűrhetetlen helyzet tisztázására. Így a felsőbb fórum döntése már kötelező érvénnyel rendelkezett. Árulkodó az is, hogy a Színházművészeti Szövetség közgyűlésének egyenes következményeként jelölik meg a „kedvező" vezetőcserét. A felületes szemlélő azt hihetné: a szakmára akarták kenni az intézkedés ódiumát. Ebben is lehet valami – gondoljunk csak a program emlegetett *„széleskörű vitájára"!* Más színben tűnik fel mégis

e különös logikai kapcsolás, ha tudjuk, hogy a szövetségi közgyűlés előkészítésére is összeült annak idején – 1981. október 20-án – az Agit-Prop Bizottság, és jegyzőkönyvezte: *„A KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, valamint a Budapesti Pártbizottság* (ismerős a „cég", amelyik – lám! – egy országos, nemcsak fővárosi szakmai szervezet dolgában ügyködik.) *gondoskodjék arról, hogy a közgyűlés előtt a szövetség kommunista aktívája megvitassa a főtitkári referátumot".* Mi több: *„szükség van a közgyűlési felszólalásoknak megfelelően szervezett előkészítésére"* – figyelmeztet a *„feszült nemzetközi helyzetben"*, ugyancsak *„ideológiailag, színházpolitikailag nem kívánatos jelenségeket"* emlegető, a *„leszerelő válsághangulattal szemben"* felszólító tájékoztató jelentés. Vagyis a nemzeti színházi leváltáshoz agyafúrtan megteremtették az alkalmas terepet. Nem kívánok elhamarkodott következtetést levonni abból, hogy ezen a bizonyos – tervezett felszólalásokkal előre forgatókönyvezett – közgyűlésen az a Kállai Ferenc nyeri el a szövetség elnökének tisztét, akinek a Nemzeti Színházban bejelentett felmondási szándéka – Avar Istvánéval együtt – szinte ez utolsó csepp a pohárban, ürügy a vezetés cseréjére. És az a Vámos László lesz a szövetségi főtitkár, aki ekkorra már – tudjuk – Malonyay Dezső igazgatása mellett megkapta a Népszínház művészeti vezetését, kisvártatva megkapja a Nemzeti Színházét. Amint Aczél György hivatalból is elnökölhet az Agit-Prop Bizottságban, azaz: 1982. július 13-ra különös kivételként meghívják az ülésre Kállai Ferencet. Igaz, nem szól hozzá, csak hallgat.

Aki ott ült, tanúja volt a hatalom erőfitogtatásának. Nem érték be fejcsóválással az Agit-Prop Bizottság döntnökei. Vigyázatlanul és szemérmetlenül le is jegyezte a tájékoztató jelentés ekkor, milyen lépéseket tettek: *„Az APB állásfoglalására támaszkodva* (Nem kell nyomozni a felelősöket! Tessék

csak a bizottság névsorát fellapozni!) *a KB illetékes osztályával, a budapesti és egyes megyei pártbizottságokkal együttműködve, a minisztériumi és tanácsi irányítás számos stabilizáló intézkedése: a Hallelujá*t (Kornis Mihály színművéről már szóltam) *a legjobb magyar drámának jelölő, kritikusi díj kiosztásának leállítása, Szikora János győri vezető rendező, Eörsi István kaposvári dramaturg elmozdítása."* Tehát ide kell jutnunk akkor is, ha felgombolyítjuk egyik történetünk, a győri történet fonalát.

Aligha személyes rokonszenvnek köszönhette Szikora János, hogy a győri prózai tagozat vezetőjének nevezték ki. Inkább annak, hogy – már az 1979 júniusi tájékoztató jelentés szerint – az Agit-Prop Bizottságnak *„sok gondot okoz... a győri színház művészeti irányítása"*. Inkább Győrhöz kerestek színházvezetőt, semmint Szikora Jánosnak egy színházat. Hiszen a pályakezdő művész hamar szerzett rosszpontot az Agit-Prop Bizottság szemében. Amikor ez év júliusi tájékoztató jelentésben azt olvassuk, hogy *„a minisztériumnak még az elmúlt hetekben is* (!) *számos, művészetpolitikai szempontból nem kívánatosnak ítélt színházi, olykor tanácsi kezdeményezést kellett elhárítani, több mű bemutatásáról lebeszéltük a színházakat:* (más szerzők mellett) *Nádas darabja"*, akkor nem a Vígszínháznak – legalább egy hónapja, az előző tájékoztató jelentés idejében – visszadobott *Találkozás*ra, hanem arra a Pécsett tervezett *Takarítás*ra kell gondoljunk, amelynek betiltásáról az évadnyitáskor értesült Szikora János. Aki veszedelmes feltételt szabott ahhoz, hogy vállalja a próza vezetését: szinte kierőszakolta a *Takarítás* bemutatását, amelyet nem éppen könnyű szívvel engednek. Az 1980. június 17-i APB-üléshez készült előterjesztés fenntartja a visszavonás lehetőségét, amikor úgy fogalmaz: *„A rendezői koncepciótól, valamint a kívánt szövegmódosítás végrehajtásától, adott esetben a próbákon nyert impresszióktól függően* (!) *az alábbi művek bemutatását kívánjuk engedélyezni:* (más színművek mellett)

Nádas Péter: Takarítás." És szinte ennek alkalmából, szögezi le először APB-jegyzőkönyv azt a száműzetést végrehajtó szerepet, amelyet a stúdiószínházak még sokáig betöltöttek: *„a stúdiószínházak kísérleteiről a szakmai sajtóban kell lefolytatni a vitát. A stúdió-előadások általában ne kapjanak nagy nyilvánosságot, a napi sajtó, a rádió és a tévé ne foglalkozzon velük.*" Bár e rendelkezést jómagam is sűrűn kijátszottam – pusztán azáltal, hogy kritikáim elhallgatták, ha stúdióban történt a bemutató – éppen ezúttal szigorúan betartatták a tilalmat.

Ilyen „entrée"-t követően gyanúsnak tetszhettek a győri törekvések. Nemcsak a helyi vezetés – mint Szikora János vélte –, hanem az Agit-Prop Bizottság is rovására írta azt a „botrányt", amely végül is a próbákat leállító betiltással tarkította az első szezont. Az 1981. április 7-i APB-üléshez készült tájékoztató jelentés nehezményezi: *„Már a jelen évadban is voltak olyan előadások, amelyek a jó ízlés határait súrolták, sőt, Genet: Paravánok című darabja ilyen okokból nem is került színpadra.*" Ez a megbotránkozás, fanyalgó megütközés sokáig visszhangzik, így a szövetségi közgyűlés előkészítéséről tárgyaló APB-ülés októberi tájékoztató jelentésében is: *„Egyetértünk azokkal a problémákkal, amelyek bírálják a színházi avantgárd eszmei engedményeit, formai túlzásait, az öncélú színpadi trágárságot, a pornográfia ritka, de feltűnő jelenségeit.*" Könnyen meglehet, hogy – a szerzői jogi balszerencse mellett – Ács János is ennek itta meg a levét, amikor a másik Genet-művet, a *Balkon*t vitte színre. Hiszen azt a szerzőt, akit leszólt az Agit-Prop Bizottság – márpedig az 1982. április 6-i APB-üléshez készült előterjesztésben is fintorogtak a *Balkon*tól –, a vidéki párthívek sem szívelhették. Ezért szükségtelen firtattatni számos esetben, mi lehetett előbb: a tyúk vagy a tojás. Kellett-e mindenkor felsőbb utasítás ahhoz, hogy intézkedjenek a helybeliek?

De Szikora János elbocsátása nem a helyi potentátok lelkén

szárad. Ha az Agit-Prop Bizottság – *expressis verbis* – nem vállalta volna magára a végzést, akár belügyi intencióra gyanakodhatnánk. Még akadt nemzetközi vonatkozása is – a *Bambini di Prága* miatti csehszlovák tiltakozó jegyzék révén. Ennek létére még Aczél György is rábólintott, most sem szívta vissza Szikora Jánosnak tett kijelentését. Tehát nem szakmai, hanem egyértelműen politikai indítékú döntésről volt szó. Az Agit-Prop Bizottság sokat idézett 1982 júliusi tájékoztató jelentése kimondja az indoklást: *„a győri színház Hrabal-bemutatójával kapcsolatban (ellenzéki beavatottságú tervezők csoportosulása, a műsorfüzet politikailag rosszindulatú szerkesztése) színházi életünkben a politikai ellenzékkel való rokonszenvezés gesztusára került sor.*" A zsarnoki ítélet durva igazságtalanságához nem fér kétség. De a szavakat elemezve, még szemantikailag sincs igaza a vádnak. Hiszen az az ellenzéki, aki „csoportosult", egy személyben Rajk László volt. Bár hatan – a magyar képzőművészet és tervezés kiválóságai gondolták el a díszletet –, rajta kívül egyetlen tervező sem tartozott szervezetten az új rebellisekhez. Alighanem a szcenikus Nagy Bálintot számították hozzá a „szakmai fedőszervezethez". Aki pedig fellapozza az egykori műsorfüzetet, törheti a fejét azon, vajon mi válthatta ki a felháborodást. De miért is keresek logikát az eltökélt leszámolásban?

Pedig itt legalább illeszkednek a láncszemek. Míg a többi példatörténetem nem is lehet nyomról nyomra követni a dokumentumokban. A legkevésbé Ács Jánosét – bár Köpeczi Béla írása a *Marat halála* ellen magáért beszél. Hogyan úszhatta meg ennyivel a rendező e kihívó produkciót, amely pontosan jelezte a nagypolitikai földmozgást? S hogyan vészelhette át e vízválasztó évadot a kaposvári társulat, amely a hatalom szemében régóta szálka volt? A magyarázathoz nem is a dokumentumok maguk, hanem a dátumaik segítenek. Jóllehet az előadás már 1981 decemberében elkészült, csak később, csak az őszi budapesti vendégszereplésen szúrt vala-

kinek szemet, amelyet tüstént a BITEF-fellépés követett. Amiből két tényező következik. Egyrészt: „lekésték" mind az április 6-i, mind a július 13-i Agit-Prop Bizottsági üléseket. Másrészt: nemcsak általános szakmai tekintélye óvta a társulatot ezúttal, hanem a fesztiválnagydíj, a nemzetközi hírnév védelmét is élvezhették. Így nem merhették már lesöpörni a színről a renitenseket, csupán a direktor Babarczy Lászlót rendelte be raportra, azaz: „felügyeleti beszélgetésre" Tóth Dezső. Az egész Marat-ügyre egyetlen közönyös mondat utal az 1983. június 28-i APB-üléshez készült előterjesztésben: *„A kaposvári Csiky Gergely Színház több kategória díját nyerte el a BITEF-en 1982 őszén, s ennek eredményeképp kapott meghívást a Nancy Színházi Világfesztiválra."* Azért vigyáznak Ács Jánossal ezután. Amikor színműírásra adta a fejét, 1985 augusztusában egy miniszteri értekezlet részére készült tájékoztató arról számol be: *„az ilyenkor szükséges és évek óta tartalmilag és módszertanilag jól bevált biztosítékokat (a mű megküldése, elemzése, véleményezése, rendezői koncepció) kértünk:* (más színművek mellett) *Ács–Mártha: Munkásoperett."*

Nem kell csupán becsületszóra elhinni azt sem, hogy Schwajda György históriája is igaz. Az idejekorán kinyomtatott – az 1978–79. évadot beköszöntő – műsorfüzetben is szerepel A velencei kalmár premierjének ígérete, amelyet nemcsak ő nem tudott beváltani, hanem még jó hét esztendeig senki sem. Pedig mások is áhítoztak a bemutatására. Ez is kiviláglik az 1978. június 20-i APB-üléshez készült előterjesztésből, amely még esélyesnek mutatja a bemutatót, így óhatatlanul a személyes indulat, a sértődés motívumát sugallja a betiltásban: *„Shakespeare: A velencei kalmár című drámájának tervezett pécsi és szolnoki bemutatójáról előzetes rendezői koncepció alapján döntünk."* Részükről ennyi... Esztendő múlva, az

1979 júniusában fogalmazott tájékoztató jelentés arcátlanul azt állítja: *„Az elmúlt év vidéki színházvezetői változásai nem okoztak nagyobb megrendülést* (Kecskemét és Kaposvár mellett) *Szolnokon. S A velencei kalmár* vissza-visszautasításához sem fűzik hozzá sohasem, miért is?

Végül Paál István vesszőfutásának nyomába erednék. Az a Déry Tibor-mű, a *G. A, úr X-ben*, amely körül támadt konfliktus, s vezetett a kenyértöréshez, először az 1981. április 7-i APB-üléshez készült tájékoztató jelentésben bukkan fel: *„Az előzetes műsortervben szereplő magyar drámák néhány csoportja összességében és nem megfelelő rendezés esetén ugyancsak politikai és ideológiai hangsúlyeltolódást eredményezhet. E csoportok közül megemlítendők olyan darabok, amelyek nemcsak a közelmúlt mélyebb megismerésére, hanem a magyarországi szocializmus folytonosságának megkérdőjelezésére is alkalmat adhatnak:* (más színművek mellett) *Déry: G. A. úr X-ben."* S ez a félelem még nem is a szolnoki, hanem a veszprémi műsorterv kapcsán merül fel, amelynek e kifogásolt „tétele" mellé oda is kerül az *„eltanácsolt"* megjegyzés. Ekkorra Paál István is már felhívta magára a bizottság figyelmét, s nemcsak *Az ember tragédiájával* és egy Pinter-előadással, amely az 1980. június 9-i APB-üléshez készült tájékoztató jelentés nehezményezése ellenére: *„az angolszász drámairodalom iránti érdeklődés még mindig uralkodik"* született. Hanem mint főrendező is. *„Több színházunkban... a jelzett nem kívánatos tendenciák egyike-másika felerősödött, és már-már arculatformáló erővel van jelen. Így a szolnoki és a kaposvári színház terveiben, a Nemzeti Színház játékszíni tevékenységében."* – helyezi a megróttak nem éppen rossz társaságába az 1981. április 7-i APB-üléshez készült tájékoztató jelentés. S ugyanebben az évben, egy júniusi, miniszterhelyettesi értekezletre készült tájékoztató jelentés konkrétan jelzi

azt a gondot, amelyből a következő galiba lett: *„Kornis: Halleluja c. darabjának tervezett szolnoki bemutatását is csak Sándor Pál eddigi munkásságának és művészi tisztességének ismeretében tartjuk lehetségesnek."* Azután ugye, mégsem tartották lehetségesnek... Ahogy – e tilalom okozta kényszerhelyzetben sem – vélték ajánlatosnak az „angolszászok" szaporítását. Azért álszent módon leszögezik ekkor is: *„Fő irányítási módszer változatlanul... az őszinte párbeszéd, a nyílt vita, a meggyőzés volt. A korábbiaknál azonban többször kellett élni az adminisztratív beavatkozás, a tiltás és fegyelmezés eszközével."*

A „megnevelhetetlen" Paál István másként értelmezi a felhívást: *„műsortervük méltó módon tükrözze az évfordulók, politikai események és rendezvények szellemét"*, s nem a 40. évfordulóra készülődők ünnepi elfogultsága szerint. Arról talán nem is tud idejében, hogy az 1984. július 10-i APB-üléshez készült előterjesztésben a bemutatók időpontjáról is hangsúlyosan, bár a tényleges kívánalmat tekintve határozatlanul szólnak: *„Tekintettel az egymást követő eseményekre, ezen belül a felszabadulási évforduló hazai megünneplésének időrendjére a tanácsokkal, a színházakkal együttműködve rendkívül nagy gondot fordítunk mind a bemutatók, mind a repertoárdarabok megfelelő időzítésére, az évad eseményekhez igazodó játékrendjének kialakítására."* Az ez alkalomból készült 1. számú mellékletben szerepel is Paál István szolnoki ajánlása, a G. A. úr X-ben egy felsorolásban, amelyet azzal a megjegyzéssel vezetnek be: *„Az alábbi darabok színrevitelét fokozott figyelemmel kísérjük."* S valamiféle figyelmetlenségből, a 2. számú mellékletként összeállított táblázatban, a *„40. év magyar drámái, új évfordulós mű"* rubrikában Déry Tibor: *Itthon* címmel lelhető fel. Tehát a fel- ügyelettel engedélyezett bemutatót bizonyos tétovaság veszi körül. S a helybeliek csakhamar magukra maradnak abban – hiszen ez volt az utolsó műsortervi APB-ülés, közeledik az MSZMP

XIII. kongresszusa, Aczél György leváltása! – abban, mit is értsenek a méltó ünneplésen, a megfelelő időzítésen. Nyilván, bölcsebbnek tűnt bármi, mint amit a „rovott múltú" – még pár év múlva is színházvezetői biztosíték mellett dolgozó – Paál István gondolt el. Talán ő volt az utolsó „gyalog-áldozat."

A kör itt záruljon be. Az iratok bizonyították az igazságokat – cáfolták a hazugságokat. Hogy ki mindenki tagadta el, ferdítette, torzította a valót? Ki volt részes, bűnrészes a színházi inkvizícióban – ott áll az Agit-Prop bizottsági jegyzőkönyvek végén, a *„kapják"* után. Név szerint e „diktatórikus szocializmus" fő-fő emberei, és névtelenül a megyei pártbizottságok első titkárai, a megyei tanácsok elnökei. Azok is, akikhez – emlékeznek? – *„soha nem jutott el a híre annak, hogy az Agit-Prop Bizottságnak állásfoglalásai vannak"*. Talán azt hitték, hogy *„végrehajtás után"* csakugyan megsemmisítik e dokumentumokat. Most már hiába teszik.

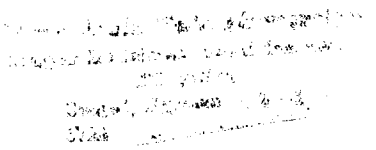

TARTALOM

TÖBB MINT ELŐSZÓ	7
PÉLDÁT MONDOK	13
Schwajda György	14
Szikora János	33
Ács János	68
Paál István	85
MÁS LÁTÓSZÖGBŐL	103
Andrikó Miklós	106
Köpeczi Béla	118
Pozsgay Imre	130
ACZÉLFÜGGÖNY	144
VÉGREHAJTÁS UTÁN MEGSEMMISÍTENDŐ	147

130

Színháztörténet? Vagy botránykrónika? Sem ez, sem az, s ha úgy tetszik: ez is, az is. Lehet pillantást vetni a kulisszák mögé. De nem a szigorú tudorok, nem is a szenzációt fürkészők szemével, inkább azzal a tekintettel, amelyel az ember vissza-visszanéz a múltjára.

E könyv bárkit érdekelhet, aki nem közönyös a próbatételt kiálló ember iránt. Négyen, színházvezetők, rendezők mondják el históriájukat. Szemben velük megszólalnak a kultúra párt- és állami irányításának akkori képviselői. A politika iránt fogékony közönség tetszésére szolgálhat, hogy szigorúan titkos anyagok tanúskodnak a „diktatórikus szocializmus" utolsó éveiről. Arról a zaklatott évtizedről, amelyet a társadalmi elemzők – noha a címkék gyorsan cserélődnek – a „pangás évtizedének" neveznek.

A tapasztalatok – a művészeké s mindannyiunké – a közvélekedést támogatták, mely szerint mindig óvakodtak az írásos feljegyzésektől az utasítgató fensőségek. Ugye, a szó elszáll, az írás megmarad? Mégis dokumentumok bizonyítják az írott szó erejével, milyen sűrű tilalomerdőn vágott keresztül a magyar színházművészet... A közismert „három T" – a támogatás, tűrés, tiltás besorolásán kívül számos átmeneti kategóriát állítottak fel. Immár lajstromba szedve mindazok a szerzők, akiket 1978-tól, az úgynevezett „színházi robbanás" évétől fogva elmarasztalt a magyar kultúrpolitika.

Talán azt hitték, hogy „végrehajtás után" csakugyan megsemmisítik a dokumentumokat?

Bogácsi Erzsébet

XA 12754

BOGÁCSI ERZSÉBET

DOSSIÉ

BOGÁCSI ERZSÉBET

RIVALDA-ZÁRLAT